

Rezonans SAİB

ISSN (online): 2709-7846
ISSN (print): 2709-7854
ISSN - L: 2709-7846

SOSIOLOGIYA. SOSIAL PSIXOLOGIYA. SIYASƏT

(Elmi araşdırmalar jurnalı)

SOCIOLOGY. SOCIAL PSYCHOLOGY. POLITICS

(Journal of scientific research)

Cild 4
N 1
Bakı -2024

ASOS
indeks

<https://asosindex.com.tr/index.jsp?modul=journal-page&journal-id=2550>

<http://www.gias.ge/Home/JournalListDetail/1073>

ARƏN Reyestr №: 4307
ISSN (print): 2709-7846
ISSN (online): 2709-785
ISSN - L: 2709-7846

SOSİOLOGİYA. SOSİAL PSİXOLOGİYA. SİYASƏT
(Elmi araşdırmalar jurnalı)

SOCIOLOGY. SOCIAL PSYCHOLOGY. POLITICS
(Journal of Scientific Research)

Cild 4
№1

Bakı – 2024

Təsisçi:
“REZONANS”
Sosial Araşdırmalar İctimai Birliyi

Baş redaktor:
Səadət MƏMMƏDOVA, sosiologiya elmləri doktoru, dosent

Məsul katib:
Novruz NURİYEV

REDAKSİYA HEYƏTİNİN ÜZVLƏRİ:

Sosiologiya və sosial psixologiya üzrə

Südəbə HÜSEYNOVA, psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent (sahə redaktoru)

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Bəhruz CABBAROV**
Fəlsəfə elmləri doktoru, professor **Eyyub KƏRİMOV**
Sosial elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Ersin MÜEZZİNOĞLU** (Türkiyə)
Sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru **Farzad QASIMZADEH** (İran)
Sosiologiya elmləri doktoru, professor **Hüseyn QARAŞOV**
Fəlsəfə elmləri doktoru, professor **İlham MƏMMƏDZADƏ**
Fəlsəfə elmləri doktoru, professor **İzzət RÜSTƏMOV**
Fəlsəfə elmləri doktoru, professor **Qızılgül ABBASOVA**
Psixologiya elmləri doktoru, professor **Məcid Mahmud ALILOU** (İran)
Hüquq elmləri doktoru, professor **Mayis ƏLİYEV**
Fəlsəfə elmləri doktoru, professor **Muxtar YAXYAYEV** (Rusiya)
Fəlsəfə elmləri doktoru, professor **Mübariz SÜLEYMANLI**
Sosiologiya elmləri doktoru, professor **Rafail HƏSƏNOV**
Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Rəşad ƏSGƏROV**
Psixologiya elmləri doktoru, professor **Rəna İBRAHİMBƏYOVA**
Psixologiya elmləri doktoru, professor **Rəna QƏDİROVA**
Fəlsəfə elmləri doktoru, professor **Rəna MİRZƏZADƏ**
Fəlsəfə elmləri doktoru, professor **Sakit HÜSEYNOV**
Fəlsəfə elmləri doktoru, professor **Tahirə ALLAHYAROVA**
Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru **Tünzalə VERDİYEVA**
Sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Üzeyir ŞƏFİYEV**
Psixologiya elmləri doktoru, professor **Zarema AKBİYEVA** (Rusiya)
Hüquq elmləri doktoru, dosent **Zaur MƏMMƏDOV**
Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Zeynəddin ŞABANOV**

Siyasət üzrə

Sevinc ƏLİYEVA tarix elmləri doktoru, professor (sahə redaktoru)

Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Ainur NOGAYEVA** (Qazaxıstan)
Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Adem SAGİR** (Türkiyə)
Siyasi elmlər doktoru, professor, **Ali ASKER** (Türkiyə)
Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Almaz İSMAYILOVA** (Rusiya)
Siyasi elmlər doktoru, professor **Amir Ahmed KHUHRO** (Pakistan)
Tarix elmləri doktoru, professor **Artur Qereviç DALQATOV** (Rusiya)
Siyasi elmlər doktoru, professor **Asem Nauşabayeva HEKİMOĞLU** (Türkiyə)
Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Can KAKIŞIM** (Türkiyə)
Tarix elmləri doktoru, professor **Christopher GUNN** (ABŞ)
Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Elnur KƏLBİZADƏ**

Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Elvin TALIŞINSKI**
Tarix elmləri doktoru, professor **Eynulla MƏDƏTLİ**
AMEA-nın müxbir üzvü **Hacıfəxrəddin SƏFƏRLİ**
Tarix elmləri doktoru, professor **İbrahim Ethem ATNUR** (Türkiyə)
Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **İshak TURAN** (Türkiyə)
Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Kəmalə RUİNTƏN**
Tarix elmləri doktoru, professor **Kemal ÇİÇEK** (Türkiyə)
Tarix elmləri doktoru, professor **Quram MARXULİA** (Gürcüstan)
Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Masaoumeh DAEİ** (İran)
Tarix üzrə fəlsəfə doktoru **Mehparə SOLTANOVA** (Türkiyə)
Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Nasirəddin ƏLİZADƏ** (İran)
Akademik Nərgiz AXUNDOVA
Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, Professor **Numan ARUÇ** (Şimali Makedoniya)
Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, Professor **Nurgun KOÇ** (Türkiyə)
Tarix elmləri doktoru, professor **Okan YEŞİLOT** (Türkiyə)
Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Oleq KUPÇIK** (Ukrayna)
Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Sübhan TALIBLI**
Tarix elmləri doktoru, professor **Yaroslav PİLİPÇUK** (Ukrayna)
Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Zaur ƏLİYEV**

REDAKSİYA HEYƏTİNİN ÜNVANI:
AZ11075, Azərbaycan Respublikası, Bakı şəhəri,
A.M.Cümə 19/69, bina 28, mənzil 28
Tel.: (+994 55) 768 94 26
E-mail: ssps.journal2021@academic-studies.az
[http: // www.academic-studies.az](http://www.academic-studies.az)

© **Sociology. Social psychology. Politics**
© **www.academic-studies.az**

Founder:
“REZONANS” Social Research Community

Editor-in-chief:
Saadat MAMMADOVA, Doctor of Sociological Sciences, Associate Professor

Executive secretary:
Novruz NURIYEV

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

On Sociology and Social Psychology:

Sudaba HUSEYNOVA, Doctor of Philosophy in Psychology, Associate Professor (field editor)

Doctor of philosophy in pedagogy, associate professor **Bahrüz JABBAROV**

Doctor of Philosophy, Professor **Eyyub KARIMOV**

Doctor of Philosophy in Sociology **Farzad GASIMZADEH** (Iran)

Doctor of Sociology, Professor **Huseyn GARASHOV**

Doctor of Philosophy, Professor **Ilham MAMMADZADE**

Doctor of Philosophy, Professor **Izzat RUSTAMOV**

Doctor of Philosophy, Professor **Gizilgul ABBASOVA**

Doctor of Psychological Sciences, Professor **Majid Mahmoud ALILOU** (Iran)

Doctor of legal sciences, professor **Mayis ALIYEV**

Doctor of Philosophy, Professor **Mukhtar YAKHYAYEV** (Russia)

Doctor of Philosophy, Professor **Mubariz SÜLEYMANLI**

Doctor of Sociology, Professor **Rafail HASANOV**

Doctor of philosophy, associate professor **Rashad ASGAROV**

Doctor of Psychological Sciences, Professor **Rena IBRAHIMBEYOVA**

Doctor of Psychological Sciences, Professor **Rena GADIROVA**

Doctor of philosophy, professor **Rena MIRZAZADE**

Doctor of Philosophy, Professor **Sakit HUSEYNOV**

Doctor of Philosophy, Professor **Tahira ALLAHYAROVA**

Doctor of Philosophy in Pedagogy **Tunzale VERDIYEVA**

Doctor of Philosophy in Sociology, Associate Professor **Uzeyir SHAFIYEV**

Doctor of Psychological Sciences, Professor **Zarema AKBIYEVA** (Russia)

Doctor of legal sciences, associate professor **Zaur MAMMADOV**

Doctor of philosophy, associate professor **Zeynaddin SHABANOV**

On Politics:

Sevinj ALIYEVA Doctor of historical sciences, associate professor (field editor)

Doctor of Philosophy in Political Sciences, Associate Professor **Ainur NOGAYEVA** (Kazakhstan)

Doctor of Philosophy in Political Sciences, Associate Professor **Adem SAGIR** (Turkiye)

Doctor of Political Sciences, Professor, **Ali ASKER** (Turkiye)

Doctor of Philosophy in History, associate professor **Almaz ISMAYILOVA** (Russia)

Doctor of Political Sciences, Professor **Amir Ahmed KHUHRO** (Pakistan)

Doctor of historical sciences, Professor **Artur Gerevich DALGATOV** (Russia)

Doctor of Political Sciences, Professor **Asem Naushabayeva HEKIMOGLU** (Turkiye)

Doctor of Philosophy in Political Sciences, Associate Professor **Can KAKIŞIM** (Turkiye)

Professor, Doctor of History **Christopher GUNN** (USA)

Doctor of Philosophy in Political Sciences, Associate Professor **Elvin TALISHINSKI**

Doctor of historical sciences, professor **Eynulla MADATLI**

Corresponding member of ANAS **Hajifakhraddin SAFARLI**

Doctor of historical sciences, professor **Ibrahim Ethem ATNUR** (Turkiye)

Doctor of Philosophy in Political Sciences, Associate Professor **Ishak TURAN** (Turkiye)
Doctor of Philosophy in political sciences, associate professor **Kamala RUINTAN**
Doctor of historical sciences, professor **Kemal ÇIÇEK** (Turkiye)
Doctor of historical sciences, professor **Guram MARXULIA** (Georgia)
Doctor of Philosophy in History, Associate Professor **Masaoumeh DAEI** (Iran)
Doctor of Philosophy in History **Mehpara SOLTANOVA** (Turkiye)
Doctor of Philosophy in History, Associate Professor **Nasireddin ALIZADEH** (Iran)
Academician **Nargiz AKHUNDOVA**
Doctor of Philosophy in Political Sciences, Professor **Numan ARUÇ** (North Macedonia)
Doctor of Philosophy in Political Sciences, Professor **Nurgun KOÇ** (Turkiye)
Doctor of historical sciences, professor **Okan YEŞİLOT** (Turkiye)
Doctor of Philosophy in History, Associate Professor **Oleg KUPCHIK** (Ukraine)
Doctor of philosophy in history, associate professor **Subhan TALIBLI**
Doctor of historical sciences, professor **Yaroslav Pilypchuk** (Ukraine)
Doctor of Philosophy in Political Sciences, Associate Professor **Zaur ALIYEV**

ADRESS OF THE EDITORIAL BOARD:
AZ11075, Republic of Azerbaijan,
Baku city, A.M.Juma 19/69, building 28, apartment 28
Tel.: (+994 55) 768 94 26
E-mail: ssps.journal2021@academic-studies.az
[http: // www.academic-studies.az](http://www.academic-studies.az)

© **Sociology. Social psychology. Politics**
© **www.academic-studies.az**

MÜNDƏRİCAT
TABLE OF CONTENTS

Sosiologiya və sosial psixologiya
Sociology and social psychology

SOSIOLOGIYA VƏ SOSIAL PSIXOLOGIYA

Aitaj KULİEVA

Şizofreniyadan əziyyət çəkən gənclərin sosial adaptasiyası.....**6-10**

Cəfər NADİROV

Müharibədə iştirak edən gənclərin psixoloji problemləri.....**11-14**

Cəmilə RÜSTƏMOVA

İnsan alveri qurbanları üçün sosial xidmətin təşkilində reabilitasiya mərkəzlərinin fəaliyyəti.....**15-20**

Fidan SOLTANOVA

Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərində linqvistik üslub və metafora.....**21-25**

Kamran QULİYEV

Narkotikə məruz qalmış gənclərlə sosial iş.....**26-34**

Nilufər AĞAZADƏ

Azərbaycanda narkotik aludəçiliyinin gənclər arasında artmasının əsas səbəbləri və qarşısının alınması yolları.....**35-42**

Nigar RZAZADƏ

Azərbaycanda erkən nikahın tarixi və müasir döv.....**43-48**

Рустам ФАТУЛЛАЕВ

Факторы, содействующие социализации старшеклассника.....**49-55**

Сямавиль ДЖАБРАИЛОВА

Психологические особенности агрессивного поведения.....**56-60**

Циньвень ЮЙ

Формирование у студентов навыков научного исследования.....**61-64**

Ши ЦЯНИНЬ

Исследование проблем и меры противодействия в отношениях между студентами и преподавателями университетов.....**65-69**

Şəymən MƏMMƏDXANLI

Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunun turizm potensialı.....**70-74**

Ülkər ƏLİYEVA

Uşaqların inkişafında ailənin xüsusi rolu.....**75-79**

Ülvi İSAYEV

Mühasibatlığın kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində idarəetməyə təsiri.....**80-85**

Zaur SOLTANOV

Serebral iflicli uşaqlar və onların ailələri ilə sosial işin təşkilinin əsas prinsipləri.....**86-89**

SİYASƏT

Alpay ŞƏRİFLİ

Azərbaycan və UNESCO.....**91-96**

Лейла АХУНДОВА

Культурное разнообразие как неотъемлемая часть государственной политики: азербайджанская модель мультикультурализма.....**97-101**

Məryəm MURADZADƏ

İnformasiya müharibəsi: hibrid münaqişənin əsas tərkib hissəsi.....**102-107**

Nərmin ALIYEVA

COP29: Azərbaycan yeni dövrün hədəflərinə doğru.....**108-112**

Nicat KAZIMLI

Fiskal siyasət və sənaye arasında iqtisadi asılılıq və ona nəzarət.....**113-119**

Seraj AHSAN

Historical study of Us-India relations: with special reference to post-cold war developments.....**120--131**

Vəfa HƏSƏNOVA

Mədəni qloballaşmanın beynəlxalq turizmə təsiri.....**132-138**

SOSIOLOGIYA VƏ SOSIAL PSIXOLOGIYA
SOCIOLOGY AND SOCIAL PSYCHOLOGY

UOT: 364.4

Aitaj KULİEVA*

ŞİZOFRENIYADAN ƏZİYYƏT ÇƏKƏN GƏNCLƏRİN SOSIAL ADAPTASIYASI

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 15 mart 2024; çapa qəbul edilmişdir: 17 mart 2024; onlayn çap edilmişdir: 15 aprel 2024

The article was submitted to the editors: March 15, 2024; accepted for publication: 17 March 2024; Published online: 15 April 2024

Xülasə

Bu məqalədə şizofreniyadan əziyyət çəkən insanların sosial sferada uyğunlaşma xüsusiyyətləri göstərilir. Şizofreniya, insanın düşüncə və davranışında böyük dəyişikliklərə səbəb olan nevroloji və psixiatrik bir xəstəlikdir. Şizofreniya təəssüratı bir insanın həyatının normal fəaliyyətinə təsir göstərə bilər və bu vəziyyət sosial uyğunlaşmada çətinliklər yarada bilər. Məqalədə bu profilli xəstələrin reabilitasiyası və psixoterapiyasının əsas istiqamətləri nəzərdən keçirilir. Həmçinin, şizofreniya xəstələrinin kəskin dövründən çıxdıqdan sonra ailə və qrup terapiyasının əsas prinsipləri təsvir edilmişdir.

Açar sözlər: *sosial adaptasiya, psixi xəstəlik, şizofreniya, sosial sfera, psixi sağlamlıq.*

Giriş

Cəmiyyətin sosial rifahının mühüm aspekti əhalinin sağlamlığıdır. Hər hansı bir xəstəliyin mahiyyəti, bədənin adekvat uyğunlaşma qabiliyyətlərinin azalması səbəbindən ətraf mühitlə əlaqənin pozulmasıdır. Cəmiyyətlə ruhi xəstələr arasında münasibətlər problemi uzun tarixə malikdir və cəmiyyətin inkişafının müxtəlif mərhələlərində kəskin dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Mədəniyyətin və sosial mühitin inkişafı ilə monastırlarda və xüsusi qapalı müəssisələrdə xəstələrin təcrid edilməsi yüksək ixtisaslı tibbi yardıma çevrildi.

Cəmiyyətdə psixi xəstələrin mövcudluğu ilə bağlı problemlərin həmişə mövcud olmasına baxmayaraq, son vaxtlar daha da kəskinləşib. Bu, ilk növbədə, şizofreniya və digər psixi pozuntuları olan insanların yüksək artım tempi, xəstələrin əlilliyi ilə bağlı böyük iqtisadi itkilər, onların müalicəsi, saxlanması və uzunmüddətli müşahidə xərcləri ilə bağlıdır. Bundan psixiatriyanın sosial aspekti üçün mühüm vəzifəni - psixi uyğunlaşmanı müəyyən edə bilərik.

Psixi uyğunlaşma üç hissədən ibarətdir: bioloji, psixoloji və sosial. Bioloji aspektin əsasını motivasiya sistemi, sosial səriştə, psixoloji müdafiə və xəstənin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması təşkil edir. Sosial uyğunlaşma xarici mühitdə psixi uyğunlaşma proseslərinin yekununu nəzərdə tutur; fərdin sosial mühitlə qarşılıqlı əlaqəsinin xüsusiyyətlərini bilavasitə xarakterizə edir. Sosial uyğunlaşmanın keyfiyyət xarakteristikası, sosial davranışın formalaşmasında fərdin əsas meyllərini əks etdirən uyğunlaşma davranışının növüdür. Sosial uyğunlaşmanın cəmiyyətcə qiymətləndirilməsi cəmiyyətdə psixi pozğunluqlardan əziyyət çəkən subyektin uğurlu fəaliyyətinin ölçüsüdür. Onu müxtəlif sosial sahələrdə fəaliyyət səviyyəsi kimi təqdim etmək və ölçmək olar [4].

Məqalənin məqsədi şizofreniya xəstələrinin sosial adaptasiya xüsusiyyətlərini öyrənməkdir. Şizofreniya xəstənin sosial fəaliyyətini və xarici dünya ilə xarici əlaqələrini davamlı şəkildə pozan xroniki, mütərəqqi bir xəstəlikdir. Xəstələrdə əlilliyin ən çox yayılmış səbəbi olmaqla, adətən 35-50 yaş arası işləyən əhaliyə təsir göstərir. Buna baxmayaraq, xəstələrin təxminən 30%-i peşəkar işləmək və aktiv həyat tərzini sürmək qabiliyyətini saxlayır. Bununla belə, bu, yalnız terapiyanın ilkin mərhələlərindən vaxtında psixososial fokusla mümkündür [5].

* Azərbaycan Universiteti, magistr, *Azərbaycan, Bakı*
E-mail: aitajkulievi@gmail.com

Şizofreniyanın strukturuna katatonik, delusional və halüsinasiya kimi sindromlar daxil ola bilər. Onlar müvəqqəti, paroksizmal və ya daimi ola bilər. Şəxsiyyət dəyişiklikləri xəstəliyin ilk hücumundan sonra özünü göstərə bilər ki, bu da ilk növbədə ünsiyyət qabiliyyətinin, aktivliyin azalması, öz "mən"inin fərqlənmə qabiliyyətinin itirilməsi, maraqların yox olması və hər hansı bir fəaliyyətdə motivasiyanın olmaması ilə ifadə edilir. Bu dəyişikliklər sosial uyğunlaşma və sosiallaşmanın çətinliyinin əsasını təşkil edir ki, bu da ilk növbədə xəstələrin ailə üzvləri və başqaları ilə şəxsiyyətlərarası münasibətlərinə, iş və yaradıcılıq fəaliyyətlərinə təsir göstərir. Yuxarıda göstərilən bütün aspektlər xəstələrin tam sosial uyğunsuzluğuna səbəb ola bilər.

Şizofreniya bir insanı kifayət qədər uzun müddət ictimai həyatdan kənarlaşdıran bir xəstəlikdir. Xəstələr emosional və zehni sahədəki spesifik dəyişikliklərə görə effektiv işləyə bilməyən, sosial əlaqələr saxlaya bilməyən, ailə qura bilməyən kənar insanlardır. Bununla belə, dərman müalicəsini (antipsixotiklər və neyroleptiklər) adekvat psixoterapiya və reabilitasiya ilə birləşdirsəniz, xəstənin davamlı uyğunlaşmamasının qarşısını ala bilərsiniz [3].

Şizofreniya xəstəsi üçün ailə və qrup terapiyasının rolu ilk növbədə vacibdir. Yaxın ətraf mühit ilk növbədə xəstə üçün rahat və əlverişli mühitin yaradılmasından məsuldur. Psixoterapiya şizofreniyanın məhsuldar, mənfi və idrak əlamətlərinin şiddətini nəzərə almalıdır. Hər bir xəstənin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaq və bu profilli xəstələrin müalicəsində kompleks yanaşma aparmaq lazımdır [2].

Hazırda ölkə aktuallığına baxmayaraq, bu problemə kifayət qədər diqqət yetirilmir. Xəstələr üçün həm fərdi, həm də qrup proqramlarını əhatə edən ixtisaslaşdırılmış proqramlar və reabilitasiya üsulları yaratmaq lazımdır. Bunlara aşağıdakılar daxildir: sosial bacarıqlar, özünə hörmət, inamlı davranış, başqalarına hörmət, müstəqil yaşamaq, qalıcı simptomların öhdəsindən gəlmək bacarığı, ailə terapiyası. Və xəstə üçün bu iş nə qədər tez başlasa, onun sosial uyğunlaşma şansı bir o qədər çox olar.

Bu vəziyyətdə həkimin əsas vəzifəsi yalnız bu xəstəliyin əlamətlərini aradan qaldırmaq deyil, həm də xəstəyə xəstəliyi ilə birlikdə yaşamağa öyrətməkdir. Bu müalicənin məqsədi adətən xəstənin sosial muxtariyyətini bərpa etməkdir.

Qərb psixiatrları tərəfindən şizofreniyanın araşdırılması

Bu gün sosial adaptasiyanın azalması Qərb psixiatrları tərəfindən şizofreniyanın diaqnostik meyarlarından biri kimi qəbul edilir. Bəzi məlumatlara görə, ilkin şizofreniya xəstələri arasında insanların 14% -də sosial və psixoloji fəaliyyətin azalması artıq müşahidə olunur. Əksər hallarda bu, psixiatrik xəstəxanada xəstəxanaya yerləşdirmə, dərman müalicəsinin təyin edilməsi, diaqnozun dəmğalayıcı təsiri, iş qabiliyyətinin azalması, ailə problemləri, emosional narahatlıq və digər arzuolunmaz təzahürlərlə əlaqələndirilir. Məlumatlara görə, ilk xəstəxanaya yerləşdirildikdən sonra xəstələrin yalnız 40% -i eyni sosial funksiyaları saxlayır [1].

Psixologiya nöqtəyi-nəzərindən şizofreniya xəstələrinin sosial uyğunlaşması üç komponentdən ibarətdir: mübarizə, psixoloji müdafiə və xəstəliyin daxili mənzərəsi və yalnız xəstəliyin özündən və aparılan terapiyadan deyil, həm də böyük ölçüdə xəstənin mikrososial mühitindən dəstəyindən asılıdır.

A.V.Khanko şizofreniya xəstələrinin sosial adaptasiya xarakteri ilə bağlı bəzi gender xüsusiyyətlərini qeyd edir. Beləliklə, müəllifin fikrincə, kişilər üçün müəyyən edici amil xəstəliyin müddətini ehtiva edən bioloji amildir. Həm də kişilər, dəmğalanan bir xəstəliyin olması, başqalarından özünə qarşı hörmətsiz münasibət gözləməsi ilə əlaqəli ağırlıq bir alçaqlıq hissləri ilə xarakterizə olunur, buna görə də tez-tez cəmiyyətdən qaçmağa və özlərinə çəkilməyə üstünlük verirlər. Qadınlar üçün xəstəliyin müddəti ilə yanaşı, sosial rifahı əldə etmək bacarığı da vacibdir. Eyni zamanda, qadınlarda xəstəliyə reaksiya daha tez-tez şiddətli çaşqınlıq və qeyri-sabit emosional dəlğalanmalarla özünü göstərir ki, bu da tez-tez davranışlarını pozur və stress müqavimətini azaldır [7].

Beləliklə, şizofreniya diaqnozu qoyulmuş xəstələrin əksəriyyəti üçün iş və sosial uyğunlaşmanın azalması aktual problemdir, bu, ilk növbədə, şəxsi və şəxsiyyətlərarası problemlərin həllində çətinliklərin yaranması ilə əlaqələndirilir.

Xəstənin sosial uyğunlaşmasını müəyyən edən əsas amillərdən biri xəstəliyə tənqidi münasibətin olması və kifayət qədər uyğunluqdur.

Hamıya məlumdur ki, dərman müalicəsinin danılmaz faydalarına baxmayaraq, psixi pozğunluğu olan insanlar resept rejimlərinə riayət etmə səviyyəsinin aşağı olması ilə xarakterizə olunur.

Şizofreniya xəstələri arasında uyğunluq səviyyəsi də bir sıra amillərdən asılıdır. Əvvəla, bəzi müəlliflərin fikrincə, yüksək uyğunluq xəstənin bütün psixopatoloji əlamətləri ilə psixi pozğunluğun mövcudluğunu tanımaq qabiliyyəti ilə əlaqələndirilir [8].

Öz növbəsində, şizofreniya xəstələrində xəstəliyin əlamətlərini tənqidi şəkildə qavramaq və qiymətləndirmək qabiliyyəti əsasən xəstənin premorbid şəxsiyyət xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir. Həmçinin müəyyən edilmişdir ki, psixotik simptomların daha az şiddəti xəstənin vəziyyətini tənqidi şəkildə qavramaq qabiliyyətinə kömək edir.

Psixiatriyada uyğunsuzluq 11-80% arasında dəyişir və şizofreniya xəstələri arasında uyğunluq yalnız 50-60% -ə çatır. Psixi pozğunluqlarda belə yüksək səviyyədə uyğunsuzluq xəstələr üçün ağır nəticələrə gətirib çıxarır ki, bu da ilk növbədə alovlanma tezliyinin artması ilə əlaqələndirilir. Beləliklə, ilk psixotik epizodu olan və dərman tövsiyələrinə əməl etməyən xəstələr arasında alovlanma riski 5 dəfə artır. Müəyyən edilmişdir ki, ilkin xəstələrdə uyğunluq səviyyəsi terapiyanın başlanmasından cəmi 6 ay sonra kəskin şəkildə azalır. Uyğunluğun qeyri-kafi olması, xəstələrin 40% -nin ilk xəstəxanaya yerləşdirildikdən sonra bir il ərzində xəstəliyin residivlə üzləşməsi və müalicə tövsiyələrinə əməl etməkdən tamamilə imtina etməsi ilə izah olunur, 70% hallarda alovlanmalar baş verir. Bundan əlavə, antisosial və intihara meyilli davranışlara daha çox uyğun gəlməyən xəstələrdə rast gəlinir [9].

Şizofreniyada uyğunluq bir sıra amillərdən asılıdır. Xəstəliyin özünün birbaşa təbiətinə əlavə olaraq, onun forması, şiddəti və kurs müddəti, terapiyanın effektivliyi, dərmanların yan təsirlərinin şiddəti, iştirak edən həkimlə əlaqə, həmçinin müşayiət olunan patologiyaların olması, həm somatik, həm də maddə asılılığı ilə əlaqəli, böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Klinik amillər arasında psixoproduktiv simptomların şiddəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir: uyğunluq həm çox kəskin, həm də simptomların nisbətən aşağı şiddəti ilə azalır. Həmçinin, xəstəliyin ilkin mərhələlərində və tez-tez alovlanma zamanı müalicəyə sadıqlıq aşağı olur.

Xəstənin sosial-demoqrafik xüsusiyyətləri də vacibdir. Qeyd edilmişdir ki, uyğunluq səviyyəsi aşağı olan xəstələr arasında ailədə və işdə kifayət qədər dəstəyi olmayan gənclər, çox vaxt kişilər üstünlük təşkil edir. Yeni diaqnoz qoyulmuş şizofreniya xəstələrinin vaxtında müalicəsi gələcəkdə xəstənin həm psixi vəziyyətini, həm də sosial adaptasiyasını təyin edən əsas amillərdən biridir. Həmçinin, erkən müalicə xəstəliyin ən başlanğıcında psixoterapevtik və sosial reabilitasiya tədbirlərinə başlamağa imkan verir.

Bununla belə, bu problemin həllində çətinlik ondan ibarətdir ki, terapiyaya hazır olmaq və müalicəyə riayət etmək bir çox amillərdən, o cümlədən konkret xəstənin kliniki, sosial-demoqrafik və şəxsi xüsusiyyətlərindən asılıdır.

Beləliklə, şizofreniya xəstələrinin proqnozuna və uyğunlaşmasına təsir edən çoxsaylı amillər arasında aşağıdakılar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir: sosial əlaqələrin məhdudlaşdırılması, müstəqil yaşamaq qabiliyyətinin itirilməsi, diaqnozun damğalayıcı təsiri, pozulmuş şəxsiyyətlərərsası ünsiyyət və azalma.

Şizofreniyadan əziyyət çəkənlərin uğurlu sosial fəaliyyət üçün kifayət qədər şəxsi resursları olmadığına görə xəstənin reabilitasiyasında ailənin və yaxın ətrafının rolu xüsusilə mühüm görünür. Xəstəliyin remissiyasının keyfiyyəti xəstələrin uğurlu reabilitasiyasında və onların sosial adaptasiyasında mühüm rol oynayır. Məlumdur ki, psixopatoloji simptomların yüksək keyfiyyətli relyefi ilə xəstələr cəmiyyətdə yaşamaq və qarşılıqlı əlaqədə olmaq imkanlarını saxlayırlar. Eyni zamanda, müsbət simptomların davam edən şiddəti, düşüncə pozğunluqları və psixi vəziyyətin ümumi şiddəti tez-tez xəstəxanaya yerləşdirməyə səbəb olur, xəstələrin reabilitasiyasına və sosial uyğunlaşmasına əhəmiyyətli dərəcədə mane olur [6].

Öz növbəsində, yüksək səviyyəli sosial uyğunlaşma, obyektiv məlumatlar qeyri-qənaətbəxş psixi vəziyyəti göstərsə də, xəstələrin həyat və terapiya keyfiyyətindən subyektiv məmnuniyyətini əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

Şizofreniya xəstələrinin reabilitasiyası üçün tədbirlər planlaşdırarkən, bu kateqoriya xəstələrdə motivasiya komponentinin mövcud pozğunluqlarını nəzərə almaq lazımdır. Motivasiya pozğunluqları, bir qayda olaraq, xəstənin həyatının bütün sahələrinə təsir göstərir və sosial əlaqələr qurmağa, yeni bacarıqlar əldə etməyə marağın azalmasında və öz müalicəsi də daxil olmaqla, müxtəlif fəaliyyət növlərinə qoşulmaq istəməməsi ilə özünü göstərir. Motivasiyanın azalması müalicə prosesində daha az iştiraka gətirib çıxarır və reabilitasiya tədbirlərinin effektivliyinə mənfi təsir göstərir.

Məlumdur ki, şizofreniya xəstələrinə sosial bacarıqların öyrədilməsi onların sosial səriştəsini artırmağa və cəmiyyətdə daha adaptiv fəaliyyət göstərməyə kömək edir. Bəzi məlumatlara görə, sosial-psixoloji reabilitasiyadan keçən xəstələr daha az nəzərə çarpan emosional-iradi və idrak pozğunluqları ilə xarakterizə olunurdu ki, bu da onların sosial və əmək adaptasiyasının daha yüksək səviyyəsinə və həyat keyfiyyətinin yaxşılaşmasına kömək etdi.

Beləliklə, şizofreniyanın müalicəsində əsas məsələ xəstəliyin mövcudluğuna baxmayaraq, cəmiyyətdə tam yaşamaq qabiliyyətini öyrənməkdir.

Nəticə

Cəmiyyətdə humanist dəyərlərin formalaşması insan şəxsiyyətinə olan tələblərin səviyyəsini artırır və cəmiyyət bəzən onların həyata keçirilməsi üçün şəraiti təmin edə bilmir. Çox vaxt bu profilli xəstələr üçün məsuliyyət tamamilə psixiatriya xidmətinə verilir. Eyni zamanda, dövlət şizofreniya və digər şəxsiyyət pozğunluqları olan xəstələrin psixi uyğunlaşmasına hərtərəfli və kifayət qədər kömək göstərmək üçün kifayət qədər məhdud resurslar ayırır. Sosial xidmətlərin iştirakı ilə psixiatrik xəstələr üçün qoruyucu, mehriban, reabilitasiya mühiti yaratmaq üçün yalnız təcrid olunmuş cəhdlər var. Xəstənin ailədən aldığı dəstək şizofreniya xəstəsinin sosial adaptasiyasında mühüm rol oynayır.

Şizofreniya diaqnozu qoyulmuş xəstələrin əksəriyyəti üçün iş və sosial uyğunlaşmanın azalması aktual problemdir, bu, ilk növbədə şəxsi və şəxsiyyətlərarası problemlərin, yəni cəmiyyətdə fəaliyyətlə bağlı problemlərin həllində çətinliklərin yaranması ilə bağlıdır. Əksər xəstələrin psixiatrik xəstəxanaya yerləşdirilməsinə səbəb sosial uyğunlaşmanın pozulması və ortaya çıxan həyat problemlərini müstəqil həll edə bilməməsidir.

Şizofreniya xəstəsinə qayğı göstərmək ehtiyacı ailənin üzərinə yüksək fiziki və psixoloji yük qoyur, ailənin özü isə çox vaxt əhəmiyyətli dəstək almır. Ümid etmək üçün əsas var ki, şizofreniya xəstələrinin uzunmüddətli müalicəsində dərman müalicəsinin yüksək klinik effektivliyi onların funksional uyğunlaşma səviyyəsini və müstəqil yaşamaq qabiliyyətini artıracaq və bununla da xəstənin ailəsinin çəkdiyi yükü azaldacaq.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Бочкарева О.С. (2014), Отдаленный катамнез шизофрении и расстройств шизофренического спектра // Социальная и клиническая психиатрия. Т. 24, N 3. С. 102-106.
2. Ефремова Н.А. (2014), Программа социальной адаптации семьи человека, страдающего шизофренией / Н.А. Ефремова, А.В. Бычок // Социальное проектирование: теория и практика: материалы VII заочной Международной научно-практической конференции. М, С. 226-228.
3. Ибрагимова Э.С. (2017), Особенности проявления шизофрении / Э.С. Ибрагимова // Сборник статей победителей международной научно-практической конференции: в 2 частях М., С. 1443-1445.
4. Иващенко Н.Е. (2012), Исследование внутренней картины болезни при шизофрении / Н.Е. Иващенко // Психиатрия, психотерапия и клиническая психология. №2. С. 37-40.

5. Матросова О.С. (2015), Особенности социальной компетенции у больных шизофренией / О.С. Матросова, С.А. Пахомова // Бюллетень медицинских интернет – конференций. №2. С. 108-110.
6. Савельева О.В., Петрова Н.Н. (2017), Эффективность комплексной реабилитации больных шизофренией // Вестник СПбГУ. Медицина. Т. 12, вып. 3. С. 216-224.
7. Ханько А.В. (2014), Гендерные особенности адаптации к болезни у пациентов с первыми приступами параноидной шизофрении // Вестник Южно-Уральского университета. Сер. Психология. Т. 7, N 1. С. 93-101.
8. Bajaj V., Sengupta S., Gupta D.K. (2009), Psy-chopathology, insight and compliance in schizophrenia // Ir J Psych Med. Vol. 26, N 1. P. 12-15.
9. Bitter I. (2015), Treatment adherence and insight in schizophrenia // Psychiatr Hung. Vol. 30, N 1. P. 18-26.

Айтаж КУЛИЕВА

СОЦИАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ МОЛОДЫХ ЛЮДЕЙ, СТРАДАЮЩИХ ШИЗОФРЕНИЕЙ

Резюме

В данной статье показаны особенности адаптации в социальной сфере людей, страдающих шизофренией. Шизофрения — это неврологическое и психиатрическое расстройство, которое вызывает серьезные изменения в мышлении и поведении человека. Впечатление от шизофрении может повлиять на нормальное функционирование жизни человека, и это состояние может вызвать трудности в социальной адаптации. В статье рассмотрены основные направления реабилитации и психотерапии пациентов данного профиля. Также описаны основные принципы семейной и групповой терапии после острой фазы больных шизофренией.

Ключевые слова: социальная адаптация, психические заболевания, шизофрения, социальная сфера, психическое здоровье.

Aitaj KULIEVA

SOCIAL ADAPTATION OF YOUNG PEOPLE SUFFERING FROM SCHIZOPHRENIA

Summary

In this article, the features of adaptation in the social sphere of people suffering from schizophrenia are shown. Schizophrenia is a neurological and psychiatric disorder that causes major changes in a person's thinking and behavior. The impression of schizophrenia can affect the normal functioning of a person's life, and this condition can cause difficulties in social adjustment. The main directions in the rehabilitation and psychotherapy of patients of this profile are considered in the article. Also, the basic principles of family and group therapy after the exit from an acute period of people with schizophrenia are described.

Keywords: social adaptation, mental illness, schizophrenia, social sphere, mental health.

Rəyçi: Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru Tünzalə VERDİYEVƏ

UOT: 304.4

Cəfər NADİROV*

MÜHARİBƏDƏ İŞTİRAK EDƏN GƏNCLƏRİN PSİXOLOJİ PROBLEMLƏRİ

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 16 mart 2024; çapa qəbul edilmişdir: 17 mart 2024; onlayn çap edilmişdir: 15 aprel 2024

The article was submitted to the editors: March 16, 2024; accepted for publication: 17 March 2024; Published online: 15 April 2024

Xülasə

Məqalədə müəllif hərbi qulluqçular arasında yayılmış TSSB və digər psixi pozğunluqların epidemiologiyasını və diaqnostik xüsusiyyətlərini təsvir etmişdir. Müvafiq qiymətləndirmə vasitələri və metodlarından istifadə edərək həqiqi hərbi qulluqçularda və qazilərdə psixi sağlamlıq problemləri üçün müayinə aparılmışdır. Həmçinin zehni xəstəliklərin inkişafına kömək edə biləcək yalnız hərbi qulluqçular və qazilər üçün xarakterik olan risk faktorları müəyyən edilmişdir. Psixi sağlamlıq problemləri ilə üzləşən hərbi qulluqçulara və veteranlara hərtərəfli qayğı göstərmək üçün peşələrarası komandanın təklif etdiyi idarəetmə variantları ümumiləşdirilmişdir.

Açar sözlər: *qazilər, veteranlar, hərbi qulluqçular, psixi pozğunluqlar.*

Giriş

Veteranların və hərbi qulluqçuların qarşılaşdıqları ən çox işıqlandırılan ruhi sağlamlıq problemləri travma sonrası stress pozğunluğu (TSSB) və depressiyadır. Tədqiqatlar göstərir ki, Əfqanıstan və İraqda yerləşən ABŞ hərbiçilərinin təxminən 14% - dən 16% - ə qədər TSSB və ya depressiyadan əziyyət çəkirdi [3] [4]. Bu psixi sağlamlıq problemlərinə xüsusi diqqət yetirilsə də, intihar, travmatik beyin zədəsi (TBI), maddə istifadəsi pozğunluqları (SUD) və şəxsiyyətlərarası zorakılıq kimi digər problemlərin bu əhali üçün eyni dərəcədə zərərli ola biləcəyini qəbul etmək vacibdir. Bu problemlər hərbi qulluqçuları və ailələrini əhəmiyyətli dərəcədə təsir edən geniş nəticələrə səbəb ola bilər [5].

Döyüş və yerləşdirmələrin bu zehni xəstəliklərin inkişaf riskinin artması ilə əlaqəli olduğu bilinirsə də, ümumi hərbi xidmət də problemlər yarada bilər. Bu psixi sağlamlıq problemlərinin ifadəsi müəyyən bir cədvələ uyğun olmaya bilər. Bununla birlikdə, fərdlər və ailələr üçün xüsusən də döyüşlərə yaxın dövrlərdə və ya həqiqi hərbi xidmətdən keçərkən stressli dövrlər var [6]. ABŞ sayım Bürosunun açıqladığı son hesabatlara görə, ABŞ-da təxminən 18 milyon qazi və 2,1 milyon aktiv vəzifə və ehtiyat üzvü var.

11 sentyabr 2001-ci ildən sonra İraq, Əfqanıstan və digər bölgələrdə 2.8 milyon ABŞ əsgərinin aktiv vəzifə yerinə yetirməsi əhali arasında döyüş veteranlarının sayının artmasına səbəb oldu. ABŞ əhalisinin 6% - dən çoxu silahlı qüvvələrdə xidmət edib və ya hazırda xidmət edir. Maraqlıdır ki, bu rəqəm hərbi xidmətdən təsirlənən qohumların sayını da nəzərə almır [7]. Səhiyyə işçiləri xəstələrə göstərdikləri tibbi xidmətin keyfiyyətini artırmağa və potensial olaraq hərbi xidmətlə xəstənin fiziki və zehni rifahı arasındakı əlaqəni başa düşərək həyatlarını xilas edə bilərlər.

TSSB rəsmi olaraq 3-cü ildə ruhi pozuntuların diaqnostik və statistik təlimatında (DSM)-1980-də, qismən Vyetnam müharibəsinin ictimai-siyasi nəticələrindən təsirləndi. Bununla birlikdə, təzahürlərinə tarix boyu müxtəlif formalarda istinad edildi, vətəndaş müharibəsi dövründə "əsgərin ürəyi", Birinci Dünya müharibəsi zamanı "kontuziya" və Vyetnam müharibəsi zamanı "döyüş yorğunluğu" kimi terminlərdən istifadə edildi. DSM meyarları 2013-cü ildəki son yeniləməyə qədər əsasən dəyişməz qaldı. Bununla birlikdə, təsnifatı ilə bağlı mübahisələr hələ də davam edir. TSSB

* Azərbaycan Universiteti, magistr, *Azərbaycan, Bakı*
E-mail: nadirovcefer2001@gmail.com

bioloji, psixoloji və sosial amillərin mürəkkəb və daim inkişaf edən birləşməsi olduğundan, TSSB-nin öyrənilməsi və diaqnozu əhəmiyyətli çətinliklərlə üzləşir. TSSB ümumiyyətlə müharibə və ya təbii fəlakətlərdən xilas olan insanlarda öyrənilsə də, təsiri müəyyən qruplarla məhdudlaşmır və uşaqlar da daxil olmaqla hər kəsi təsir edə bilər. Bu pozğunluq ümumiyyətlə hücumlar, təbii fəlakətlər, terror hücumları və müharibələr kimi şiddətli hadisələrdən xilas olan insanlarda görülür. Bununla birlikdə, yaxın bir dostunuzun və ya ailə üzvünüzün şiddətli bir təhdid və ya qəzaya məruz qalması xəbəri kimi ikinci əl məruz qalma da TSSB-yə səbəb ola bilər. Bir çox insan travmaya məruz qaldıqdan sonra müvəqqəti uyuşma və ya artan duyğular, kabuslar, narahatlıq və sayıqlığın artması ilə qarşılaşa bilər, bu simptomlar 1 ay ərzində yox olur. Bununla birlikdə, təxminən 10-20% hallarda simptomlar pisləşə bilər və davamlı ola bilər və əhəmiyyətli pozuntulara səbəb olur [8]. TSSB, keçmiş travma ilə əlaqəli obsesif düşüncələr, xatirələr və kabuslar ilə xarakterizə olunur ki, bu da xatırlamalardan, hipervigilansdan və yatmaqda çətinlik çəkir. Tez-tez bir hadisəni yenidən yaşamaq, ilk travma qədər güclü bir təhlükə hissinə səbəb ola bilər. TSSB simptomları şəxsiyyətlərarası və peşə fəaliyyətini əhəmiyyətli dərəcədə poza bilər və psixoloji, emosional, fiziki, davranış və idrak aspektlərinə təsir edərək müxtəlif yollarla özünü göstərə bilər. Hərbi personal çoxsaylı potensial travmatik təcrübələrə məruz qala bilər. Müharibə dövründə iştirak edən hərbi qulluqçular qəfil və gözlənilməz şəkildə baş verə biləcək ciddi xəsarətlərin və ya şiddətli ölümlərin şahidi ola bilərlər. Bu hadisələr yalnız nəzərdə tutulan hədəflərə deyil, yaxınlıqdakı digər insanlara da təsir edə bilər. Aktiv xidmətdə olan hərbi qulluqçular, kişilərarası zorakılıq və fiziki və ya cinsi istismar kimi çətin yerləşdirmə şərtləri ilə əlaqəli olmayan qeyri-hərbi yaralanmalara məruz qalırlar. Bu yaralanmalarla əlaqəli simptomlar yerləşdirmə zamanı daha da pisləşə bilər.

Müharibə iştirakçılarının ruhi vəziyyəti

Əfqanıstanda davam edən iyirmi illik müharibə nəticəsində psixiatrik yardım axtaran veteranların sayı artmaqdadır ki, onların böyük bir hissəsi döyüş və yerləşdirmə təcrübəsinə malikdir. Veteranlara qulluq edərkən, səhiyyə işçiləri xidmət zamanı aldıkları fiziki xəsarətləri və TSSB, kəskin stress pozğunluğu və depressiya da daxil olmaqla, hazırda yaşaya biləcəkləri emosional travmaları nəzərə almalıdırlar. Depressiya TSSB ilə eyni diqqəti cəlb etməsə də, vəziyyət orduda yaygın bir zehni xəstəlik olaraq qalır. Tədqiqatlar göstərir ki, Hərbi Tibb şəbəkəsinə edilən bütün ambulator müraciətlərin 9%-ə qədəri depressiyadır. Hərbi vəziyyət depressiyanın inkişafı üçün katalizator rolunu oynaya bilər. Sevdiklərinizdən və dəstək sistemlərinizdən ayrılma, döyüş stresləri və özünü və başqalarının təhlükədə olduğunu müşahidə etmək təcrübəsi kimi amillər həm aktiv vəzifələrdə, həm də qazılarda depressiya riskinin artmasına səbəb olur. İraqda və ya Əfqanıstanda hərbi tibb müəssisələrində yerləşdirildikdən sonra diaqnoz qoyulmuş depressiya hallarının sayında 11,4% -dən 15% -ə qədər artım müşahidə edildi [9]. Bu yüksək yayılma nəzərə alınmaqla, səhiyyə işçiləri aktiv vəzifə xəstələrini və depressiyadan əziyyət çəkə biləcək veteranları müəyyən etmək üçün kritik məsuliyyət daşıyırlar. Şiddətli depressiya əhval-ruhiyyəsi, fəaliyyətə maraq itkisi, yuxusuzluq, kilo itkisi və ya artım, psixomotor gerilik, yorğunluq, konsentrasiya qabiliyyətinin azalması, dəyərsizlik hissi və intihar düşüncələri daxil olmaqla müxtəlif simptomlarla özünü göstərir. Bu simptomlar xəstənin tam gücü ilə işləmə qabiliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bir sıra simptomlar kağız üzərində aydın olsa da, xəstənin təqdimatı çox vaxt birmənalı olmaya bilər. Təəccüblüdür ki, depressiyadan əziyyət çəkən bütün xəstələrin yarısının ümumi praktikant tərəfindən səhv diaqnoz qoyulduğu aşkar edilmişdir [10]. Beləliklə, müvafiq müalicələrin dəqiq müayinəsi, müəyyənləşdirilməsi və sonrakı tətbiqi, xüsusən də aktiv xidmətdə olan hərbi qulluqçular və hərbi qazilər arasında çox vacibdir.

İntihar

İntihar - sosial və psixoloji özgüləşmənin son həddi, görünən tərəfi olub, insanın özünə qarşı yönəlmiş dağıdıcı davranış formasıdır. İntihar tələbatların deyil, emosiyaların, daxili aqressiyanın boğulması və xarici aləmə qarşı olan etirazın özünə yönəlmiş forması kimi təzahür edir. Xarici aləmə qarşı olan, lakin özünə yönəlmiş etirazın şəxsiyyətin deqradasiyasına gətirən bir sıra formalarını fərqləndirmək olar: itaət və ya "Mən" in cılızlaşması, şəxsiyyətin ikiləşməsi, nevroz, əsəbi gərginlik, özünə qapanma, ölümdə ölümsüzlük axtarışı, ölümün mükkəməl olan kimi qəbul

olunması. İntihara gətirən səbəblər, problemlər, intiharetmə məqamında olan insanın sosial və psixoloji vəziyyəti başlıca təsiretmə amilləri kimi xüsusi analiz tələb edir [1, s. 42].

Veteranlar arasında intihar nisbəti rekord həddə çatıb, hər il 6000-dən çox veteran intihardan ölür [11]. Bundan əlavə, ABŞ-da ümumi intihar nisbəti 1999 - 2016-cı illər arasında 30% artmışdır. ABŞ-ın 27 ştatında aparılan bir araşdırmaya görə, veteranların bildirilən intihar hadisələrinin 17,8% - ni törətdiyi təxmin edilir [12]. ABŞ veteranlar İşləri Nazirliyi (VA) tərəfindən 2016-cı ildə yayımlanan məlumatlar, qazilər arasında intihar nisbətlərinin veteran olmayanlara nisbətən 1,5 dəfə çox olduğunu göstərdi [13]. Tədqiqatlar veteranların hərbi xidmətdən qovulduqdan sonra ilk ildə intihar riskinin əhəmiyyətli dərəcədə artdığını göstərdi [15]. 2018-ci ildə qazilər üçün vətəndaş həyatına keçid zamanı intiharın qarşısının alınması xidmətlərinin yaxşılaşdırılması üçün Prezident Fərmanı imzalanmışdır. Üstəlik, Müdafiə Nazirliyi müharibə zamanı ölümcül və ölümcül olmayan intihar cəhdlərinin artması səbəbindən intiharın qarşısının alınmasına əhəmiyyətli dərəcədə diqqət yetirirlər [15]. ABŞ Silahlı Qüvvələrində intihar nisbəti 2000-2012-ci illər arasında iki dəfə artdı. Bununla birlikdə, o vaxtdan bəri illik intihar nisbətində əhəmiyyətli bir dəyişiklik olmadı, hər il 100.000 hərbi qulluqçudan təxminən 19.74 ölüm hadisəsi baş verdi [17].

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Hüseynova S.N. Suisidal davranışın tədqiqinin əsas nəzəri istiqamətləri // BDU, "Psixologiya" jurnalı. Bakı, №4, 2017, s. 42-50.
2. Deahl MP, Klein S, Alexander DA. The costs of conflict: meeting the mental health needs of serving personnel and service veterans. *Int Rev Psychiatry*. 2011 Apr; 23(2):201-9
3. Gates MA, Holowka DW, Vasterling JJ, Keane TM, Marx BP, Rosen RC. Posttraumatic stress disorder in veterans and military personnel: epidemiology, screening, and case recognition. *Psychol Serv*. 2012 Nov; 9(4):361-382.
4. Liu Y, Collins C, Wang K, Xie X, Bie R. The prevalence and trend of depression among veterans in the United States. *J Affect Disord*. 2019 Feb 15;245:724-727.
5. Sullivan RM, Cozza SJ, Dougherty JG. Children of Military Families. *Child Adolesc Psychiatr Clin N Am*. 2019 Jul;28(3):337-348.
6. Ravindran C, Morley SW, Stephens BM, Stanley IH, Reger MA. Association of Suicide Risk With Transition to Civilian Life Among US Military Service Members. *JAMA Netw Open*. 2020 Sep 01;3(9):e2016261.
7. Gewirtz AH, Cozza SJ, Kizer KW. The Need for Clinicians to Recognize Military-Connected Children. *JAMA Pediatr*. 2020 Nov 01;174(11):1019-1020.
8. Ross DA, Arbuckle MR, Travis MJ, Dwyer JB, van Schalkwyk GI, Ressler KJ. An Integrated Neuroscience Perspective on Formulation and Treatment Planning for Posttraumatic Stress Disorder: An Educational Review. *JAMA Psychiatry*. 2017 Apr 01;74(4):407-415.
9. Warner CM, Warner CH, Breitbach J, Rachal J, Matuszak T, Grieger TA. Depression in entry-level military personnel. *Mil Med*. 2007 Aug;172(8):795-9.
10. Stanners MN, Barton CA, Shakib S, Winefield HR. Depression diagnosis and treatment amongst multimorbid patients: a thematic analysis. *BMC Fam Pract*. 2014 Jun 19;15:124.
11. Nichter B, Hill M, Norman S, Haller M, Pietrzak RH. Impact of specific combat experiences on suicidal ideation and suicide attempt in U.S. military veterans: Results from the National Health and Resilience in Veterans Study. *J Psychiatr Res*. 2020 Nov;130:231-239.
12. Stone DM, Simon TR, Fowler KA, Kegler SR, Yuan K, Holland KM, Ivey-Stephenson AZ, Crosby AE. Vital Signs: Trends in State Suicide Rates - United States, 1999-2016 and Circumstances Contributing to Suicide - 27 States, 2015. *MMWR Morb Mortal Wkly Rep*. 2018 Jun 08;67(22):617-624
13. Green JD, Kearns JC, Rosen RC, Keane TM, Marx BP. Evaluating the Effectiveness of Safety Plans for Military Veterans: Do Safety Plans Tailored to Veteran Characteristics Decrease Suicide Risk? *Behav Ther*. 2018 Nov;49(6):931-938.
14. Shen YC, Cunha JM, Williams TV. Time-varying associations of suicide with deployments, mental health conditions, and stressful life events among current and former US

military personnel: a retrospective multivariate analysis. *Lancet Psychiatry*. 2016 Nov;3(11):1039-1048.

15. Kapur N, While D, Blatchley N, Bray I, Harrison K. Suicide after leaving the UK armed forces--a cohort study. *PLoS Med*. 2009 Mar 03;6(3):e26.

16. Pruitt LD, Smolenski DJ, Bush NE, Tucker J, Issa F, Hoyt TV, Reger MA. Suicide in the Military: Understanding Rates and Risk Factors Across the United States' Armed Forces. *Mil Med*. 2019 Mar 01;184(Suppl 1):432-437.

17. Anglemeyer A, Miller ML, Buttrey S, Whitaker L. Suicide Rates and Methods in Active Duty Military Personnel, 2005 to 2011: A Cohort Study. *Ann Intern Med*. 2016 Aug 02;165(3):167-74.

Jafar NADIROV

PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF YOUNG PEOPLE PARTICIPATING IN WAR

Summary

Describe the epidemiology and diagnostic features of PTSD and other mental disorders common among military personnel. Screen active-duty military personnel and veterans for mental health problems using appropriate assessment tools and methods. Identify risk factors unique to military personnel and veterans that may contribute to the development of mental illness. Summarize management options offered by the Interprofessional team to provide comprehensive care for service members and veterans experiencing mental health issues.

Key words: *veterans, veterans, military personnel, mental disorders.*

Джафар НАДИРОВ

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ МОЛОДЫХ ЛЮДЕЙ, УЧАСТВУЮЩИХ В ВОЙНЕ

Резюме

Описать эпидемиологию и особенности диагностики посттравматического стрессового расстройства и других психических расстройств, распространенных среди военнослужащих. Проверьте военнослужащих и ветеранов действительной службы на наличие проблем с психическим здоровьем, используя соответствующие инструменты и методы оценки. Определить факторы риска, уникальные для военнослужащих и ветеранов, которые могут способствовать развитию психических заболеваний. Обобщить варианты управления, предлагаемые межпрофессиональной командой для обеспечения комплексной помощи военнослужащим и ветеранам, испытывающим проблемы с психическим здоровьем.

Ключевые слова: *ветераны, военнослужащие, психические расстройства.*

Rəyçi: Sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Üzeyir ŞƏFİYEV

UOT: 304.4

Cəmilə RÜSTƏMOVA*

İNSAN ALVERİ QURBANLARI ÜÇÜN SOSIAL XİDMƏTİN TƏŞKİLİNDƏ REABILİTASIYA MƏRKƏZLƏRİNİN FƏALİYYƏTİ

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 15 mart 2024; çapa qəbul edilmişdir: 17 mart 2024; onlayn çap edilmişdir: 15 aprel 2024

The article was submitted to the editors: March 15, 2024; accepted for publication: 17 March 2024; Published online: 15 April 2024

Xülasə

İnsan alveri dedikdə, özünün şəxsi iradəsi olmadan kənar şəxslərin onları aldaraq və ya zorla hər hansı bir işi yerinə yetirməyə məcbur etməkdir. Həmin insanın şəxsi ləyaqətini alçaltmaq, onların istismara məruz qalmasına səbəb olmaqdır. İnsan alveri qurbanları əksərən sosial müdafiə cəhətdən müdafiəsiz insanlar, təhsil almayanlar, risk qrupuna daxil olan insanlar məruz qalırlar. Bu insanların emosional çöküş yaşaması və kiminsə onlara sanki kömək əli uzadırmış kimi davranmasına aldanıb həmin əli tutması sonda istənilməyən hadisələrin yaşanmasına səbəb olur. Buna aldatmaq, zorakılıq, dələduzluq və s. kimi sui-istifadə olunan davranış tiplərini aid etmək olar.

Açar sözlər: *İnsan alveri, miqrasiya, məcburi əmək, zorakılıq, qanun, Azərbaycan.*

Giriş:

Müasir dövrdə yayılmış istismar hadisələri məhz insan orqanlarının satışı və terror aktının həyata keçirilməsinə yönəlmiş hadisələrdir. İnsanları külli miqdar pul təklif edərək və ya onların ailəsinin himayə edilməsi ilə yaxşı şəraitin qurulması vədi ilə insanlar müxtəlif hadisələrin qurbanlarına çevrilir.

Daha geniş ifadə etsək, insan alveri zor, hədə-qorxu və digər vasitələr istifadə etməklə, şirnikləşdirmə, imtiyazla, tamah və ya gəlir əldə etmək məqsədilə, asılılıq vəziyyətindən və mövcud durumdan istifadə etməklə, insanların saxlanması, danışması, gizlədilməsi, qəbul edilməsi, verilməsi başa düşülür [1].

İnsan alveri qurbanlarına sanki əşya kimi baxılır və onlardan istənilən situasiya da öz xeyirlərinə uyğun bir şəkildə istifadə edilir. İnsanı alçaltmaq yolu ilə, öz güclü tərəflərindən düzgün istifadə edilməməsi insan alverinin yaranmasına səbəb olur. Psixoloji cəhətdən buna yanaşsaq, bu işlə məşğul olan insanlar öz mənafeələrini digər insanların həyatı bahasına başa gəlməsinə görə belə üstün tutulması, empatiya hissəsinin olmaması, doğru yollarla pul qazanmağa cəhd edilməməsi, insanları digər insanlar üzərində müxtəlif cür satmaq, almaq, istismar etmək kimi hadisələrin olmasına gətirib çıxarır. İstismara məruz qalanların çoxu qadınlar və uşaqlardır. Bunun əsas səbəbi onların məlumatsızlığı, savadsız olmaları, gender bərabərliyinin pozulması faktorları, yoxsulluq və daha asan əlçatan olmalarıdır. Buna səbəb onların müdafiəsiz olmaları və özlərinə çıxış yolu tapmağın daha çətin olması nüanslarıdır. Özlərini müdafiə edə biləcək hər bir şey əllərindən alınır və insanlar çıxılmaz vəziyyətdə qalırlar. Bunun qarşısını almaq üçün dövlət tərəfindən müxtəlif layihələr və qanunlar qəbul edilmişdir.

İnkişaf

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi tərəfindən 28-iyun 2005-ci il tarixində "İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında" qanun qəbul olunmuşdur. Bu qanun 7 fəsildən ibarətdir. IV fəsildə insan alveri qurbanlarının sosial reabilitasiya və müdafiəsi yer alır.

* Azərbaycan Universiteti, magistr, *Azərbaycan, Bakı*
E-mail: rustamovac@gmail.com

Maddə 12. İnsan alveri qurbanları üçün xüsusi müəssisələr, sığınacaqlar, yardım mərkəzləri fəaliyyət göstərir.

Maddə 13. İnsan alveri qurbanlarının müvəqqəti yaşaması üçün sığınacaqlar yaradılır.

13.1. İnsan alveri qurbanlarının müvəqqəti yaşaması üçün sığınacaqlar (bundan sonra - sığınacaqlar) insan alveri qurbanlarına layiqli yaşayış şəraitinin yaradılması, onların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, orada sığınacaq tapan şəxslərin qida və dərman preparatları ilə təmin edilməsi, onlara təxirəsalınmaz tibbi, psixoloji, sosial və hüquqi yardımın göstərilməsi üçün yaradılır. Sığınacaqlarda insan alveri qurbanlarına telefonla danışmaq və tərcüməçinin xidmətlərindən istifadə etmək imkanı yaradılır. Konfidensial söhbət aparılması üçün xüsusi yerlər ayrılır [2].

İnsan alverinə qarşı mübarizə bütün dövlətlərin birgə əməkdaşlığı, keçirdiyi tədbirlər, maarifləndirmə işlərinin aparılması sayəsində minimuma endirilə bilər. “İnsan alveri problemlərinə” qarşı məhz 2023-cü ildə tədbir keçirilib. Bu tədbir hibrid formada keçirilərək ayrı-ayrı ölkələrdə insan alveri sahəsindəki vəziyyət təhlil edilib, bu sahədə müzakirələr dinlənilərək atılacaq addımlar mövcud vəziyyətə uyğun qiymətləndirilib.

Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin İnsan Alverinə Qarşı Mübarizə Baş idarəsi 2023-cü ildə verdiyi yekun statistik məlumatlara əsasən ümumilikdə digər illərə nisbətən müsbət nəticələr əldə edilmişdir.

Daxili işlər və prokurorluq orqanları üzrə respublikada qeydə alınmış 34.783 cinayətin 15.759-u və ya 45,3%-i Bakı şəhəri üzrə olmuş, onlardan 87,4% açılmışdır. Həmin cinayətlərin 82,8%-i az ağır və böyük ictimai təhlükə törətməyən, 17,2 %-i ağır və xüsusilə ağır növlərdir. 2022-ci il ilə müqayisədə qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma 1,3%, seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri 5,3%, oğurluq 18,2%, soyğunçuluq 27,5%, quldurluq 23%, xuliqanlıq 16,8%, narkotik vasitələrlə bağlı cinayətlər 13,4%, insan alveri cinayətləri 16,8% azalmışdır [3].

Azərbaycan Respublikasında sosial müdafiə cəhətdən istismara məruz qalmış vətəndaşların yenidən cəmiyyətə inteqrasiya olunması üçün qurumlar yaradılmışdır. Mövcud qurumlarda insan alveri qurbanlarının psixoloji, hüquqi, mənəvi cəhətdən reabilitasiya xidmətləri göstərilir. İnsan alverinin qarşısının alınması məqsədi ilə hər il profilaktik maarifləndirmə tədbirləri təşkil edilir. Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən “DOST” agentliyində hər il insan alveri qurbanı olmamaq üçün tədbirlər təşkil edilir. Əsas məqsəd sosial müdafiə cəhətdən zəif olan əhali qruplarının müdafiəsini gücləndirmək, onların öz ayaqları üstündə durmalarına köməklik göstərməkdir. Sosial risk qrupuna daxil olan insanların sosial vəziyyətini yaxşılaşdırmaq hökumət və qeyri hökumət təşkilatlarının birgə əməkdaşlığı sayəsində reallaşır. Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat Agentliyinin nəzdində yardım mərkəzi fəaliyyət göstərir. Burada aparılan reabilitasiya hüquqi yardımın göstərilməsi, psixoloji reabilitasiya və psixoloji korreksiya, tibbi və peşə reabilitasiyası üçün tədbirlərin görülməsi, işlə təmin olunma o cümlədən təhsilin davam etdirilməsi kimi məsələlər nəzərdə tutulur. Yaranan travmaların aradan qaldırılması üçün psixoloji yardım göstərilir. Əgər insan alveri qurbanı uşaqdırsa onun himayə orqanlarına məlumat verilməsi təmin edilir. Dövlət tərəfindən təsis edilmiş orqanlarda edilən xidmətlərin hamısı ödənişsiz şəkildə həyata keçirilir. Məişət zorakılığına məruz qalmış insanların reabilitasiyası təşkil edilir. Müvəqqəti sığınacağa yerləşdirilərək ona qida, geyim kimi zəruri ehtiyaclar ilə təmin edilir. Lazım olan orqana məlumat verilir. Zəruri olan bütün xidmətlər fərdi şəkildə sosial reabilitasiya planına əsasən yerinə yetirilir [7].

“Təmiz Dünya Qadınlara Yardım” ictimai birliyində 500-ə yaxın üzv vardır. Bu ictimai birlikdə müxtəlif fəaliyyət və xidmət sahələri fəaliyyət göstərir. Hər bir fəaliyyət müəyyən problemin həllinə yönəldilmişdir. Bu təşkilatın əsas kateqoriyasına məişət zorakılığına məruz qalmış insanlar, insan alveri qurbanları, HIV/AIDS üzrə zərərçəkmiş insanlar və onların qarşısının alınmasına yönəlmiş tədbirlər sistemi daxildir. Bu təşkilatın əsas məqsədi qadın və kişi hüquq bərabərliyinin təmin edilməsi, qadınların azad vətəndaş kimi fəaliyyət istiqamətlərinin olmasına şərait yaratmaqdır. Təmiz dünya təşkilatın əsas fəaliyyət istiqamətidir [4].

“Qadın təşəbbüsü və Sosial Problemlərin həllinə yardım” 2005-ci ildə dövlət tərəfindən fəaliyyəti təsdiq edilmişdir. Təşkilat fəaliyyət etdiyi müddət ərzində müxtəlif layihələrə imza atmışdır. Təşkilatın tərkibində Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən maliyyə yardımı ilə “Məişət zorakılığından əziyyət çəkmiş uşaqlara yardım mərkəzi” təsis edilmişdir. Mərkəz Sumqayıt şəhərində fəaliyyət göstərir. Sumqayıt və ətraf rayonlarda insan alveri qurbanına məruz qalmış və ya məişət zorakılığına məruz qalmış uşaqlarla reabilitasiya işləri görülür. Azərbaycan Respublikasında 45-ə yaxın insan alverinə qarşı mübarizəyə aid qeyri-hökumət təşkilatları fəaliyyət göstərir.

Azərbaycanda Sosial xidmətlər agentliyinin nəznində insan alveri qurbanlarına yardım məqsədi ilə yardım mərkəzləri fəaliyyət göstərir. 2009-cu ildə bu yardım mərkəzi yaradılmışdır. Bu yardım mərkəzi Sosial xidmətlər agentliyinin nəznində fəaliyyət göstərir.

Mərkəzin fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardır:

- insan alveri qurbanlarının cəmiyyətə reinteqrasiyasına, normal həyat tərzinə qayıtmalarına köməklik göstərilməsi məqsədilə reabilitasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi, habelə insan alverinin qurbanları və potensial qurbanları ilə sosial işin aparılması, onlara sosial xidmətlərin göstərilməsi və qulluğun təşkili;

- insan alveri qurbanlarına hüquqlarının bərpa edilməsi üçün hüquqi, onlara və ailə üzvlərinə alınmış psixoloji travmanın aradan qaldırılması məqsədilə psixoloji yardımların göstərilməsi;

- insan alveri qurbanlarının tibbi reabilitasiyası pozulmuş, yaxud itirilmiş funksiyaların bərpasına yönəldilmiş müalicəvi tədbirlərin həyata keçirilməsi, onların xəstəliyinin, alınmış xəsarətlərin nəticələrinin aradan qaldırılması, psixoloji, fizioloji və anatomik pozuntuların tam və ya qismən bərpası;

- insan alveri qurbanlarının peşə hazırlığının, yenidən hazırlığının və məşğulluğunun təmin edilməsi, təhsillərinin davam etdirilməsi ilə bağlı köməklik göstərilməsi;

- insan alveri qurbanlarının və insan alverinin qurbanı olması ehtimal olunan şəxslərin müvəqqəti yaşaması üçün sığınacaq təmin edilməsi;

- ölkədə insan alveri hallarının yaranmasının səbəblərinin araşdırılması, aradan qaldırılmasına yönəlmiş tövsiyələrin, proqramların hazırlanması, maarifləndirmə tədbirlərinin təşkili,

- müvafiq sahədə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlər görülməsi [9].

“Mərhəmət Kimsəsizlərə Yardım” ictimai birliyi uşaq istismarına aid layihələr həyata keçirmişdir. Bu “Uşaqlar və ailələr! Biz harda səhv edirik?” layihəsi idi. Layihənin müddəti 3 ay idi. Əsas məqsəd valideyn himayəsindən məhrum olmuş, küçəyə atılmış uşaqlarla aparılan sosial, psixoloji xidmət idi ki, bununla da həmin uşaqların sosial mühitə inteqrasiyasını təşkil etmək nəzərdə tutulmuşdu. Sosial cəhətdən baxımsız uşaqlar cəmiyyətdə olan zərərli işlərə, vərdislərə yiyələnməyə meyilli olurlar. Ailələrlə aparılan psixoloji söhbət uşaqların istismarının qarşısını almağı nəzərdə tutur.

‘Polisə dəstək’ İctimai Birliyi insan alveri qurbanlarına çevrilə biləcək insanları məlumatlandırmaq, onlara gərəkli yardımı göstərməkdən ibarətdir. Cəmiyyətin üzvləşdiyi qlobal problemlərdən biri də məhz insan alveridir. Bu layihə insan alverinə qarşı mübarizə ilə məşğul olan əməkdaşların birgə təşkili ilə həyata keçirilmişdir. İnsan alveri qurbanlarının həyatlarına aid bir neçə nümunə və onların necə reabilitasiya olunması barədə onların öz dili ilə işıqlandırılır, bununla da digər qurbanlara onların özlərini günahkar hesab etməmələri üçün stimullaşdırıcı sosial-psixoloji xidmət göstərilmiş olur. Müdafiəsiz olan insanlar cəmiyyətdə iş tapmaqda çətinlik çəkirlər, insanlar arasında ayrışikliyə məruz qalmaqla həyatda özlərinə yer tapa bilmirlər. Bu da gələcəkdə onların intihar etməsinə və ya qapalı həyat yaşamasına gətirib çıxarır. İstismar qurbanı olmuş insanın özünü tənha his etməməsi üçün lazımı xidmətlər göstərilir.

Aparılan sosioloji tədqiqatın nəticəsi olaraq aşağıdakı Case-lər təqdim edilir.

Case 1. İnsan alveri qurbanı olmuş Gülnarə öz həyatında müsbət dəyişiklik edərək yenidən cəmiyyətə inteqrasiya olunaraq öz həyatını yenidən qurmuşdur. Gülnarə xəstə atasına və qızına tək

baxmağa məcbur olmuşdur. Yüksək məvəcibli iş axtararkən Türkiyəyə getmiş orda başqa reallıqla üzləşmişdir. Pasportu əlindən alınaraq fahişəlik etməyə məcbur edilmişdir. Dostunun sayəsində vətənə qayıtmış və hökumət qurumları bunu müəyyən etdi. Vətənə dönməsinə baxmayaraq Gülnarə cəmiyyətə inteqrasiya oluna bilmirdi. Azərbaycan İnsan Alveri ilə Mübarizə İdarəsinin əməkdaşları Gülnarəni sığınacağa yönəltdi və o yenidən cəmiyyətə dönərək əyləncə tədbirlərində çıxış edən aktyorlara qoşularaq cəmiyyətə geri dönüş etdi.

Gülnarənin həyatını təhlil etmiş olsaq, müşahidə edərək ki, əsas səbəblər onun həyatında baş verən problemlərin çoxluğu və onun bununla baş edə biləcək gücdə olmamasıdır. Ona çıxış yolu kimi görsənən yol əslində onun daha çox problemlə üzləşməsinə şərait yaratmışdır.

2001-ci ildən etibarən USAİD bir çox ölkələrdə insan alverinə qarşı mübarizədə yardım proqramları təşkil etmişdir. Bu yardım proqramına daxil olan ölkələrdən biri də məhz Azərbaycan olmuşdur [5].

İnsan alveri formalarından biri də orqanların satışı ilə qazanc əldə edilməsidir. Həmin insanlara qarşı zor və ya külli miqdar pul təklif edilərək bu cür hallara yol verilə bilər. Bu kimi halları araşdırmaq çətindir. Çünki iddia oluna bilər ki, həmin istismar olunan insanın razılığı ilə həyata keçirilib. Bu cür işlərlə məşğul olan insanlar onun arxa planını yaxşı düşünür və sənədləri leqal və illeqal yolla hazırlaya bilirlər. Sosial müdafiə cəhətdən zəif olan və istismar edilən şəxs hər hansı bir səbəbə görə bunların etiraf edilməsindən və sonrakı proseslərdən çəkinə bilər. Hal-hazırda bu cür halların qarşısının alınması üçün müxtəlif tədbirlər görülür, lakin onların axtarılıb tapılması hələ də məhdud çərçivədə həyata keçirilir. Digər insan alveri qurbanlarından biri də məhz dilənçilik etməyə məcbur edilənlərdir. Uşaq və qadınları məcbur edilərək hər gün müəyyən məbləği dilənib gətirməyə məcbur edirlər. Bu da insan hüquqlarının kobud şəkildə pozulmasına gətirib çıxarır. Onların üst-başlarını çirkli saxlamaqlarını, uşaqlardan istifadə edərək insanların onlara acımalarını məcbur edərək istismar edirlər. Bu yalnız həmin insanların məcbur edildiyi halda insan alveri qurbanına çevrilir.

Respublikamızda ən çox müşahidə olunan hallardan biri də məcburi şəkildə nigaha girmə hallarıdır. Yetkinlik yaşına çatmayan qızlar məcbur edilərək nigaha salınır, belə olan halda onların təhsil alma hüququ, azadlıq hüququ əlindən alınır. Çox vaxt qurbanların nigaha girəcəkləri barədə məlumatlı olurlar və nəticədə onlar ev köləliyinə, cinsi istismara məruz qalırlar. Belə olan halda istismar edilən şəxsin bir çox hüququ pozulmuş olur. Hər hansı pul müqabilində və ya qohum olduğu halda bu kimi hallar gizli saxlanılır.

Beynəlxalq La Strada Birliyi, insan hüquqlarına hörmətlə yanaşılmasını təşviq etməklə dünyada insan alveri hallarının olmaması üçün fəaliyyət göstərən aparıcı Avropa QHT şəbəkəsidir. Şəbəkə ilkin səviyyədə başlayaraq fəaliyyət göstərən və təşviqat, qarşısını alma və insan alverinə məruz qalmış şəxslərə və risk altında olan qruplara öz hüquqlarını həyata keçirməyə imkan yaratmaq məqsədi ilə sosial dəstək üçün tədbirlər həyata keçirən 8 müstəqil üzv təşkilatlardan ibarətdir. Azərbaycan da isə üzv təşkilat yoxdur [6, s. 73]. İnsan alveri qurbanları ilə iş zamanı aparılan əsas vacib məqamlardan biri də onlarla aparılan müsahibə metodudur. İfadələr diqqətlə seçilməlidir, çünki orda əsas məqsəd ətraflı məlumat almaqdan ibarətdir. Belə olan halda istismar edilən şəxsə hər hansı vədlər verilməməli və müstəqilliyinə hörmətlə yanaşılmalıdır. Onlar müsahibə götürən şəxsə inanmaya və ya hər an ailəsinə yetirilə biləcək xəsarətin qarşısını almaq üçün həqiqəti tam söyləməyə bilirlər. Məhz buna görə də onlarda güvən hissi formalaşdırılmalı, yalnız niyyətin kömək etmək olduğu və təhlükədə olmadığı ona inandırılmalıdır.

2013-cü ildə Prezident İlham Əliyev insan alveri qurbanlarının cəzalarını artırmaq üçün Cinayət məəcəlləsinə və İnsan Alverinə Qarşı Mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikası qanununa düzəlişlər edərək imzalamışdır. Əmək Və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi və Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi də Uşaq Əməyinin istismarının aradan qaldırılması üzrə Birgə Fəaliyyət Planını (2013-2015-ci illər) imzalamışdır [6, s. 120].

Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiə Nazirliyi əldə etdiyi bütün pulu, zinət əşyalarını, əmlakı insan alveri qurbanı üçün yaradılmış fonda köçürür və gələcəkdə onların reabilitasiya olunmasında istifadə olunur. İstismar edilmiş şəxslərə məhkəmənin verdiyi qərara əsasən mənəvi və maddi zərər

qarşılır. Əgər əcnəbi vətəndaş insan alveri günahkarı hesab edilibsə, o Azərbaycan Respublikasına buraxılmır və onun Azərbaycan ərazisinə girişinə stop verilir.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət məəcəlləsində insan alverinin təqibi barədə qeyd də əks olunmuşdur:

Bu maddədə "insanın istismarı" dedikdə məcburi əmək (xidmət), cinsi istismar, köləlik, köləliyə bənzər adətlər və onlardan irəli gələn asılılıq vəziyyəti, insan orqanlarının və toxumalarının qanunsuz çıxarılması, şəxs üzərində qanunsuz biotibbi tədqiqatların aparılması, qadının surroqat ana kimi istifadə edilməsi, qanunsuz, o cümlədən cinayətkar fəaliyyətə cəlb etmə başa düşülür. İnsan alverindən zərərçəkmiş şəxsin istismar olunmasına dair razılığı, həyat tərzi, habelə əxlaqsız davranışı insan alverində təqsirli bilinən şəxsin cəzasını yüngülləşdirən hal qismində nəzərə alın bilməz [8].

Nəticə

Mərkəzlərdə insan alveri qurbanlarının sosial reabilitasiyasına kömək göstərilməsi, onların cəmiyyətə reintegrasiyası, normal həyat tərzinə qaytarılması məqsədilə zəruri xidmətlərlə, hüquqi, psixoloji, tibbi yardımlarla təmin edilmələri, məşğulluq problemlərinin həlli və s. üçün müvafiq işlər aparılacaq. Həmçinin, insan alveri ilə bağlı ictimai məlumatlılığın artırılması üçün mərkəzlər tərəfindən maarifləndirmə tədbirləri də həyata keçiriləcək. Qeyd edək ki, hazırda Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun İnsan Alveri Qurbanlarına Yardım Mərkəzi də fəaliyyət göstərir və yaradılacaq yeni mərkəzlər insan alveri qurbanlarının sosial reabilitasiyası istiqamətində fəaliyyət müstəvisinin genişlənməsinə şərait yaradacaq. Azərbaycan Respublikası istər öz, istər də əcnəbi insan alveri qurbanı olmuş vətəndaşların normal həyat tərzinə qayıtmaları üçün hər cür şəraiti yaradır. Bu işdə əlbir olmuş insanların cəzalanması üçün müvafiq qaydada tədbirlər görülür.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə dövlət komitəsi http://family.gov.az/store/media/insan_alveri_-_buklet_1.pdf
2. İnsan Alverinə Qarşı Mübarizə haqqında - Azərbaycan Respublikasının Qanunu <https://e-qanun.az/framework/10641>
3. Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi <https://mia.gov.az/az/menu/30205>
4. UAFA dəstək fondu <https://uafa.az/ngo/t%C9%99miz-dunya-qadinlara-yardim-ictimai-birliyi/>
5. Beynəlxalq miqrasiya təşkilatı- USAİD <https://www.usaid.gov/az/azerbaijan/news/trafficking-survivor-azerbaijan-rebuilds-her-life>
6. İnsan alverinə qarşı mübarizə dərs vəsaiti- Beynəlxalq miqrasiya Təşkilatı Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiə Nazirliyi- DOST Agentliyi- <https://dost.gov.az/services/social-services/?kt=42>
7. Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi İnsan alverinə qarşı mübarizə baş idarəsi- <https://insanalveri.gov.az/?/az/menu/64/>
8. İnsan Alveri qurbanlarına yardım mərkəzi- <https://sxa.gov.az/fealiyyet/sosial-xidmet-muessiseleri/insan-alveri-qurbanlarına-yardim-merkezi?hl=az>

Cəmilə RÜSTƏMOVA

ACTIVITIES OF REHABILITATION CENTERS IN ORGANIZING SOCIAL SERVICES FOR VICTIMS OF HUMAN TRAFFICKING

Summary

Human trafficking means forcing strangers to do something against their own will by deceiving them or forcing them to do something. Humiliating that person's personal dignity is causing them to be exploited. Victims of human trafficking are mostly socially vulnerable people, uneducated people, and people in the risk group. The fact that these people experience an emotional

breakdown and are deceived by the fact that someone is giving them a helping hand and takes that hand eventually leads to unwanted events. This includes abusive behavior such as cheating, violence, fraud, etc.

Keywords: *Human trafficking, migration, forced labor, violence, law, Azerbaijan.*

Джамиля РУСТАМОВА

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РЕАБИЛИТАЦИОННЫХ ЦЕНТРОВ ПО ОРГАНИЗАЦИИ
СОЦИАЛЬНОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ ЖЕРТВ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ**

Резюме

Торговля людьми означает принуждение незнакомцев к чему-либо против их собственной воли путем обмана или принуждения их к чему-либо. Унижение личного достоинства человека приводит к его эксплуатации. Жертвами торговли людьми являются в основном социально уязвимые люди, необразованные люди и люди из группы риска. Тот факт, что эти люди испытывают эмоциональный срыв и обманываются тем, что кто-то протягивает им руку помощи и берет эту руку, в конечном итоге приводит к нежелательным событиям. Сюда входит оскорбительное поведение, такое как мошенничество, насилие, мошенничество и т. д.

Ключевые слова: *Торговля людьми, миграция, принудительный труд, насилие, закон, Азербайджан.*

Rəyçi: Hüquq elmləri doktoru, professor Mayis ƏLİYEV

UOT 82.7.

Fidan SOLTANOVA*

**CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏNİN ƏSƏRLƏRİNDƏ LİNGVİSTİK ÜSLUB VƏ
METAFORA**

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 17 mart 2024; çapa qəbul edilmişdir: 19 mart 2024; onlayn çap edilmişdir: 15 aprel 2024

The article was submitted to the editors: March 17, 2024; accepted for publication: 19 March 2024; Published online: 15 April 2024

Xülasə

Bu araşdırmada Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərində realist-tənqidi dərkətmə üsulu kimi yumor və metaforadan istifadə öyrənilmişdir.

Problemin aktuallığı. Görkəmli yazıçılarımızın, eləcə də, Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərində dil xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, bu sahədə araşdırmaların aparılması olduqca önəmlidir. Ədəbiyyat nümunələrimizin dil xüsusiyyətlərinin təhlili üzrə elmi işlər kifayət qədər olmadığından mövzunun araşdırılmasına ehtiyac vardır.

Problemin elmi yeniliyi. Tədqiqatda Cəlil Məmmədquluzadənin əsərləri təhlil edilmiş, yazıçının istifadə etdiyi metaforalar öyrənilmiş və sistemli şəkildə əks etdirilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Tədqiqat işi dilçilik üzrə təhsil alan şəxslərin elmi araşdırmaları zamanı köməkçi vasitə kimi istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: *Cəlil Məmmədquluzadə, lingvistik üslub, metafora, dilçilik, dil xüsusiyyətləri, məcaz.*

Giriş

Sosial məsələlərə çoxşaxəli prizmadan baxan Mirzə Cəlil problemləri onların potensial gələcək variantları ilə qavramış və bu sistemin gələcəkdə hansı ziddiyyətlər gətirəcəyini 1920-ci illərin əvvəllərində, hələ sovet bürokratik quruluşunun bərqərar olmadığı bir vaxtda hiss etmişdir. Bu kontekstdə demək olar ki, Cəlil Məmmədquluzadənin milli mənlilik və dillə bağlı qayğı və həssaslığını əks etdirən “Anamın kitabı” əsəri ilə yanaşı “Ölülər” pyesi özünün həm universal, həm də aktual bir əsər olması dəyərini qazanmışdır.

Bu əsərlər kütlə psixologiyası və totalitarizmin gətirdiyi problemlərin həlli məsələsinə diqqət çəkmişdir. Cəlil Məmmədquluzadənin əsərləri Azərbaycanın mümkün gələcəyini utopik və distopik hekayələr vasitəsilə izah etmək, milli kimlik problemi ilə əlaqələndirmək baxımından olduqca zəngindir [3, s. 12-15].

Ədəbi əsərlərdə insanların adlarının sifətlərlə çəkilməsi onların xarakterdən çox cəmiyyətdə mövcud olan tiplər kimi qiymətləndirilməsinə yol açır. Cəlil Məmmədquluzadə öz əsərlərində şəxsiyyət xüsusiyyətləri kontekstində yaradılan tiplər vasitəsilə cəmiyyətin demoqrafik strukturunu sözün əsl mənasında açmış və bu tiplər vasitəsilə cəmiyyətdəki təhrifləri tənqidi prizmadan müzakirə etmişdir. İnciləşdirici-demokratik münasibətin əsasında yazılan ən tanınmış nəşr Cəlil Məmmədquluzadənin töhfəsi ilə fəaliyyət göstərən “Molla Nəsrəddin” jurnalı olmuşdur.

Ömər Faiq Nəmanzadə və Cəlil Məmmədquluzadənin rəhbərliyi ilə nəşr həyatına başlayan jurnal 25 il (1905-1917 Tiflis, 1921-ci ildə Təbriz, 1922-1931-ci illərdə Bakıda, 1922-1931-ci illərdə Bakıda) müntəzəm fasilələrlə nəşr həyatını davam etdirdi.

Mirzə Cəlilin və Molla Nəsrəddinin realist-satirik nəsrin və yenilikçi mətbuatın təmsilçiləri kimi şərqdəki demokratik hərəkatlara xidmət etdikləri danılmaz faktdır. Jurnal öz səhifələrində ərəb,

* Azərbaycan Universiteti, magistr, *Azərbaycan, Bakı*
E-mail: fidansoltanova929@mail.ru

fars, türk, tatar, özbək, hindistan, türkmən, ləzgi, alban, əfqan, yunan, çin, bolqar, serb, alman xalqının taleyi ilə bağlı problemləri Tehran, İstanbul, Kəlküttə, Bağdad, Buxara, Səmərqənd,

Aşqabad, Daşkənd, Peterburq, Moskva, Ufa, Tbilisi və İrəvan kimi şəhərlərdə maraqla qarşılanır [6, s.32-35].

Türküstandan Macarıstana, Sibirdən Şimali Afrikaya qədər uzanan türk coğrafiyasında Əfəndi, Xoca Nəsr, Molla Nəsrəddin kimi adlarla tanınan Molla Nəsrəddin, öz metaforası ilə də jurnalın cəsarətli söhbətinin qaynağı olmuşdur. Jurnal nəşriyyat orqanı olmaqdan başqa bir missiya da üzərinə götürmüşdü. Jurnalda şeir, satirik hekayə, zarafatlar, poçt qutusu, yumoristik reklamlar, karikatura və şəkillər kimi bir çox janrları ehtiva edilsə də, felyeton bu janrlar arasında təsir gücü ilə seçilirdi.

“Danabaş kəndinin əhvalatları” əsərində metafora

Mirzə Cəlilin “Danabaş kəndinin əhvalatları” hekayəsində “Danabaş” deyilən yer əslində mövcud olmasa da, əsərdə baş verənlər real həyatı əks etdirir. Əsərdə ümumiləşdirilmiş formada cahil kənd camaatının başına gələnlər, onların necə aldanması metaforadan istifadə edilməklə oxuculara çatdırılır.

Əsərdə bir kənddə baş verən hadisələr və bu hadisələri yaşayan insanlar vasitəsilə dövrün ictimai-siyasi panoraması verilir. Məlumdur ki, zəiflərin bir gün qüdrət əldə etdikdən sonra öz keçmişini unudub, zəiflərə zülm etmək meyli insan ruhunun dərinliklərində mövcuddur.

Yazıçı əsərdə camaatın məlumatsızlığından istifadə edən məmurların onlardan pul qazanmasından bəhs etmişdir. Bir sözlə, Danabaş kəndində yaşayan kənd sakinlərinin ailə həyatı, düşüncə tərzi, qadına, uşaqlara baxışı, inzibati hakimiyyətdə olanların insanlara etdiyi haqsızlıqlar real prizmadan izah edilir. Müəllif kənddə baş verən hadisələri ironik üslubda qələmə alır.

Söylənənlərin öz nüfuzundan kənar, qeyri-real bir yerə və zamana bağlanması, bu hadisələrin əslində baş vermədiyi qənaətinə gəlməyə səbəb ola bilər və eyni zamanda, insan rəftarının dərk etmədən, yəni həqiqəti qavraya bilməyəcəyindən xəbər verir, tənqid olunur.

Hekayədə şəkillərinin divardan asıldığı deyilən Ömər Xəyyamı, Bəhlül Danəndə ilə Kefli İskəndəri birləşdirən içki və ya sərxoşluğu deyil, əksinə, onların təfəkkürlü, lakin düzgün dərk edilməmiş, “ayıq” şüurlu, bəşəriyyətin problemlərini dərk etməyə aludə olan fərdlər olduğuna diqqət çəkilir.

Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə əsərlərindəki personajlar vasitəsilə mömin sayılanların münafiq, dəli sayılanların ağıllı, sərxoşların isə nəyəsə dözə bilməyən həssas şəxslər ola biləcəyini incə yumorla ortaya qoymuşdur.

Düşməne qarşı “ayıq”, hazır olmaq, ayıq-sayıq olmaq əvəzinə “sərxoş” olmaq tövsiyəsi metafora kimi qiymətləndirilə bilər. Beləliklə, yumor təzad və uyğunsuzluq vasitəsilə əldə edilir.

Danabaş kəndində yaşayan Məhəmməd Həsən dayı Kərbəlanı ziyarət etmək üçün eşşək alır. Kəndin muxtarı Xudayar bəy Məhəmməd Həsən dayının eşşəyi ilə şəhərə getməsinə istəyir. Məqsədi mərhum dostu Heydərin dul arvadı və üç uşaq anası Zeynəblə nikaha girməkdir. Xudayar bəy hakimə vəziyyəti izah edəndə mollaya iki baş qənd-çay gətirsə, bu məsələni həll edəcəyinə söz verir.

Xudayar bəy qaldığı karvansaraya qayıdır və karvansarayın sahibindən borc alır, Məhəmməd Həsən dayının eşşəyini girov qoyur və səhəri gün mollaya rüşvət verib, yalançı şahidlərlə Zeynəblə nikahını edir [5, s. 54-56].

Eşşəyi gəlmədiyi üçün narahat olan Məhəmməd Həsən dayı şəhərə polis rəisinin yanına gedir, lakin problemini izah edə bilmir və oradan qovulur. Eşşəyi itmiş Məhəmməd Həsən dayı Kərbəlanı ziyarət edə bilmədiyi üçün uşaq kimi ağlamağa başlayır.

Digər tərəfdən, Xudayar bəyin arvadı Şəraf ərinin başqası ilə evlənmək istədiyini anlayanda səs-küy salır. Zeynəbin oğlu Vəliqulu isə Xudayar bəyin qızı Gülsümü sevdiyi üçün anasını Xudayar bəylə evlənməyə məcbur edir. Rəhmətlik Heydərdən qalan mirasa sahiblənen Xudayar bəy

birinci arvadı Şərəfin ölümündən və Zeynəbin öz evinə qayıtmasından sonra dostu Qasımının on dörd yaşlı bacısı ilə evlənir və öz qızı Gülsümü Qasımılıya ərə verir.

Məhəmməd Həsən dayı isə beş ildən sonra öz eşşəyini tapır. Amma artıq nə arvadı, nə də oğlu artıq həmin vaxt sağ olmur.

Hekayədə Azərbaycan kəndlisi və ictimai həyatı tam təfərrüatı ilə göstərilir. Müəllif kənd camaatının ağır vəziyyətini təsvir etməklə yanaşı, bu ağır vəziyyətin səbəblərini göstərməklə zülmə, haqsızlığa qarşı üsyan edir. Əsərdə o dövrdə Azərbaycanın tək-cə bir kəndinin deyil, bütün kəndlərinin xüsusiyyətləri göstərilir.

“Eşşəyin yoxa çıxması” fəslində müəllif bir-birinə zidd olan iki qəhrəman qrupu yaratmışdır. Danabaş kəndinin muxtarı Xudayar bəy, molla, Kərbəlayi İsmayıl, Qasımılı və kənd mollası kənddə ruhani və inzibati sistemi təmsil edən, xalqa zülm edən ilk dəstədir. İkinci qrup isə öz haqsızlıqlardan əziyyət çəkən kasıblardan ibarətdir. Burada Məhəmməd Həsən dayı, həyat yoldaşı İzzət və oğlu Əhməd, dul qadın Zeynəb, oğlu Vəliqulu, qızları Fizzə və Ziba, Xudayar bəyin həyat yoldaşı Şərəf və uşaqları var.

Əsərdə insan bəxtinə aid olan və bir mərkəzdə birləşən iki xətt görünür. Onlardan biri Zeynəb və övladlarına, digəri isə Məhəmməd Həsən dayıya və ailəsinə aiddir. Xudayar bəy bu iki xəttin kəsişdiyi mərkəzi yerdə yerləşir [6, s. 58-62].

“Dəllək” əsərində metafora

Yazıcının “Dəllək” əsərinə nəzər salsaq, hekayənin əsas qəhrəmanı olan dəllək anlamca bərbər, hamamda kisəçi işini görən adam deməkdir. Eyni zamanda, onun başqa metaforik mənaları da var: diş çəkən, sünnət edən, qan götürən, fırıldaqçı kimi bir növ köhnə xalq təbabəti işi ilə məşğul olan şəxs. Hekayədə Dəllək əmi, ata, mirzə, müəllim kimi xitablarla müraciət edilən fırıldaqçı qocadır. Əsər, oğlunun burnunun qanamasını müalicə etmək üçün dəlləkdən kömək istəyən ata və çarəni atanın saçını kəsdirib yaxşı müsəlman olmaqda görən ağıllı bərbərdən bəhs edir. Müəyyən mənada Dəllək Mirzə Cəlilin imandan sui-istifadə edən şəxsləri əks etdirir.

Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərində digər diqqət çəkən cəhəti komik elementin əsaslandığı xalq deyimlərindən istifadə olunmasıdır. “Dəllək” hekayəsində işlədilən “dəllək kimi baş qırmaq” ifadəsi həm bərbər kimi saç kəsmək, həm də bizi aldadan insanları nəzərdə tutur. Əsərdə qəhrəmanımız Dəllək saqqalsız və keçəldir.

Hekayədə “Keçəlin məlhəmi olsaydı, öz başına çəkərdi”, “Saqqalım yoxdu ki, sözümə qulaq assın”, “aşağı tüpürsəm saqqaldır, yuxarı tüpürsəm biğ” kimi deyim və atalar sözləri metafora olaraq istifadə edilmişdir. Məsələn, biğ və saqqal yubilyarda iştirak edən insanlar tərəfindən milli kimlik və sivilizasiya baxımından müzakirə edilir. Bəzilərinə görə isə biğ uzatmaq gerilik əlamətidir. Saqqal təəssübkeşlik əlaməti ola bilərmə deyə fikirləşərkən, əsərdə Dəllək mübahisəyə son qoyur: “Saqqal uzatmaq vacibdir, axı saqqalsız adam əhəmiyyətsizdir”.

“Çay dəstgahı” əsərində metafora

Cəlil Məmmədquluzadənin yazdığı ilk alleqorik dram əsəri “Çay Dəstgahı (1889)” adlanır. Hekayə evin ağası və arvadının həmin gün çayın dadını bəyənəmədikləri üçün qulluqçularını danlamaları və çaya aid bütün qab-qacaqları sındırmağı tövsiyə etmələri ilə başlayır. Bunun üzərinə samovar, çaynik, stəkan, nimçə, maşa kimi avadanlıqlarla məclis qurub bu vəziyyətin kimdə olduğunu öyrənməyə çalışırlar.

Çayın hazırlanmasından tutmuş təqdimatına kimi rol oynayan hər bir element öz əhəmiyyətini ortaya qoyur və bir-biri ilə razılaşan şəkildə danışır. Sonda evin qulluqçusu Əli Nökər də daxil olmaqla hər birinin günahsız olduğu qənaətinə gəlirlər. Məsuliyyəti öz üzərinə götürməli olan cənab və xanımdır.

“Etmişəm belə təcrübə hasil:

Çay qoyub içməyi bilən aqıl

Çün tutar çox ziyadə qədrimizi,

Silər o bizləri həmişə özü.

Nökərə verməz o çayı-qəndi,

Çayı pis dəmləyib tökən kimdi?

Xanımın borcudur çayı tökmək.” [4, s. 370].

Samovarin bu sözləri ilə bitən dram öz mövzusunda “əl əli yuyar, əl də üzü” atalar sözünün mənasını ehtiva edir. Mirzə Cəlilin bunu “çay dəstgahı” adı altında dramatizə etməsi maraqlı bir təşbeh nümunəsidir. Ənənəni müasir kontekstdə şərh edən ustad sənətkar Anar Mirzə Cəlilin bu əsərindən ilham aldığı günün şərtləri daxilində çevirərək əks etdirmişdir.

Nəticə

XX əsrin əvvəllərində ağalar, bəylər və fürsətçi mollalar tərəfindən istismar edilən cahillər, cəmiyyəti bürüyən mövhumatlar və dini sui-istifadələr, qadın hüquqlarında qanunsuzluqlar, təhsilsizlik, yoxsulluq, milli dil və kimlik kimi bir çox mövzular Cəlil Məmmədquluzadə üçün canlı həyat əlamətləri kimi görünürdü və o bu əlamətləri xalqa metaforalardan istifadə etməklə çox incə üslubla çatdırırdı. Yazışı daha çox çap mediası vasitəsilə və tənqidi-yumoristik üslubda cəmiyyət reallığından bəhs edirdi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Avcı A. Yumor və yumor sosial tənqidin diskursu kimi. Yığım, 2003, 166 s.
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Bakı: Şərq-Qərb nəşrləri. 2006
3. Qarayev Y. Əsas dövrləri və zirvələri ilə Azərbaycan ədəbiyyatı. İstanbul: Ötügen Yayınları. 1999
4. Məmmədquluzadə C. Seçilmiş əsərləri. Cild 1., Bakı: Öndər Nəşrləri. 2004
5. Sarıkaya M. Azərbaycan türkcəsində “Dəllək” sözünün mənası və Anadoludakı qarşılığı haqqında // Qara dəniz tədqiqatı, 2019, XVI/64, 685-693.
6. Uygur E. Molla Nəsrəddin jurnalında felyetonlar // Müasir Türk Araşdırmaları jurnalı, III cild, III sayı, 2006

Fidan SOLTANOVA

LINGUISTIC STYLE AND METAPHOR IN THE WORKS OF JALIL MAMMADGULUZAQA

Summary

In this study, Jalil Mammadguluzade's use of humor and metaphor as a method of realist-critical understanding of works was studied. The urgency of the problem. It is very important to study language features in the works of our prominent writers, as well as Jalil Mammadguluzadeh, and conduct research in this field. Since there are not enough scientific works on the analysis of language features of our literary samples, there is a need to investigate the topic.

Scientific novelty of the problem. In the study, the works of Jalil Mammadguluzadeh were analyzed, the metaphors used by the writer were studied and systematically reflected.

Practical significance and application of the problem. The research paper can be used as an auxiliary tool during the scientific research of persons studying linguistics.

Keywords: *Jalil Mammadguluzade, linguistic style, metaphor, linguistics, language feature, metaphor.*

Фидан СОЛТАНОВА

ЯЗЫКОВЫЙ СТИЛЬ И МЕТАФОРА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ДЖАЛИЛЯ МАМЕДГУЛУЗАГА

Резюме

В данном исследовании изучалось использование Джалилом Мамедкулизаде юмора и метафоры как метода реалистско-критического осмысления произведений. Актуальность

проблемы. Очень важно изучать языковые особенности в творчестве наших выдающихся писателей, а также Джалила Мамедкулизаде, проводить исследования в этой области. Поскольку научных работ по анализу языковых особенностей наших литературных образцов недостаточно, возникает необходимость исследования темы.

Научная новизна проблемы. В исследовании были проанализированы произведения Джалила Мамедкулизаде, изучены и систематически отражены метафоры, использованные писателем.

Практическая значимость и применение проблемы. Научная работа может быть использована как вспомогательный инструмент при проведении научных исследований лиц, изучающих языкознание.

Ключевые слова: *Джалил Мамедгулузаде, языковой стиль, метафора, лингвистика, особенность языка, метафора.*

Rəyçi: Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Bəhrüz CABBAROV

UOT: 304.4

Kamran QULİYEV*

NARKOTİKƏ MƏRUZ QALMIŞ GƏNCLƏRLƏ SOSİAL İŞ

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 20 mart 2024; çapa qəbul edilmişdir: 21 mart 2024; onlayn çap edilmişdir: 15 aprel 2024

The article was submitted to the editors: March 20, 2024; accepted for publication: 21 March 2024; Published online: 15 April 2024

Xülasə

Məqalənin əsas məqsədi, Azərbaycanda narkotik vasitələrə qarşı mübarizə və gənclik sağlamlığının qorunması sahəsində dövlətin müstəqil və sisteməlik tədbirlərinin gənclərlə sosial iş çərçivəsində fəaliyyəti barədə məlumat verməkdir. Mətn, müxtəlif təcrübələr və nailiyyətlər üçün geniş perspektiv açmağa nail olaraq, bu sahədəki strateji hədəflər və praktika tərziləri haqqında aydın bir şəkildə izahat verir. Azərbaycan dövləti, gənclik dövründə sağlamlığın və müstəqil şəxsiyyətin inkişafının əhəmiyyətini vurğulayaraq, narkotik vasitələrin istifadəsinin və bu asılılığın yayılmasının qarşısının alınmasını məqsəd qoymuşdur. Bu məqsədə nail olmaq üçün isə müxtəlif tədbirlər və proqramlar həyata keçirilmiş, gənclərə sağlam həyat tərziləri və müstəqil fəaliyyət aparmağa dəstək olmaq məqsədilə idman və təhsil sahələrində təşkilatlanan layihələr təşkil olunmuşdur. Gənclərlə sosial işin strategiyası, narkotiklərlə mübarizəyə və gənclik sağlamlığının qorunmasına yönəlmiş sürətli və səmərəli tədbirlərə diqqət çəkərək, bu sahədəki çətinliklər və nailiyyətlər barədə bir təhlil və qiymətləndirmə təqdim edir. Bu baxımdan mətn, gəncləri müstəqil, sağlam və fəal bir həyat tərziləri qurmağa çağırmaqla yanaşı, təhlükəli asılılıqların qarşısının alınması və onların müstəqil həyat yolu ilə irəliləmələri üçün təminat yaratmağın əhəmiyyətini vurğulayır.

Açar sözlər: *narkotiklə mübarizə, gənclərin müalicə-bərpa prosesi, sosial-psixoloji iş, narkotik asılılıq, dövlət siyasəti.*

Giriş

Narkotiklə mübarizədə gənclərlə sosial iş aparmaq və onları bu təhlükədən qorumaq üçün bir neçə əsas prinsip vardır. Aşağıda, gənclərlə sosial iş aparmağın əsasları haqqında bir sıra məsləhətlər verilmişdir:

Təhsil və təbliğat: Gənclərə narkotiklərin təsirini və risklərini aydın şəkildə izah etmək əhəmiyyətlidir. Onlara sağlam informasiya təqdim etmək və risklər haqqında təbliğat aparmaq, onların müstəqil fərziyyələrini inkişaf etdirmələrinə kömək edə bilər.

İdman və əlaqələndirici fəaliyyətlər: Gəncləri idman və əlaqələndirici fəaliyyətlərlə məşğul etmək, onların enerjisini pozitiv istiqamətdə sürüşdürməyə kömək edir. Müxtəlif idman sahələri və sosial tədbirlər gənclərin sosial dairəsini genişləndirə bilər və onları sağlam bir cəmiyyət strukturuna əlavə edə bilər.

Mədəni və ədəbi tədbirlər: Gəncləri əhəmiyyətli və maraqlı, mədəni və ədəbi tədbirlərlə tanış etmək, onların təcrübələrini zənginləşdirməyə və müstəqil düşünməyə kömək edir.

Mənəvi tərbiyə: Gənclərə mənəvi tərbiyə verilməsi əhəmiyyətlidir. Etik və mənəvi dəyərlərin təşviqi, özünü tanımağa və başqalarına qarşı sayğı göstərməyə kömək edə bilər.

Tədqiqat və inkişaf: Gəncləri tədqiqat və inkişaf sahəsində dəstəkləmək, onların maraqlarına sadıq qalmağa, öyrənməyə və fikirlərini müstəqil ifadə etməyə kömək edir.

Psixoloji dəstək: Gənclər arasında mövcud olan psixoloji problemlər müalicə və dəstək tələb edir. Onlara məsləhət və yardım təmin etmək, problemlərinin həlli üçün lazım olan dəstəyi vermək əhəmiyyətlidir.

* Azərbaycan Universiteti, magistr, *Azərbaycan, Bakı*
E-mail: kamranquliyev099@gmail.com

Tədbirlər və kampaniyalar: Cəmiyyət tərəfindən dəstəklənən narkotiklə mübarizə tədbirləri və kampaniyalar düzəldilməlidir. Bu, gəncləri informasiya ilə təmin etmək və onlara təsirli üsullarla yanaşmağa kömək edir.

Ailə inkişafı: Gənclərin səmərəli və sağlam ailə atmosferində böyümələri üçün təşviqat tədbirləri əhəmiyyətlidir. Ailə dəstəkləməsi gənclərin müstəqil və sağlam şəxsiyyət formalaşdırmasına təsir göstərir.

Bu prinsiplər birgə işlədikdə, sosial iş tədqiqatı, gəncləri narkotiklə mübarizədə daha yaxşı fəaliyyət göstərə bilər və onları sağlam, müstəqil və cəmiyyətə faydalı üzv kimi inkişaf etdirməyə kömək edə bilər.

Narkotikə qurşanmış gənclərin sayının artması: ictimaiyyətin marağı və psixoloji amillər

Narkotikə qurşanmış gənclərin sayının artması günümüzdə böyük bir problemdir. Bu məsələni daha ətraflı təhlil etmək, ictimaiyyətin marağı və psixoloji amillər əsasında müzakirə etmək mühüm bir addımdır. Bu məqalədə, narkotikə qurşanmış gənclərin sayının artmasının ictimaiyyətin marağı və psixoloji amillərlə əlaqəsi haqqında daha dəqiq şəkildə nəzər yetirəcəyik. Narkotik maddələr - tələdir! Bu tələyə bir dəfə düşən insanın oradan çıxması çətin olur. Buna görə də narkotiklərdən qorunmağın ən yaxşı yolu ondan heç vaxt istifadə etməməkdir. [1]

İctimaiyyətin marağı: narkotikə qarşı təəssürat və reaksiyalar

Narkotikə qurşanmış gənclərin sayının artmasının araşdırılmasında ictimaiyyətin marağı əsas yer tutur. Əhəmiyyətli narkotiklərin yayılmasına qarşı təəssüratları, bu məsələni nəzərə alaraq cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri arasında inkişaf edən reaksiyalar kritikdir. Bu marağın ölçülməsi, müxtəlif ictimai qrupların narkotikə qarşı mövcud fərqli fikirlərini və yanaşmalarını ortaya qoyacaq sosial tədqiqatların aparılmasını tələb edir. Araşdırmalar göstərir ki, erkən yaşdan narkotik qəbul edən şəxslərin ömrü 35-40 il arası təşkil edir [2].

Psixoloji amillər: narkotiklə qurşanmış gənclərin davranışı və motivasiyası

Narkotikə qurşanmış gənclərin sayının artmasının psixoloji təhlili də ictimaiyyətin marağına dair bəzi məlumatları açıq şəkildə çıxara bilər. Gənclərin bu mədəni problemlə əlaqədar davranışları və motivasiyası, psixoloji tədqiqatlar vasitəsilə aydınlaşdırılmalıdır. Bu tədqiqatlar, narkotikə qurşanmış gənclərin hansı məqsədlər üçün narkotikləri istifadə etdikləri və bu istiqamətdə nəyə nail oldukları kimi əhəmiyyətli məlumatlar verə bilər.

İctimaiyyət və psixoloji müdaxilənin rolu

İctimaiyyət və psixoloji müdaxilənin rolu da narkotikə qurşanmış gənclərin sayının azaldılması üçün kritikdir. İctimaiyyət təşkilatlarının və psixoloqların bu məsələyə dair sürətli və effektiv reaksiyaları, ictimaiyyətin marağının narkotiklə mübarizəyə dair əhəmiyyətli bir mərhələni təşkil edir. Narkotiklərlə tanışlığın səbəbləri tütüncəkmə və alkoqolla tanışlığın səbəblərinə çox bənzəyir [8].

Əldə edilən nəticələr və növbəti addımlar

Maraqlı olan budur ki, ictimaiyyətin narkotikə qarşı marağı və psixoloji amillərlə əlaqədən əldə edilən nəticələr nə qədər tətbiq edilə bilər. Bu tədqiqatların növbəti addımları, müxtəlif ictimai qruplar və psixoloji təşkilatlar arasında əməkdaşlığı təşviq etməklə, narkotikə qurşanmış gənclərin sayının artmasına qarşı mübarizənin daha effektiv hala gəlməsini məqsədləyir. Bu şəkildə, narkotikə qurşanmış gənclərin sayının artmasını təhlil etmək üçün ictimaiyyətin marağı və psixoloji amillərlə əlaqəni aydınlaşdıran bir məqalə ortaya çıxara bilərik.

Gənclərin narkotikə qurşanmağa nail olduğu mühitlər, ictimaiyyətin sosial təşkilatı və dinamikaları ilə əlaqəlidir. Bu mühitlər, birbaşa və ya dolaylı təsir ilə gənclərin davranışlarını formalaşdırır, onların seçimlərini təyin edə və potensial olaraq narkotiklə qurşanmağa sürükləyə bilər. Gənclərin sosial təsirli mühitlərdə oynadığı rolu anlamaq üçün aşağıdakı bir neçə əsas faktorunu nəzərə almaq vacibdir:

Gənclərin sosial təsirli mühitlərdə baş verən hərəkətləri və həvəskarlıqları, əhval-ruhiyyə mühiti ilə bağlıdır. Məsələn, hərəkətli və nailiyyətli gənclərin olduğu mühitlər, onları pozitiv fəaliyyətlərə, mədəni tədbirlərə yönləndirə bilər. Əksinə, təsirli olumsuz təsirlərə malik mühitlər,

stress, təkan və əxlaqsızlığa nail ola bilirlər. Gənclərin təhsil mühiti, onların mənəviyyatının və müstəqil düşüncələrinin formalaşdığı əsas yerdir. Təhsil müəssisələri, gənclərin bacarıqlarını inkişaf etdirmələrində və müstəqil düşüncələrini formalaşdırmalarında kritik rol oynayır. Təhsil mühiti, onların həyat üçün lazım olan bacarıqları qazanmalarına və möhkəmlətmələrinə kömək edə bilər. Cəmiyyətdə “ağ ölüm” kimi tanınan narkomaniya bəlası insan həyatında sağalmaz fəsadlar yaradır [3].

Gənclər sosial təsirli mühitlərdə narkotikə qurşandıqda, buna nail olan təsirli faktorları müəyyənləşdirmək çox vacibdir. Bu faktorlar həm onların kiçik sosial qrupları, həm də daha böyük cəmiyyətin təsiri ilə əlaqəlidir:

Gənclər, ətraflarındakı yaşlıları ilə əlaqədə olan peer qruplarının təsiri altında olurlar. Əgər həmin qrupda narkotiklərə marağı olan şəxslər varsa, gənclər bu mədəniyyətə daha yaxından qoşulmağa nail ola bilirlər. Əhval-ruhiyyə mühiti də gəncləri narkotikə qurşanmağa sürükləyə bilər. Stress, təkan, dərman və mədəni əhval-ruhiyyələrinin olumsuzluğu, gəncləri təhlükəli vərdislərə doğru çəkə bilər.

Narkotikə qurşanmış gənclərin idarə olunması

Gənclərin sosial təsirli mühitlərdən narkotikə qurşanmasının qarşısını almaq üçün bir neçə əhəmiyyətli imkan vardır:

Təhsil müəssisələri və mədəniyyət təşkilatları, gəncləri mədəni tədbirlərə, bacarıqartırıcı fəaliyyətlərə qoşmağa təşviq edə bilər. Bu, onların müstəqil düşüncələrini inkişaf etdirmələrini və sağlam tərəqqi yollarını seçmələrini təmin edir. Gənclər üçün təhlükəsiz və dəstəkləyici mühitlərin yaradılması, onların narkotikə qarşı daha müstəqil və sağlam qalmasını təmin edir. Tədqiqat və analizlərlə, sosial təsirli mühitlərdən narkotikə qurşanmanın müxtəlif səbəblərini və idarə olunmanın əsas yollarını anlamaq mümkündür. Bu, sosial işin və digər qurumların effektiv tədbirlər və proqramlar hazırlamağına kömək edəcəkdir.

Sosial iş, bir cəmiyyətdə və ya qrupda yaşayan insanların sosial problemləri ilə məşğul olan, bu problemləri həll etmək və insanların yaşam keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədi daşıyan bir sahədir. Bu sahədə fəaliyyət göstərən sosial işçilər geniş spektrumdakı sosial məsələlərlə, o cümlədən narkotikə qurşanmış gənclərlə bağlı müxtəlif və kompleks problemlərlə məşğul olurlar.

Sosial işin əsas məqsədləri

Ədalət və insan haqları: Sosial işin ən əsas məqsədi, ədalət və insan haqları prinsiplərinə əsaslanaraq cəmiyyətdə ədalətli və bərabər şəkildə yaşamağın təmin edilməsidir.

Sosial qayğı: Sosial işin başqa əsas məqsədi insanlara qayğı və dəstək göstərməkdir. Bu, zərərli təsirlərlə mübarizə, dəstək proqramları təşkil etməklə və insanların problemləri ilə bağlı yardım təmin etməklə həyata keçirilir.

Toplumsal islahat: Sosial işçilər cəmiyyətdəki məsələləri analiz edir və bu problemlərin həllinə nail olmaq üçün strukturlu tədbirlər və təkliflər hazırlayır. Bu, cəmiyyətdə böyük dəyişikliklərə nail olmağa nail olur. Azərbaycan dövlətinin bu problemlə bağlı müəyyənləşdirdiyi strategiya uğurla reallaşdırılır, gənc nəslin sağlam və yüksək ideallar ruhunda tərbiyəsi istiqamətində qətiyyətli addımlar atılır [2].

Ən yaxşı qayğı təklif etmiş cəmiyyət: Sosial iş, bir cəmiyyətin üzvlərini daha dərin bir nəzərdən və mürəkkəblikdən nəzərə alaraq, ən effektiv qayğı və dəstək təklif etməyi məqsəd edir.

Müraciət və təhlükəsizlik: Narkotikə qurşanmış gənclərlə işlənen ən vacib sahələrdən biri onların müraciət etmələrini təmin etmək və təhlükəsiz mühit yaratmaqdır. Sosial işçilər, gənclərlə əlaqə qurmaq və onları təhlükəsiz və dəstəkləyici mühitlərdə cəmiyyətə inteqrasiya etmək üçün fəaliyyət göstərir.

Təhsil və təşviqat: Sosial işçilər, narkotikə qurşanmış gənclərə və onların ailələrinə təhsil və təşviqat proqramları təşkil edir. Bu proqramlar, narkotiklərin zərərli təsirləri, müalicə üsulları və sağlam həyat tərzi ilə bağlı məlumat verməyi məqsədləyir.

Davranış dəyişikliyi: Sosial işçilər, gənclərin davranış dəyişikliyinə nail olmaq üçün proqramlar təşkil edir və fəaliyyətlər planlaşdırır. Bu, onların sağlam həyat tərzi qazanmalarını, özünə qayğı və özünü idarə etmə bacarığını inkişaf etmələrini dəstəkləyir.

Cəmiyyət inteqrasiyası: Narkotikə qurşanmış gənclər üçün sosial iş, onları cəmiyyətə inteqrasiya etməyi, iş təcrübəsi əldə etmələrini təmin etməyi və özlərinə inam qazanmalarını dəstəkləməyi məqsəddəyir.

Sosial işin əsas məqsədləri

Sosial işin əsas məqsədləri və fəaliyyət sahələri, narkotikə qurşanmış gənclər üçün əlac yolları tapmağa nail olmaqda kritik rol oynayır. Bu sahədə fəaliyyət göstərən sosial işçilər, cəmiyyətdən tək başına qalan və problemlərlə mübarizədə dəstəyə ehtiyac duyan insanlara kömək edir və onların potensialını inkişaf etdirməyə çalışır. Sosial iş, narkotikə qurşanmış gənclər üçün təsirli tədbirlər təşkil etmək üçün müxtəlif məsələlər və yanaşmaları dəyərləndirir. Bu fəsil, sosial işin müstəqil tədqiqatlar və əməliyyat təcrübələri nəticəsində mənbələrə əsaslanan yanaşmalarını və qarşılaşdığı məsələləri müzakirə edir.

1. Məsələ: İndiyə qədərki yanaşmaların təhlili

Sosial işin əvvəlki yanaşmalarının təhlili, müvafiq tədqiqatlar və təcrübələr əsasında aparılır. Bu baxımdan, öncəki proqram və tədbirlərin nəticələri qiymətləndirilir və gənclərə necə dəstək olduğu müzakirə olunur.

2. Məsələ: Cəmiyyətin qarşısına çıxan ən ihəmiyyətli məsələlər

Sosial işin üzündə durduğu və cəmiyyətin ümumi problemləri ilə birləşən ən müstəqil məsələlər nələrdir? Gənclərin narkotikə qurşanmasını aradan qaldırmağa nail olmaq üçün sosial işin üstləndiyi məsələlərə diqqət çəkilir. Bəşəriyyətin ən böyük bəlalərindən olan narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi və narkomanlıq bu gün dünyamızı narahat edən mürəkkəb problemlərdən biridir [7].

3. Təsirli yanaşmalar: uğurlar və təcrübələr

Əməliyyat təcrübələri və müvafiq tədqiqatlar çərçivəsində sosial işin təsirli yanaşmaları qeydə alınır. Müvafiq proqramlar və tədbirlərin hansı aspektləri uğurlu olmuşdur və bu uğurlar hansı nəticələrlə əks olunmuşdur?

4. Yenilikçi yanaşmalar və gələcək üçün proqnozlar

Sosial iş, narkotikə qurşanmış gənclər üçün innovativ yanaşmaların tətbiqi və gələcəkdə proqnozlarını nəzərdə tutmaq üçün hansı addımları atmalıdır? Bu, müasir təcrübə və tədqiqatların işıq altına çıxarılması üçün əhəmiyyətli bir məqamı təşkil edir. Bu məsələlər və yanaşmaların müzakirəsi, sosial işin narkotikə qurşanmış gənclər üçün effektiv yanaşmaların təyin edilməsi üçün önəmli bir əsas yaradır.

Əsas sosial iş təşkilatları, narkotikə qurşanmış gənclərə kömək üçün bir sıra effektiv proqramlar və layihələr həyata keçirirlər. Bu təşkilatlar, həm dəstəkləmə, həm də müalicə təmin etməklə, gəncləri buna nail olmaqla yanaşı, ictimai-sosial mühitin təkmilləşdirilməsi üçün fəaliyyətlər həyata keçirirlər. Əsas sosial iş təşkilatlarının narkotikə qurşanmış gənclər üçün həyata keçirdiyi fəaliyyətlər bunlardır:

Dəstəkləmə proqramları:

Əsas sosial iş təşkilatları, narkotikə qurşanmış gənclərə psixoloji və ictimai dəstək təmin edən proqramlar həyata keçirir. Bu proqramlar, gənclərin problemlərinə, duyğusal və sosial çətinliklərinə cavab tapmalarına kömək edir və onlara sağlam həyat tərzini qazandırmaya nail olmağa çalışır.

Müalicə mərkəzləri:

Narkotikdən istifadə edənlərin əksəriyyəti gənc ikən ölür – onlar cinsi yolla yoluxan infeksiyalara, o cümlədən HIV-lə və ya hepatit C-yə yoluxur, bəziləri isə uzun müddət müalicə alaraq ailəsi və cəmiyyət üçün bir yükə çevrilir [9].

Narkotikə qurşanmış gənclərin sağlamlığı və bərpa prosesi üçün müalicə mərkəzləri təşkil edilir. Bu mərkəzlər, gənclərə təcili müalicə, mənfi davranışların müalicəsi və onların normal həyatlarına qayıtmalarına kömək edən proqramlar təqdim edir.

Təhsil və informasiya proqramları:

Sosial iş təşkilatları, gənclərin narkotikə qarşı ərazisinin artırılması və onların bu sahədə sağlam informasiya almağı üçün təhsil proqramları təşkil edirlər. Bu proqramlar, gəncləri təhlükəli

maddələr və narkotikə qarşı bədii, elmi və informasiya ilə təmin edir. Bu mübarizə işi kütləvi informasiya vasitələri, o cümlədən internet şəbəkəsi vasitəsilə həyata keçirilir [5].

İdarəetmə proqramları:

Narkotikə qarşı mübarizədə effektiv idarəetmə tədbirləri, sosial iş təşkilatları tərəfindən nəzərdə tutulur. Bu proqramlar, təşkilatların narkotikə qarşı mübarizədə daha effektiv olmağa kömək edir.

Sosial mühitin təkmilləşdirilməsi:

Təşkilatlar, ictimai-sosial mühitdə dəyişikliklərə nail olmağa və narkotiklə mübarizədə ənənəvi yanaşmaları dəstəkləməyə və təşvik etməyə nail olmağa çalışırlar. Əsas sosial iş təşkilatları, gənclərin bərpa olmağı və təkrar narkotikə qurşanmağa düçar olmamaları üçün mümkün olan ictimai-sosial dəstəyi təmin etməyə çalışır. Bu fəaliyyətlər, narkotikə qurşanmış gənclərin həyatlarında pozitiv dəyişikliklər və ictimaiyyət üçün daha sağlam və təhlükəsiz bir mühit yaratmağa kömək edir.

Ən əhəmiyyətli mərhələlər və tədbirlər barədə ətraflı təcrübələr. Narkotikə qurşanmış gənclər üçün təhlükəsiz mühitlərin inkişaf etdirilməsi və bu mühitlərin təşkilat tərəfindən necə dəstəkləndiyi aydın görünür. Bu mövzular ətrafında həyata keçirilmiş təcrübələr və uğurların izahı, sosial iş təşkilatlarının narkotikə qurşanmış gənclərə kömək üçün necə də səmərəli fəaliyyət göstərdiklərini daha yaxşı anlamağa kömək edəcək.

Narkotiklə mübarizədə gələcəyin ən əhəmiyyətli təkliflərindən biri təhsil və maarifləndirmə proqramlarının genişləndirilməsidir. Məktəblilər və gənclər arasında narkotiklərin zərərli təsirləri barədə daha dəqiq, ətraflı və obyektiv məlumatın verilməsi təhsil sistemi ilə mümkündür. Bu proqramlar təhsil müəssisələri, müəllimlər, psixoloqlar və ictimai təşkilatlar tərəfindən birgə həyata keçirilərək, gənclərə narkotiklərin sağlamlığa təsiri ilə bağlı məsələlərin anlaşılmasını təmin edir. Əfsuslar olsun ki, bu gün narkotik aludəçilərinin əksəriyyəti gənc nəslin nümayəndələridir [1].

Narkotiklə mübarizədə gələcək strategiyalardan biri də psixoloji dəstək və məsləhət xidmətlərinin inkişafıdır. Narkotiklə əlaqəli problemlər yaşayan gənclərə və onların ailələrinə məsləhət və psixoloji dəstək təklif edən xidmətlər təşkil edilməlidir. Bu, problemin səbəblərinin və həll üsullarının daha dəqiq analizini və tətbiqini mümkün edir.

Narkotiklə mübarizədə ən effektiv yolların biri də ictimai və mədəni tədbirlərin təşkil edilməsidir. Gənclərin maraqlarına cavab verən, onları idman, sənət və mədəni tədbirlərlə cəlb edən proqramlar təşkil edilməlidir. Bu tədbirlər onların ictimai fəaliyyətlərinə qatılmasını, pozitiv ictimai təsirlərlə əlaqə qurmağını və onları narkotiklərə qarşı mübarizədə aktiv rol oynamağa təşviq etməlidir. Gələcəkdə narkotiklə mübarizəyə nail olmaq üçün daha sərt hüquq-mühafizə tədbirlərinin tətbiqi də vacibdir. Narkotiklərin istehsalı, dağıdılması və satışı ilə əlaqəli olaraq ciddi qanunvericilik tədbirləri qəbul edilməlidir. Bu, narkotiklərə əməl etmək və onları ticarət etmək üçün ciddi cəzaları öngörən, cinayətlə mübarizə edən qanunların tətbiq olunması ilə mümkündür.

Bu strategiya və təkliflər birləşdirilərək həyata keçirildikdə, narkotiklə mübarizədə daha effektiv nəticələr əldə etmək mümkündür. Gələcəkdə, bu sahədə tədbir götürən dövlət orqanları, ictimai təşkilatlar və digər təşkilatlar bu strategiyalardan istifadə edərək, narkotiklərin yayılmasına qarşı mübarizəni daha da gücləndirə bilirlər. Narkotikə qurşanmış gənclərlə əlaqələri yaxşılaşdırmaq üçün tədbirlər və yolların müzakirəsi, müstəqil və cəmiyyəti əhatə edən müstəqil yanaşmaların nəzərdə tutulması ilə bağlı ətraflı məlumat aşağıdakılardır:

Narkotikə qurşanmış gənclər üçün psixoloji dəstək və müstəqil konsultasiyaların təşkili əhəmiyyətlidir. Psixoloqlar və müşahidəçilər, gənclərlə şəxsi görüşlərdə, qrup seanslarında və ya online platformalarda çalışaraq onların problemlərini anlamaq və mövafiq tədbirlər təyin etməyə kömək edirlər. Müstəqil təhsil və tərbiyə məsələləri üzrə təlimlər, valideynlər və müəllimlər üçün təşkil edilə bilər. Bu təlimlər zamanı təcrübəli mütəxəssislər, narkotiklə mübarizə strategiyaları və gənclərin sosial inkişafını dəstəkləmək üçün effektiv tərbiyə yolları haqqında bilik və bacarıqlar paylaşa bilirlər.

Gənclərin narkotiklərə marağını azaldmaq üçün maraqlı məşğulluq və idman proqramları təşkil edilə bilər. Bu proqramlar, onların energetik enerjisini müstəqil və faydalı bir şəkildə istifadə

etmələrini təmin edərək, sosial qruplarla əlaqə qurmağa kömək edir. Cəmiyyətdə narkotiklərin təhlükəsizliyi və mübarizəsi ilə bağlı informasiya və təhsil kampaniyaları təşkil edilməlidir. Bu kampaniyalar müstəqil gənclərə və onların ictimai mühitlərinə müəyyən fəaliyyət və risklər barədə aydınlıq gətirir. Tibbi təcrübələr göstərir ki, narkomaniya ilə mübarizə aparmaq çox çətinidir. Bu bəladan xilas olmaq çox az insana qismət olur [5].

Gənclərin dostluğunu və dəstəyini təmin etmək əhəmiyyətlidir. Onlara dəstək təmin etmək, onların problemlərinə qulaq asmaq və müstəqil düşünməyə nail olmalarında köməkçi olmaq üçün ictimai və şəxsi dəstəyə ehtiyac vardır. Cəmiyyətin geniş hərkətlənməsini təşvik etmək və şəhər planlaşdırma layihələri vasitəsilə sosial mühitlərin yaxşılaşdırılması, narkotikə qurşanmış gənclər üçün təhlükəsiz və stimulatativ mühit yaratmağa kömək edir.

Gənclərə tədbirlərə iştirak etməyi təşvik etmək, onların sosial qruplarla təmas qurmasına, faydalı bacarıqlar qazanmalarına və narkotiklə mübarizədə fəal iştirak etmələrinə nail olmalarına yardım edir. Bu yolların tətbiqi və cəmiyyətin bu məsələyə müstəqil yanaşmağa nail olması, narkotikə qurşanmış gənclərə kömək üçün effektiv və sağlam bir platforma yaradır.

Narkotikə qurşanmış gənclərlə sosial iş, bir cəmiyyətin təhlükə altında olan vəziyyətlərinin tədqiqatı, analizi və müalicəsi üçün tətbiq edilən strategiyalar və tədbirlər cəmidir. Bu sahədəki təşkilatlar və proqramlar, narkotiklə mübarizəyə ciddi bir perspektivdə yanaşmağa nail olmağa çalışır. Bu mənbənin məqsədi, narkotikə qurşanmış gənclərlə sosial işin əsas prinsiplərini, əməliyyat sahələrini, problemin təhlilini və müstəqil təşkilatların rolu ilə bağlı ətraflı məlumat verməkdir. Narkotiklə mübarizə sahəsində sosial iş, problemin ictimai, psixoloji və təsirli mühiti tədqiq edərək təhlil edir. Narkotikə qurşanmış gənclər arasında sayın artışı səbəblərini və narkotikə qurşanmağa nail olan faktorları anlamağa nail olmaq məqsədilə tədqiqatlar aparmaq və müxtəlif sosial təsirli mühitlərdən nəzarət imkanlarını müəyyənləşdirmək mühüm bir hissəsini təşkil edir. Narkotizmlə mübarizə uzunmüddətli, çoxşaxəli bir prosesdir [3].

Sosial işin narkotikə qurşanmış gənclərə kömək üçün əsas məqsədləri, sosial təsirli mühitlərdən gələn təhlükəli amillərin qarşısını almaq və onları dəstəkləməkdir. Bu sahədə fəaliyyət göstərən təşkilatlar müxtəlif yanaşmalar və proqramlar tətbiq edir, ictimaiyyətə səfərbər olan və bu sahədə təcrübə sahibi olan sosial işçilərlə birgə çalışmaq üçün əməkdaşlıq edir.

Sosial işin əməliyyat sahələri arasında mədəni və təhsil proqramları, dəstək qrupları təşkil etmə, gənclərə təhsil və bacarıqlarını artırmaq üçün proqramlar tətbiq etmə və gənclər arasında informasiya yaymaq məqsədilə mediaya ilə əlaqədar tədbirlər yer alır. Əsas sosial iş təşkilatları, narkotikə qurşanmış gənclərə kömək üçün proqramlar hazırlayır və icra edir. Bu təşkilatlar sosial iş sahəsində fəal olan təcrübəli kadrlara sahibdirlər və narkotikə qurşanmış gənclərlə birgə işləyərək onlara sosial dəstək və müalicə təmin edirlər.

Narkotikə qurşanmış gənclərlə sosial iş sahəsində uğurlar əldə etmək üçün sosial işçilər və təşkilatlar, onların ictimai mühitlərində dəyişiklik yaratmaq və onlara perspektiv və ümid vermək üçün müxtəlif yollar və yanaşmalar tətbiq edirlər. Narkotiklə mübarizədə sosial işin əhəmiyyətli bir rolu var və bu sahədə daha çox inkişaf etmək üçün davam edən araşdırmalar və tədbirlər gözlənilir. Əgər narkotikə qurşanmış gənclərlə sosial iş sahəsi daha da genişlənməyə və inkişaf etməyə davam edərsə, bu təcrübələrdən alınan dərs və məlumatlarla daha effektiv və ciddi tədbirlər həyata keçirilə bilər. Bu sahədə işləyən təşkilatlar və sosial işçilər, yaradıcı yanaşma və layihələr tətbiq edərək, narkotikə qurşanmış gənclərin həyatında müsbət dəyişikliklər yaratmağa nail ola bilərlər. Əhəmiyyətli olan, həmin tədbirlərin bütün cəmiyyət üçün yararlı olması və narkotikə qurşanmış gənclərin sosial baxımdan təmin edilməsi üçün vacibdir.

Sosial işin narkotiklə mübarizə sahəsində daha da güclü olması üçün, təşkilatlar arasında əməkdaşlıq və məlumat mübadiləsi daha da intensivləşməlidir. Habelə paytaxt və bölgələrdə müxtəlif tədbirlərin keçirilməsi, yaxşı təcrübələrin paylanması və yeni metodologiyaların tətbiqi, bu sahədə daha böyük nailiyyətə nail olmağa kömək edə bilər. Bu, mümkün olan ən yaxşı tədbir və strategiyaların tətbiq edilməsinə imkan verəcək və narkotikə qurşanmış gənclərlə sosial işin bölgələrdə və dünya üçün əhəmiyyətli rolunu daha da gücləndirəcəkdir. Hal-hazırda da Azərbaycan dövləti daima ölkə ərazisində narkomaniya və narkobiznesə qarşı mübarizədə uğurlar əldə etmək

üçün bütün cavabdeh strukturların fəaliyyətinin əlaqələndirilməsinin başlıca meyar olduğunu qeyd edir [6].

Narkotiklə mübarizədə sosial iş, sürətli dəyişən cəmiyyət və texnologiya şəraitində də müvəffəqiyyətli və inkişaf etmiş bir təcrübəni qurmağa nail olmalıdır. Bunu başarmaq üçün sosial iş sahəsində fəaliyyət göstərən təşkilatlar yenilikləri və müasir tədbirləri tətbiq etmək, gənclərin maraqlarına uyğun layihələr hazırlamaq və tədbirlərdə ictimaiyyəti daha aktiv şəkildə cəlb etmək üçün yaratıcı yanaşmaları asanlıqla tətbiq etməlidir. Narkotikə qurşanmış gənclərlə sosial iş sahəsi daha da möhkəmlənsə, bu, cəmiyyətdə daha səhiyyəli və pozitiv dəyişikliklər yaratmağa kömək edəcək və narkotikə qurşanmış gənclərin yenidən cəmiyyətə inteqrasiyasını təmin etməkdə daha çox nailiyyət gətirəcəkdir. Bu əməliyyat, sürətli dəyişən cəmiyyət şəraitində və ictimai fikir birliyi yaratmağa nail olaraq, sosial işçilər və təşkilatlar üçün daha geniş perspektivlər açmağa və daha çox gənclərə yardım etməyə imkan verəcəkdir.

Narkotikə qurşanmış gənclər probleminin sosial iş tərəfindən nəzərə alınması, tədqiqat və təşkilatların müstəqil fəaliyyətləri ilə bağlı əsaslı bir mövzudur. Bu problemin əhəmiyyəti, sosial iş tərəfindən özlərini qorumağa və dəstəkləməyə həsr edilmiş tədbirlər və proqramlar ilə anlaşılmalıdır. Narkotikə qurşanmış gənclər, cəmiyyətin ictimaiyyətini və təhlükəsizliyini təhdid edən böyük bir problemdir. Bu qrup insanların sayı artaraq, müxtəlif sosial mühitlərdə və təhsil müəssisələrində yayılmağa başlamışdır. Narkotikə qurşanmış gənclər arasında depressiya, izolasiya və sosial problemlər kimi çeşitli məsələlər ortaya çıxmağa başlayır.

Sosial iş bu məsələyə müxtəlif baxış və yanaşmalar ilə yanaşmağa nail olur. Əsas məqsəd, narkotikə qurşanmış gənclərin təhlükəsiz və dəstəklə mühitlərdə yetişmələrinə kömək etməkdir. Bu məqsədlə, sosial iş təşkilatları və proqramları fərqli layihələr və tədbirlər təşkil edir.

Sosial işin əsas fəaliyyət sahələri arasında mədəniyyət və idman tədbirləri, psixoloji dəstək proqramları, təhsil və mentoring proqramları yer alır. Bu tədbirlər narkotikə qurşanmış gənclərin müstəqil düşünməyə və özlərini inkişaf etdirməyə kömək etməklə yanaşı, cəmiyyətlə daha güclü və əlaqələri daha sağlam bir şəkildə qurmağa nail olur.

Əsas sosial iş təşkilatları, narkotikə qurşanmış gəncləri müxtəlif tədqiqatlarla anlamağa çalışır və bu tədqiqatlar əsasında yeni tədbirlər və proqramlar təşkil edir. Bu tədbirlər, gəncləri sosial məhdudiyətlərdən və narkotikə qurşanmağa nail olan müxtəlif faktorlardan qorumağa və onları cəmiyyətə daha aktiv şəkildə qaytarmağa nail olmağa nail olur. Narkotikə qurşanmış gənclərlə sosial iş, həm də ictimaiyyətin və təhsil müəssisələrinin fəallığı ilə əlaqəli təşkilatlar arasında tərəqqi əldə etməyə nail olmağa çalışır. Bu təşkilatlar müstəqil tədbirlərlə birgə çalışaraq, narkotikə qurşanmış gəncləri müasir cəmiyyət norma və dəyərləri ilə birləşdirərək onların həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa nail olur. Hər bir qurum üzərinə düşən məsuliyyəti lazımi səviyyədə yerinə yetirməklə qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmağa öz töhfəsini vermiş olar [3].

Narkotikə qurşanmış gənclərlə sosial iş, sosial işin ən əhəmiyyətli və müstəqil fəaliyyət sahələrindən biridir. Bu sahədə əldə edilən təcrübə və nailiyyətlər, həm də müəyyən məsələlərin daha ətraflı təhlili, sosial işin narkotikə qurşanmış gənclərə kömək etmək üçün daha effektiv yolların tapılması üçün əsas təşkilatdır.

Nəticə

Narkotikə qurşanmış gənclər və sosial iş, sosial tərəfdaşlığın və dəstəyin əhəmiyyətli olduğu böyük və kompleks bir məsələdir. Bu mövzuda sosial iş təşkilatları və proqramlar, narkotikə qurşanmış gənclərin cəmiyyətə təqdimatını və onların həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa nail olmaq üçün müxtəlif strategiyalar tətbiq edir.

- Tədqiqat və təhlil: Sosial iş tərəfindən narkotikə qurşanmış gənclərə kömək etməyə yönəlmiş əsas tədbirlərdən biri tədqiqat və təhlildir. Bu, gənclərin hansı təhlükəli məhdudiyətlərlə üzləşdiklərinin anlaşılmasını və effektiv kömək strategiyalarının hazırlanmasını təmin edir.

- Psixososial dəstək proqramları: Narkotikə qurşanmış gənclər üçün sosial iş təşkilatları tərəfindən təşkil olunan psixososial dəstək proqramları, onların psixoloji və sosial baxımdan dəstəklənməsinə nail olur. Bu proqramlar gənclərin özünü daha yaxşı anlamalarına və müstəqil həyatlarını qurmağa kömək edir.

- Təhsil və informasiya kampaniyaları: Sosial iş təşkilatları, narkotikə qurşanmış gəncləri və cəmiyyəti təhsil edən və informasiya təmin edən kampaniyalar təşkil edir. Bu kampaniyalar, narkotiklərin zərərliyi və sağlam həyat tərzini barədə məlumatlar verir.

- İdman və mədəniyyət tədbirləri: Gəncləri narkotiklərə qarşı maraqlandırmmaq üçün idman və mədəniyyət tədbirləri təşkil olunur. Bu, gənclərin faydalı və müsbət fəaliyyətlərlə məşğul olmalarına kömək edir və onları riskli davranışlardan uzaqlaşdırmağa nail olur.

- Müstəqil inkişaf planları: Hər bir narkotikə qurşanmış gənc üçün fərdi inkişaf planları təyin edilməsi sosial iş təşkilatları üçün vacibdir. Bu planlar, hər bir gəncin xüsusi tələblərini və həyat məqsədini nəzərə alaraq, onların inkişafını dəstəkləyir.

- Əhalinin təşəbbüsü: Cəmiyyətin, xüsusilə də ailələrin və ictimai tərəfdən dəstəklənməsi vacibdir. Bu, narkotikə qurşanmış gənclərin sosial inklyuziyasına və dəstəyə nail olmağa kömək edir.

Bu məsələlərə dair sosial işin tətbiq etdiyi müxtəlif tədbirlər, narkotikə qurşanmış gənclərin həyat keyfiyyətini artırmağa və onları cəmiyyətə inteqrasiya etməyə nail olmağa kömək edir. Bu nəticələrin cəmi asosial gənclərlə sosial-psixoloji işin uğurunu müəyyən edir və seçilmiş metodların və təsir strategiyalarının effektivliyini təsdiq edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. “Ağ ölüm”ə qarşı mübarizə. Müdafiə Nazirliyi Mənəvi-Psixoloji Hazırlıq və İctimaiyyətlə Əlaqələr İdarəsi. <https://mod.gov.az/az/pre/25453.html>
2. “Gənclər arasında narkomanlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi”. <https://nmdk.gov.az/page/post/2175/Gencler-arasinda-narkomanliga-qarsi-mubarizenin-guclendirilmesi>
3. <https://kayzen.az/blog/sa%C4%9Fam-h%C9%99yat-t%C9%99rzi/7154/narkomaniya-u%C3%A7uruma-aparan-yol.html>
4. <https://mod.gov.az/az/pre/45817.html>
5. Hüseynova L. Ağ ölüm”ün qara fəsadları. <https://mod.gov.az/az/pre/45817.html>
6. Mirhəşimov B. Narkomaniyaya qarşı mübarizə sağlam həyata təminatdır. <https://nmdk.gov.az/page/post/1487/Narkomaniyaya-qarsi-mubarize-saglam-heyata-teminatdir>
7. Narkomaniya, narkobiznes və ona qarşı mübarizədə kitabxanaların rolu: metodik tövsiyələr /tərt. ed. M.Talıbova; ixtis. red. və bur. məs. K.Tahirov; red. A.Abdullayeva; M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası. Bakı, 2012, 40 s.
8. Narkomaniya. <https://az.wikipedia.org/wiki/Narkomaniya>
9. Narkomaniya-uçuruma aparan yol. <https://nmdk.gov.az/page/post/1574/Narkomaniyaucuruma-aparan-yol>
10. Narkomaniyaya qarşı birgə mübarizə aparaq ! <http://goychay-ih.gov.az/az/narkomaniyaya-qarsi-birge-mubarize-aparaq.html>
11. Sariyeva İ. Zərərli vərdişlərlə dövlət mübarizə proqramları və gənclərin mənəvi inkişafı...// Bakı xəbər. 7 may 2012, s. 12

Kamran GULİYEV

SOCIAL WORK WITH DRUG EXPOSED YOUTH

Summary

The main purpose of the article is to provide information about the independent and systematic measures of the state in the fight against narcotic substances and the protection of youth health within the framework of social work in Azerbaijan. The text, successfully opening up various experiences and achievements, explains the strategic goals and practices in this field in a clear manner. Emphasizing the importance of health and the development of independent personality during youth, the Azerbaijani state has set the goal of preventing the use of narcotic substances and

the spread of this addiction. To achieve this goal, various measures and programs have been implemented, and projects have been organized in the fields of sports and education to support young people in leading a healthy lifestyle and engaging in independent activities. The strategy of social work with youth draws attention to rapid and effective measures aimed at combating narcotics and protecting youth health, providing an analysis and evaluation of challenges and successes in this field. In this context, the text not only calls on young people to lead an independent, healthy, and active lifestyle but also emphasizes the importance of ensuring guarantees for them to overcome dangerous dependencies and progress through an independent life path.

Key words: *anti-narcotics, youth rehabilitation process, social-psychological work, narcotic addiction, state policy.*

Кямран ГУЛИЕВ

СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА С МОЛОДЕЖЬЮ, ПОДВЕРЖЕННОЙ НАРКОТИКАМ

Резюме

Основной целью статьи является предоставление информации о независимых и систематических мерах государства в области борьбы с наркотиками и охраны здоровья молодежи в социальном контексте. Текст ясно объясняет стратегические цели и практический подход в этой области, раскрывая различные опыты и достижения. Подчеркивая важность развития здоровья и независимости личности в молодости, государство Азербайджан ставит перед собой задачу предотвращения употребления наркотиков и распространения этой зависимости. Для достижения этой цели внедрены различные мероприятия и программы, организованные в области спорта и образования с целью поддержки молодежи в ведении здорового образа жизни и независимой деятельности. Стратегия социальной работы с молодежью привлекает внимание к быстрым и результативным мерам по борьбе с наркотиками и охране здоровья молодежи, представляя анализ и оценку трудностей и достижений в этой области. Таким образом, текст не только призывает молодежь строить независимый, здоровый и активный образ жизни, но также подчеркивает важность предотвращения опасных зависимостей и обеспечения им возможности двигаться по независимому пути жизни.

Ключевые слова: *борьба с наркотиками, процесс лечения и восстановления молодежи, социально-психологическая работа, наркотическая зависимость, государственная политика.*

Rəyçi: Fəlsəfə elmləri doktoru, professor Eyyub KƏRİMOV

UOT 378.14

Nilufər AĞAZADƏ*

**AZƏRBAYCANDA NARKOTİK ALUDƏÇİLİYİNİN GƏNCLƏR ARASINDA
ARTMASININ ƏSAS SƏBƏBLƏRİ VƏ QARŞISININ ALINMASI YOLLARI**

*Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 21 mart 2024; çapa qəbul edilmişdir: 22 mart 2024;
onlayn çap edilmişdir: 15 aprel 2024*

*The article was submitted to the editors: March 21, 2024; accepted for publication: 22 March
2024; Published online: 15 April 2024*

Xülasə

Narkomaniya insanların girdiyi çıxılmaz bir nöqtədir. Narkomaniya haqlı olaraq "ağ ölüm" adlanır. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının məlumatına görə, bu gün dünya əhalisinin 270 milyonu planetimizin ən qlobal problemlərindən birinə çevrilmiş, insanların ölümünə səbəb olan, genofonduna sarsıdıcı zərbələr vuran bu ağır xəstəlikdən əziyyət çəkir.

Ekspertlərin fikrincə, narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsiindən hər il on milyardlarla dollar gəlir toplanır və bu pullar insanların həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına, bəzi kasıb ölkələri iqtisadi böhrandan xilas etməyə, irimiqyaslı tikintilərin qurulmasına sərf edilmir. O, işləyir və yeni hərbi və münafiqə mərkəzlərinin, nüvə bazalarının və ayrı-ayrı terror mərkəzlərinin tikintisi üçün mütəşəkkil cinayətkar qrupların yaradılmasına, silah ticarətinin gücləndirilməsinə və digər cinayət fəaliyyətlərinə sərf olunur.

"Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların törəmələrinin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizəyə və narkotiklərin xroniki istifadəsi ilə mübarizəyə dair 2019-2024-cü illər üçün Dövlət Proqramının" təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı atılan ən yaxşı addımdır.

Açar sözlər: *narkotik vasitələr, aludəçilik, psixotrop maddələr, ağ ölüm.*

Giriş

Qlobal dünyada cəmiyyəti narahat edən problemlərdən biri də narkomaniya və narkotik alveridir. Bu vəziyyət bütün dünyada münafiqə mərkəzlərinin, nəzarətsiz ərazilərin, terror mərkəzlərinin və mütəşəkkil cinayətkar dəstələrin formalaşmasında, həmçinin silah ticarətinin gücləndirilməsində mühüm amillərdən biridir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, 30 ildən çox davam edən Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münafiqəsi də ölkədə narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə mənfi təsir göstərmişdir. Dövlətimizin prezidenti İlham Əliyev ən yüksək tribunadan bəyan etdi ki, Dağlıq Qarabağ nəzarətsiz ərazidir, işğal olunmuş ərazilərimizdə narkotik bitkilər yetişdirilir və onlardan alınan vəsait mənfur niyyətlərin reallaşmasına yönəldilir. Dağlıq Qarabağ ərazisinin oktyabr ayında narkotiklərin, eləcə də transmilli cinayətlərin daşınması, becərilməsi və satışı üçün nəzarətsiz ərazi kimi istifadə edildiyini inkar etmək olmaz.

Bu cür statistika Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Narkotik və cinayət İdarəsinin hesablamalarında yer alır, buna görə narkotik ticarəti neft və silah ticarətindən sonra dünyada üçüncü ən gəlirli sektordür. Dünyada milyonlarla insan və ölkəmizdə minlərlə insan bu problemdən şikayətlənir. "Ağ ölüm" lə mübarizə, əlbəttə ki, bizim birgə işimiz olmalıdır. Ən əsası, bu problem kateqoriyası hər bir ölkənin gələcək inkişafında aparıcı rol oynayan gənclər tərəfindən ən çox əziyyət çəkir. Bu narahatlığa səbəb olan amillərdən biri də dekomünizasiyadır, çünki hesabatlar yeniyetmələr arasında narkomaniyanın sürətli inkişafını əks etdirir [3].

*Azərbaycan Universiteti, magistr, *Bakı, Azərbaycan*
E-mail: agazadenilufar@gmail.com

Hər bir məsələnin həllində qərarlar və sənədlər kağız üzərində qalmır, birgə söylər nəticəsində hədəflərə çatmağa yönəlmiş tədbirlərin görülməsi xüsusi yer tutur. Çünki reallıq budur ki, maddə asılılığı ilə mübarizə bir ölkənin, qurumun, təşkilatın problemi deyil, bütün dünyanın problemi, buna görə birlikdə hərəkət etmək lazım olan bir problemdir. Bir anlıq unutmayaq ki, BMT-nin Narkotik və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə Konvensiyasına üzv ölkələrin 1987-ci il tarixli bəyannaməsinə əsasən, dünya əhalisi artıq 26 iyunu "Ümumdünya narkotikdən sui-istifadə və narkotik ticarəti ilə mübarizə günü" adlandırır. Bütün dünyaya çağırış olan bu tarixi gündə hər bir ölkə və bütün dünya əldə edilmiş nəticələri elan etməli, qarşıdakı dövr üçün vəzifələri və həll yollarını müəyyənləşdirməlidir.

Bu məqamı da qeyd etməliyik ki, ölkəmizdə tiryək və dərman biznesinə qarşı mübarizənin əsası 1999-cu ildə qəbul edilmiş "Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların törəmə müəssisələrinin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə haqqında" Qanunla qoyulmuşdur. Bəyannamə ilə Dövlət başçısının 15 iyul 2000-ci il tarixli Sərəncamı ilə "2000-2006-cı illərdə dərman vasitələrinin daimi istifadəsi, opiat vasitələrinin, psixotrop maddələrin qanunsuz yayılmasına qarşı mübarizə üzrə Dövlət Proqramı" qəbul edilmişdir. Bu hesabatdan irəli gələn məsələlərin həlli, o cümlədən mühüm dövlət orqanları arasında ümumi əlaqələrin təşkili və nəzarət alətinin həyata keçirilməsi üçün xüsusi Dövlət Komissiyası yaradılmışdır. Son 16 ildə misli görünməmiş qabaqcıl Heydər Əliyevin siyasi kursu ilə həqiqətən də davam edən Prezident İlham Əliyev bu sahədə mövcud qanuni nümayişləri standartlaşdıraraq, növbəti Dövlət Proqramını qəbul etməkdən bəhrələnir. Cənab İlham Əliyev ölkədə davamlı dərman istifadəsi və dərman biznesinə qarşı mübarizədə irəliləyişə nail olmaq üçün bütün gömrük orqanlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsinin əsas norma olduğunu nəzərə alaraq, dünyanı nəzərə alaraq məqsədyönlü şəkildə yüksək səviyyəli kompleks qiymətləndirmələr aparır. 2005-ci ildə "Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların sələflərinin inkişafı haqqında" Qanun qəbul edilib. Bu hesabatda xroniki narkomaniyaya qarşı mübarizə ilə bağlı mühüm dövlət və ictimai maliyyəyə mühüm tapşırıqlar verilmiş və bu istiqamətdə aparılan fəaliyyətlərin arxasında qanuni izahatlar verilmişdir. Eləcə də, ölkə rəhbəri İlham Əliyevin 28 iyun 2007-ci il tarixli Sərəncamı ilə "Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların nümayəndələrinin qanunsuz yayılmasına və davamlı dərman istifadəsinin yayılmasına qarşı mübarizə Proqramı" (2007-2012) təsdiq edildi. Ötən il elanla dəstəklənən "Narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə və psixotrop maddələrin və onların törəmələrinin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizəyə dair 2019-2024-cü illər Dövlət Proqramı"nın icrası ilə bağlı görülən işlərə diqqət yetirək [4].

Gənclərin narkotik vasitələrdən istifadəsinin qarşısının alınması

Narkomaniyaya qarşı mübarizənin dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri olduğunu vurğulayan Komitə sədri bu sahə ilə bağlı hüquqi tədbirlərin görülməsi və mübarizə mexanizmlərinin yaradılması istiqamətində işlərin gücləndirildiyini bildirib. O, bu problemin qarşısının alınması üçün dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirləri və dövlət proqramlarını qeyd edib.

Narkotikdən istifadə dəbdədir. Hansısa naməlum qüvvə insanları həm geyimdə, həm davranışda, həm də ideoloji simpatiyada dəbə tabe olmağa çəkir. Çox vaxt narkoman diqqətdən, dostluqdan, məhəbbətdən, anlayışdan, sevgidən məhrum, emosiyalarını zəif idarə edən, təəccübün və ya məyusluğun təsiri altında ümitsizliyə, panikaya, melankoliyaya düşməyə hazır olan bir insana çevrilir. Öz çağırışını, işini tapmayan, düzgün seçim etməyi bilməyən, kiçik şeylərdə belə, daim ətrafındakılardan asılı olan və deməli - daim kimisə təqlid edən. İradəsi zəif olan, siqaretdən, içkidən, iynədən imtina edə bilməyən insan. Narkomanı müalicə etmək çox çətinidir. Narkomaniyanın qarşısını almaq asan deyil, çünki bu, bir və ya bir neçə nəfərin deyil, bütün bəşəriyyətin işidir.

Narkomaniyanın qısa sosial izahı belədir: *"Narkomaniya yalnız şpris və ya həb görəndə ayılan boş gözlərdir! Bunlar atrofiyaya uğramış, kar-lal, duyğusuz və əxlaqsız ruhlardır, varlıqlarının yeganə səbəbi zəhərli iksir axtarmaqdır! Bunlar "çəkilmə" spazmlarında qıvrılan bədənlərdir, narkotik acliğının dəhşətli ağrılı vəziyyəti! Bunlar beynin, qaraciyərin, ürəyin və bütün*

daxili orqanların ciddi zədələnməsidir! Bunlar yoluxucu və zöhrəvi xəstəliklərdir! Bu - QİÇS - bütün xəstəliklərdən ən təhlükəlisidir, çünki bədəni bütün digər xəstəliklərə qarşı tərkiləşdirir! Bunlar ağır cinayətlərdir! Bu, intiharın ən çox görülən səbəblərindən biridir! Bunlar hələ doğulmamış, lakin artıq ana bətnində şikəst olan və doğulduqdan sonra qaçılmaz əzaba məhkum olan uşaqlardır! Bu, milyonlarla ata və ananın, arvadın və ərin kədəridir; Bunlar dağılmış ailələr, sahibsiz istedadlar, xəyanət edilmiş hisslər, dağılmış talelərdir! Bütün bunlar isə qısa bir anlıq süni sevinc üçün dəhşətli qiymətdir! Əsl insan sevincləri ilə heç bir əlaqəsi olmayan yalançı, saxta sevinclər!”

Son illər bütün ölkə üzrə məktəblərdə müxtəlif narkotik vasitələrin, o cümlədən ən təhlükəlisi - heroinin istehlakında kəskin artım müşahidə olunur. Bütün dünyada bir paradoksal fakt qeyd olunub: narkotiklərlə mübarizədə bütün səylərə baxmayaraq, gənclərin narkotikdən istifadənin əsl nəticələri barədə məlumatlılığı getdikcə azalır. Getdikcə artan sayda gənclər müəyyən narkotik növlərindən istifadənin xüsusilə zərərli olmadığına inanırlar.

Mif bir. Sınayın - hamı bunu sınayır. Bu doğru deyil. Çox vaxt psixoloji əsasları aşağı olan yeniyetmələr yalançı mübahisələrin qurbanı olurlar: münafiqəli, xırda oğurluğa, hiyləgərliyə meyilli, qəzəbli, aqressivlik. Belə şəxslər məqsədyönlü fəaliyyət göstərə bilmirlər, zəif fəaliyyət göstərirlər, psixofizioloji inkişafdan geri qalırlar. Sonradan onlar narkotik distribyutoruna çevrilirlər, bu qaçılmazdır, çünki bu, onların özlərini narkotik üçün pulla təmin edə bilmələrinin yeganə yoludur.

Mif iki. Sınayın - heç bir zərərli nəticələr olmayacaq. Bu yalandır. Əvvəla, bəzi dərmanlara asılılıq bir və ya iki dozadan sonra yarana bilər. Bundan əlavə, bədənin həssaslığında fərdi fərqlər var və hətta ilk inyeksiyada ölüm mümkündür. Klinik praktikada evdə hazırlanan dərmanlarda zərərli çirklərin səbəb olduğu bir çox ağır zərərəlmə halları təsvir edilmişdir.

Mif üç. Sınayın - xoşunuza gəlmirsə, qəbul etməyi dayandırın. Məktəblilər fiziki asılılıq ("çəkilmə") haqqında bir şey eşitdilər. Lakin onlar əmindirlər ki, məsələn, həkimlərin köməyi ilə bunun öhdəsindən gəlmək olar. Deyirlər ki, heç bir xüsusi problem olmayacaq, çünki müəyyən iradəsi olan bir insan (və siz, əlbəttə ki, iradəlisiniz!) dərhal və dönməz şəkildə dərman qəbul etməyi dayandıra bilər.

Bilməlisiniz ki, birincisi, həm “yüngül”, həm də “ağır” hər hansı bir dərmandan istifadə edərkən ilk növbədə iradə əziyyəti çəkir, ikincisi, remissiya (xüsusilə heroinlə) qısamüddətli olur. Müəyyən bir müddətdən sonra xəstədə yenidən dərman qəbul etmək üçün nəzarətsiz bir istək yaranır. Bir ilə qədər davam edən remissiya yalnız çox az sayda xəstələrdə (təxminən 10%) müşahidə olunur.

Hazırda tibb narkomanlara effektiv köməklik göstərə bilmir. Onun arsenalında zehni asılılığı yatırmaq üçün real vasitə yoxdur.

Mif dörd. "Zərərsiz" dərmanların mövcudluğu haqqında. Zərərsiz dərmanlar yoxdur, onların hamısı fiziki asılılığa səbəb olur, lakin kiçik istifadə ilə belə şəxsiyyətə zərərli təsir göstərir. Xatırlamaq yerinə düşər ki, zehni asılılıq tez-tez mariyuana kimi “yumşaq” narkotiklərin istifadəsi halında da inkişaf edir, istifadəsi çox vaxt fərdin iradi keyfiyyətlərinin zəifləməsi, motivasiyanın itirilməsi ilə müşayiət olunur: həyatda baş verənlərə maraq, işləmək, oxumaq istəyinin itməsi, insanın necə göründüyünə əhəmiyyət verməməsi, qısamüddətli yaddaş və diqqətin pozulması - bu, beynin müəyyən nahiyələrində sinir hüceyrələrinin ölümü ilə əlaqədardır. Siqaret çəkən mariyuana immunitet sistemini zəiflədir, insanı infeksiyalara daha həssas edir. “Ən çətin” dərmanlara müraciət edən demək olar ki, bütün narkomanlar mariyuananı sınaqla başladılar.

Narkotik vasitələrin əsas təhlükəsi təkrar istifadə üçün qarşısını almaz istəkdir və narkoman artıq narkotikin gətirdiyi ölümcül nəticələr barədə düşünmür. Onun qulu olur. Narkotiklər sinir sistemini məhv edir və bunu həyasızlıqla edirlər. Narkoman bir insan kimi deqradasiyaya uğrayır, cəsarətsiz, məhdud eqoistə çevrilir, yalnız növbəti narkotik intoksikasiyasını gözləməklə məşğul olur. Narkotiklər aludəçinin özünə və ətrafındakı insanlara zərər verir.

Dərmanların gənc yaşlarda yayılması riskini nəzərə alaraq, bir çox fəhlə birlikləri “Narkomaniasız gələcək naminə”, “Narkotikdən qeyri-qanuni istifadəyə yox!”, “Gələcəyimiz sağlam gənclərdən asılıdır” və s. nöqtələrdə hallar keçirirlər. Bu, təşkilatlarda, məktəblərdə və

birliklərdə qeyri-qanuni narkotik istifadəsinin zərərləri ilə bağlı zəhinlilik səlib yürüşlərini özündə birləşdirir. Hər şeydən əvvəl, işə yeni başlayan gənclərin maraqlarının təmin edilməsi, onların imtiyazlarının, rifahının təmin edilməsi, ictimaiyyətin nəzərində dinamik dəstəyə hazır olan fərdlər kimi yerləşməsi, işləmək və diqqətini cəmləşdirmək üçün mühüm şəraitin yaradılması tələb olunur. azyaşlıların, həmçinin gənclərin hərbi yardımda nəzərə alınmasına diqqət yetirilir. Müxtəlif sahə qurumları, həqiqətən də, gənclər, yeniyetmələr və uşaqlar da daxil olmaqla, işçilərin istirahət mövsümünün təşkilində mühüm rol oynayan, sosial və ibrətamiz fondlar tərəfindən idarə olunan bölgələrdə yenilənməyə diqqət yetirirlər, maddi və ixtisaslaşdırılmış bazanı möhkəmləndirmək üçün səy göstərirlər. Gənclərdə sağlam həyat tərzini formalaşdırmaq üçün idman yarışları keçirilir.

Cədvəl 1. Müsadirə olunmuş narkotik vasitələr və psixotrop maddələr

Müsadirə olunmuş narkotik vasitələr və psixotrop maddələr - cəmi, kq	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
tiryək	200,2	209,5	220,9	362,5	288,2	277,9	697,4	434,6
Heroin	67,4	1.194,9	188,0	1.194,6	2.066,6	2.341,1	3.263,2	2.250,3
Marixuana	646,7	649,6	659,3	755,6	822,1	904,5	1.224,0	2.134,2
həşiş və həşiş yağı	51,5	37,7	19,3	89,2	22,8	65,4	56,8	38,2
digər	48,9	42,0	66,7	124,4	117,8	169,5	227,2	177,2
onlardan qaçaqmalçılıq yolu ilə daxil olmuşdur	279,0	1.343,7	328,3	1.412,3	2.211,0	2.068,5	2.950,7	1.123,6
Narkotik vasitələr hazırlamaq üçün xammal, kq	6.423,2	3.271,3	2.634,3	4.689,1	10.013,4	9.556,7	50.559,9	24.798,4
xaş-xaş (yaşıl kütlə)	-	1,5	2,6	6,4	0,1	1,7	-	0,6
çətənə	6.423,2	3.269,8	2.631,7	4.682,7	10.013,3	9.555,0	50.559,9	24.797,8

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/crimes/>

Cədvəl məlumatlarından gördüyümüz kimi, son illərdə müsadirə olunmuş narkotik və psixotrop maddələr artım göstərmişdir. Cədvəl məlumatlarından gördüyümüz kimi, son illərdə ən çox artım narkotik vasitələr hazırlamaq üçün xammalda nəzərə çarpır. Belə ki, 2015-ci ildə 6423 olan göstərici 2022-ci ildə 24798 olmuşdur.

Cədvəl 2. Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı məhkum olunanların tərkibi. Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/crimes/>

Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı məhkum olunanların sayı - cəmi, nəfər	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
cinsinə görə:								
kişilər	2 444	2 369	2 509	2 395	3 164	3 062	5 808	7 338
Qadınlar	45	46	36	36	78	55	93	160
yaşına görə:								
14-17 yaşda	9	7	9	6	9	7	3	14
18 və yuxarı yaşda	2 480	2 408	2 536	2 425	3 233	3 110	5 898	7 484
məşğulluğuna görə:								
fəhlələr	51	63	60	83	48	53	132	194
Qulluqçular	1	1	4	2	2	-	10	6
kənd təsərrüfatı işçiləri	7	11	2	2	2	8	9	2
hərbi qulluqçular	6	5	14	12	6	11	29	44
təhsil alanlar	7	2	5	5	6	4	15	18
əmək qabiliyyətli yaşda olub, işləməyən və oxumayanlar	1 905	1 746	1 844	1 609	1 768	1 677	3 499	4 321
digər	512	587	616	718	1 410	1 364	2 207	2 913
təhsilinə görə:								
Ali	109	92	106	83	136	131	231	271
orta və orta ixtisas	1 977	1 900	2 047	2 005	2 469	2 427	4 516	5 712
digər	403	423	392	343	637	559	1 154	1 515

Yuxarıdakı narkotik vasitələr və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı məhkum olunanların tərkibi cədvəlinə baxdıqda müşahidə edirik ki, narkotik vasitə istifadə edənlərin və dolayısı ilə məhkum olunanların tərkibinin əsas hissəsini kişilər təşkil edir. Yaş tərkibinə görə isə əsasən 18 yaşdan yuxarı gənclər çoxluq təşkil edir. Məşğulluq üzrə təhlil etdikdə, əmək qabiliyyətli yaşda olub, işləməyən və oxumayanlar çoxluq təşkil etmiş və 2015-2022-ci illər üzrə artmışdır. Təhlildən belə aydın olur ki, cəmiyyətdə xüsusi rolu olmayan və işləməyən gənclər narkotik istifadəsinə daha tez aludə olurlar. Bu səbəblə dövlət gənclərin məşğulluğa və təhsilə cəlb edilməsi üçün daim proqramlar təşkil edir.

Cədvəl 3. Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayət törətmiş şəxslərin yaş bölgüsü. Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/crimes/>

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Cinayət törətmiş şəxslərin sayı - cəmi, nəfər	2 521	2 573	2 469	2 492	3 464	4 233	6 490	8 587
14-17 yaşda	7	5	4	6	14	5	11	13
18-29 yaşda	565	588	539	495	817	1 059	1596	2 034
30 və yuxarı yaşda	1 949	1 980	1 926	1 991	2 633	3 169	4 883	6 540

Narkotik vasitələr və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə gənclərin iştirakı daha çox nəzərə çarır. Cədvəl məlumatlarından gördüyümüz kimi 18-29 yaş arası gənclərin narkotik vasitələrdən istifadəsi 2015-2022-ci illər arasında artım göstərmişdir. Belə ki, 2015-ci ildə 565 olan göstərici, 2022-ci ildə 2034 olmuşdur. Bundan başqa, 30 yaş və yuxarı olan gənclərin narkotik vasitələrdən istifadəsi də həmin illər ərzində artmışdır. Belə ki, 2015-ci ildə 1949 olan göstərici, 2022-ci ildə 6540 olmuşdur. Qeyd etməliyik ki, bu artımın qarşısını almaq üçün dövlət müxtəlif tədbirlər həyata keçirir.

Cəmiyyətdə narkomanıyanın qarşısının alınması və müalicəsi gənc nəslin maarifləndirilməsi və əhalinin yetkin hissəsi ilə işin aparılması ilə bağlı riayət edilməli olan kifayət qədər sadə prinsiplərə əsaslanmalıdır. Profilaktika tədbirləri yeniyetmə və uşaqları narkotiklərə alternativlərlə təmin etmək prinsipinə əsaslanmalıdır. Bütün növ yaradıcılıq klubları və idman seksiyaları psixotrop maddələrin əvəzedicisi kimi çıxış etməlidir. Eyni zamanda, dövlət bu cür istirahət növlərinin hamı üçün əlçatan olmasının qayğısına qalmaq borcludur. İdmanın, yaradıcılığın, elmə maraqların sərin, prestijli və həyəcanverici olması barədə cəmiyyətdə güclü rəy formalaşdırmaq da vacibdir.

İdman bölmələri və müxtəlif klublar tamamilə pulsuz olmasa da, heç olmasa bütün əhali üçün əlçatan olmalıdır. Kimsəsiz və yoxsul ailələrin uşaqları dövlət tərəfindən pulsuz idman və yaradıcılıqla məşğul olmalıdırlar. Bu cür asudə vaxtın çox qısa müddət ərzində kütləvi olması və populyarlaşdırılması bizə yeniyetmələr arasında narkomanların sayını əhəmiyyətli dərəcədə azaltmağa və gələcəkdə əhalinin bütün yaş kateqoriyaları arasında narkomanların ümumi sayını azaltmağa imkan verəcəkdir. Həmçinin dövlətin səylərini vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasına yönəltmək lazımdır ki, burada əsas cəza qanun və onun pozulmasının nəticələri deyil, başqa insanlar tərəfindən ictimai qınaq olacaq. Beləliklə, insanlar sosial rədd edilmə qorxusu ilə narkotikdən qaçacaqlar.

Nəticə

Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və narkotik vasitələrin qanunsuz yayılmasına qarşı həyata keçiriləcək tədbirlərə dair Bakı şəhərinin on iki məntəqəsində fəaliyyət göstərən Xroniki Narkomanlığa və Narkotik Vasitələrin Qanunsuz Dövriyyəsinə Qarşı Mübarizə üzrə Komissiyaların 2019-cu il üçün tərtib etdiyi iş planına uyğun olaraq onların qabaqcılları və xroniki narkomanıyaya qarşı mübarizə müxtəlif sərlövhələrdə "Xroniki narkomanıya sosial təhlükədir" başlıqlı məqalədə Sabunçu, Suraxanı, Nərimanov, Binəqədi rayonları üçün mühüm qurumların - Bakı Şəhər Gənclər və İdman Baş İdarəsinin, Mədəniyyət və Şöbənin birgə dəstəyi ilə xatırlanır. Səbail, Nizami, Pirallahı, Qaradağ rayonlarında Səyahət Sənayesi İdarəsi, Baş Polis Şöbəsi, Boss Sağlamlıq Şöbəsi və Bakı Şəhər Baş Məktəbi Şöbəsi, "Opiatlar gəncləri məhv edir", "Azərbaycan gəncliyi narkomanıyaya qarşı", "Xroniki narkotik istifadəsi - ağ ölüm", "Tutaq ki, narkotik vasitələrin qanunsuz istifadəsinə yox", "Yaşamaq lazımdır", "Xroniki narkotik istifadəsi ümumi məsələdir", Yasamal, Xətai, Xəzər, Nəsimi rayonlarında "Təhlükəsiz meyllərə yox tutaq", "Dərmanlar" üzrə 317 məbləğində azad gələcək və möhkəm həyat", "Xroniki narkotik istifadəsi nədir?", "Xroniki narkotik istifadəsi çuxura aparan yoldur", "Xroniki narkotik istifadəsi ilə mübarizə", "Qanunsuz narkotik istifadəsinə qarşı birlikdə" və müxtəlif tədbirlər keçirilib. Müxtəlif yerlərdə, o cümlədən təkmil təhsil, fakultativ və yardımçı ümumi təhsil müəssisələrində keçirilən maarifləndirici tədbirlərdə polislərin, analitiklərin, sərt xadimlərin, ariflərin, narkoloqların əməkdaşlığı təmin edilmiş, üzvlərə mövzu ilə bağlı ətraflı məlumatlar verilmiş, onların sorğuları ünvanlanmış, ibrətamiz bukletlər paylanmış, səs yazıları nümayiş etdirilmiş, kompozisiya və elektron mediada hadisələrə yer verilmişdir. Bakı şəhərində fəaliyyət göstərən "Narkotik vasitələrin daimi xroniki istifadəsinə və narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə" komissiyaları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin "Sedativ vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə haqqında" 22 iyul 2019-cu il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilib [3].

Psixotrop maddələr və onların qabaqcılları və narkotik vasitələrin qanunsuz istifadəsinə qarşı mübarizə 2019-2024-cü il üçün Dövlət Proqramı, narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların törədiciyi olan narkotik vasitələrin qanunsuz yayılmasına və xroniki narkotik istifadəsinin

yayılmalarına qarşı mübarizə, narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə məşğul olan şəxslərin müalicəsi və onların təkrar müalicəsi - sağlam həyatın ziyarəti, əhalinin, xüsusən də yeniyetmələrin və gənclərin xroniki narkotik istifadəsi və onun insani, mədəniyyəti, ümumən dövlət üçün böyük bir çətinlik və bədbəxtlik kimi halları müntəzəm olaraq sıralayaraq, məşqlərini gücləndirdi. Məqsəd sağlam gələcəyimizə, getdikcə güclənən, hər sahədə mükəmməl təcrübəsi olan Azərbaycanın daha da çiçəklənməsinə əlavə etməkdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Arslan, H. N., Terzi, Ö., Dabak, Ş., & Pekşen, Y. Substance, cigarette and alcohol use among high school students in the provincial center of Samsun, Turkey. // Erciyes Medical Journal, 2012, V. 34(2), p.p.79-84.
2. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi <https://www.stat.gov.az/source/crimes/>
3. Azərbaycan Respublikası Narkomanlığa və Narkotik Vasitələrin Qanunsuz Dövriyyəsinə Qarşı Mübarizə Üzrə Dövlət Komissiyası <https://www.nmdk.gov.az/page/index>
4. Dacidson, L., Grigorenko, E., Boivin, M., Rapa, E., & Stein, A. A focus on adolescence to reduce neurological, mental health and substance-use disability // Nature Journey, 2015, V. 527, p.p.161-166.
5. Əliyev N.A., Adıgözəlova G.K. Cəmiyyətin psixi sağlamlığı problemlərinə müasirlik və islami mövqelərdən baxış. // Azərbaycan Psixiatriya Jurnalı, 2004, №2(9), s. 7.
6. Ünal, M. Erişkinlerde Çocukluk Çağı Travmasının Alkol ve Madde Bağımlılığı Riski Üzerine Etkisi. Ankara: Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Ankara Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi Aile Hekimliği Kliniği. 2020.

Nilufar AĞAZADE

THE MAIN REASONS FOR THE INCREASE IN DRUG ADDICTION AMONG YOUNG PEOPLE IN AZERBAIJAN AND WAYS TO PREVENT IT

Summary

Drug addiction is a dead end that people enter. Drug addiction is rightly called "white death". According to the World Health Organization, today 270 million of the world's population suffer from this serious disease, which has become one of the most global problems of our planet, causing people to die and causing devastating blows to the gene pool.

According to experts, tens of billions of dollars in revenue are collected annually from illegal drug trafficking, and this money is not spent on improving people's living standards, saving some poor countries from the economic crisis, and building large-scale constructions. It works and is used to build new military and conflict centers, nuclear bases and separate terrorist centers, to create organized criminal groups, to strengthen the arms trade and other criminal activities.

The Decree signed by the President of the Republic of Azerbaijan on the approval of the "State Program for the fight against the illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances and their precursors and the fight against drug addiction for 2019-2024" is the best step taken in the fight against this terrible scourge.

Key words: *drugs, addiction, psychotropic substances, white death.*

Нилуфар АГАЗАДЕ

ОСНОВНЫЕ ПРИЧИНЫ РОСТА НАРКОЗАВИСИМОСТИ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ И ПУТИ ЕЕ ПРОФИЛАКТИКИ

Резюме

Наркомания – это тупик, в который заходят люди. Наркоманию по праву называют «белой смертью». По данным Всемирной организации здравоохранения, сегодня 270

миллионов населения планеты страдают от этого серьезного заболевания, которое стало одной из самых глобальных проблем нашей планеты, вызывая гибель людей и нанося разрушительные удары по генофонду.

По оценкам экспертов, от незаконного оборота наркотиков ежегодно собираются десятки миллиардов долларов доходов, и эти деньги не тратятся на повышение уровня жизни людей, спасение некоторых бедных стран от экономического кризиса и строительство масштабных строек. Он работает и используется для строительства новых военных и конфликтных центров, ядерных баз и отдельных террористических центров, для создания организованных преступных группировок, усиления торговли оружием и другой преступной деятельности.

Подписанный Президентом Азербайджанской Республики Указ об утверждении «Государственной программы по борьбе с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров и борьбе с наркоманией на 2019-2024 годы» является лучшим шагом принятых в борьбе с этим страшным бедствием.

Ключевые слова: *наркотики, наркомания, психотропные вещества, белая смерть*

Rəyçi: Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Rəşad ƏSGƏROV

UOT: 304.4

Nigar RZAZADƏ*

AZƏRBAYCANDA ERKƏN NİKAHIN TARİXİ VƏ MÜASİR DÖVR

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 25 mart 2024; çapa qəbul edilmişdir: 26 mart 2024; onlayn çap edilmişdir: 15 aprel 2024

The article was submitted to the editors: March 25, 2024; accepted for publication: 26 March 2024; Published online: 15 April 2024

Xülasə

Hazırda dünyanı narahat edən aktual problemlərdən biri də erkən nikahlardır. Erkən nikah yaxud uşaq nikahları 18 yaşından az olan uşaqların fiziki, mənəvi və psixoloji cəhətdən evliliyə və uşaq sahibi olmaq məsuliyyətini daşımağa hazır olmadan bağlanan nikahlardır. Bu yaş uşaqların müdafiəsi baxımından 1989-cu il tarixli Uşaq Hüquqları Konvensiyasında müəyyən olunmuş son həddir. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsində beynəlxalq qanunvericiliyə uyğun olaraq son yaş həddi kimi 18 yaş müəyyən edilmişdir. Erkən nikahlar fərdin psixi mənəvi və bioloji cəhətdən inkişafına təsir edən, təhsildən yayındıran, sosiallaşmasına mane olan önəmli faktordur. Beynəlxalq statistikaya görə hər il dünyada 10 milyona yaxın uşaq erkən nikaha məruz qalır. Erkən nikahlar beynəlxalq səviyyədə uşaq istismarının bir növü hesab edilir və buna qarşı mübarizə tədbirləri həyata keçirilir. Əvvəlki dövrlərə nisbətən müasir dövrdə bu cür halların statistikasında xeyli azalma müşahidə olunsada, hələ də bu hal bəsəriyyəti təhlükəyə sürükləyəcək səviyyədə mövcuddur. Erkən nikah adətən 18 yaşdan az uşaqların nikaha cəlb edilməsi hesab edilsədə dünya praktikasında daha çox qızların erkən evləndirilməsinə rast gəlinir. Erkən nikahların baş tutmasının müxtəlif səbəbləri və kifayət qədər zərərləri mövcuddur.

Açar sözlər: *erkən nikah, Azərbaycan, qanun, ailə, məişət, evlilik.*

Giriş

Sağlam və möhkəm ailə həm də güclü dövlət, həmçinin güclü cəmiyyət deməkdir. Lakin bəzi hallarda sağlam ailəni məhv edəcək hadisələr meydana çıxır ki, bura erkən nikahı aid etmək olar [5].

İlk öncə nikah və erkən nikah nədir? Nikah dedikdə evliliyin qanuni olaraq öz təsdiqini tapması və bu nikahdan dünyaya gələn uşaqların tərbiyə edilməsi və s. ifadə olunur ki, həmçinin nikah yetkinlik yaşına çatmış şəxslər arasında razılıqla bağlanır. Belə olduğu halda bəs erkən nikah nədir? Erkən nikah dedikdə isə yetkinlik yaşına çatmadan bir şəxsiyyət kimi formalaşmadan, həyatı dərk etmədən, ailə həyatının və uşağın nə olduğunu dərk etmədən, təhsildən uzaqlaşdırılan qızlarımızın başına gəldiyi bir baladır və bu bəla əsrlər boyu davam etmişdir və hələdə davam etməkdədir. Dediğimiz bu erkən nikah müxtəlif tarixi dövrlərdə müxtəlif cür özünü göstərmişdir. Lakin müxtəlif səylər göstərilməsinə baxmıyaraq müəyyən qədər erkən nikahın qarşısı alınsada da tam olaraq bu bəladan qurtulmamışıq və hələ də çox təəssüflə qeyd edirəm ki, davam etməkdədir.

İnkişaf

Müxtəlif ölkələrdə isə evlilik üçün yaş hədləridə müxtəlifdir. Məsələn, Böyük Britaniya, Almaniya İsveçrə, Finlandiya bu kimi ölkələrdə 18 yaşdan aşağı nikaha icazə verilmir. Bəzi dövlətlər vardır ki, bu dövlətlərdə kişi və qadınlar üçün fərqli yaş hədləri göstərilmişdir. Məsələn: Vyetnamda qadınlar üçün 18, kişilər üçün 20-dir, Banqladeşdə qadınlar üçün bu yaş 18, kişilər üçün 21 yaş nəzərdə tutulmuşdur. İndoneziyada isə qadınlar üçün 19, kişilər üçün 21 yaş nəzərdə tutulmuşdur. Bəzi ölkələr vardır ki, bu ölkələrdə nikah yaşı ümumiyyətlə 18-dən yuxarıdır. Bu ölkələrə isə Çin, Hindistan və Filippini aid etmək olar. 21 yaş Hindistan və Filippin üçün nəzərdə

* Azərbaycan Universiteti, magistr, *Azərbaycan, Bakı*
E-mail: rzazadenigar83@gmail.com

tutulmuşdur. 22 yaş isə Çində nəzərdə tutulmuşdur. Türkiyədə isə erkən nikaha bəzi istisna hallarda icazə verilir. Bu hallara məsələn hamiləlik olduqda, valideynlərin razılığı olduqda daha sonra qəbul edilən qərar məhkəmə əsasında həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasına gəldikdə isə bildiyimiz kimi ölkəmizdə evlilik üçün minimum yaş həddi 18-dir [5].

Erkən nikahla bağlı tarixi 4 əsas dövrə bölə bilərik. Məsələn, birinci olaraq islamaqədərki, dövr hansı ki, başqa dinlərin öncəlik təşkil etdiyi dövr daha sonra ikinci olaraq islam dininin geniş yayıldığı dövrdə erkən nikah, üçüncü olaraq sovet dövründə erkən nikahdan danışa bilərik və ən sonuncusu isə müasir dövrdür ki, hal-hazırda bizim yaşadığımız dövr nəzərdə tutulur.

İlk öncə bunu qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda erkən nikahın tarixi çox qədimdir. Hələ Azərbaycanın qədim dövlətləri mövcud olduğu və Avestanın müqəddəs kitab kimi qeyd edildiyi dövrdə erkən nikah geniş şəkildə özünü göstərmişdir. Hətta ən müqəddəs işlərdən biri kimi ailə qurmaq, evlilik göstərilmişdir. Həmin dövrdə nikah yaşı qızlar üçün 15 yaş kimi qeyd edilirdi ki, bu qanunda da öz əksini tapmışdı. Valideynlər olmadıqda bu zaman qızların ərə verilməsi öhdəliyi qızın qardaşlarına, əgər qardaşları da yoxdusa belə olduğu halda bu öhdəlik qəyyumlarına verilir. Nikaha daxil olunma prosesi isə qanuna əsasən iki tərəfin razılığı ilə olmalı idi, hətta iki tərəfin razılığı 3 nəfər şahiddə daxil olmaqla onların yanında ifadə olunurdu. Bu dövrdə Avestanın da qeyd etdiyimiz kimi müqəddəs kitab kimi qeyd edildiyi dövrdə nişan mərasiminə kahinlər çağırılırdı. Kahin burada iştirak edib və lazımlı duaları etdikdən sonra kahin nişanlananların əllərini birləşdirirdi ki, bunun özünəməxsus mənası var idi ki, bu pozulmayan nikah müqaviləsi kimi göstərilirdi. Nikahla bağlı kahin duaları oxuduqdan sonra isə qız öz cehizlikləri ilə birlikdə oğlan evinə köçüb gedirdi. Belə bir adətdə var idi ki, nikah qüvvədə olduğu dövrdə qızın cehizlərinin böyük hissəsi onun öz ixtiyarında olurdu. Avesta qanunlarında, həmçinin belə bir qayda göstərilmişdir ki, valideynlərlə övladlar, bacı və qardaş arasında nikaha yol verirdi. Belə qənaətə gəlmək olar ki, belə qaydanın tətbiq edilməsində əsas məqsəd xüsusi mülkiyyətin bir əldən digər ələ keçməsinin qadağan edilməsi ilə əlaqələndirilir. Nikahın pozulmasının qadağan edilməsini də yuxarıda qeyd elədiyimiz qayda ilə əlaqədardır [1, s. 14-15].

Daha sonra islam dini rəsmi dinimiz elan edildikdən sonrakı dövrdə erkən nikahla bağlı məsələlər necə olmuşdur? Bu sual insanda maraq yaradır ki, hansı ki bu haqda geniş şəkildə danışa bilərik. Erkən nikah məsələsi İslamda əsas və vacib şəkildə müzakirə mövzusunə çevrilmişdi. İslam alimlərində bu barədə müxtəlif fikirlər irəli sürmüşdülər. İslam alimlərində qeyd edilənlər ki, nikaha daxil olacaq şəxslər yetkin olmalıdırlar, burada İmam Əbu Həniyə oğlanlar üçün yetkinlik yaşının 18 olduğunu qeyd etmiş, qızlar üçün isə 17 yaş olduğunu qeyd etmişdir. Lakin İmam Şəfi həm oğlanlar həm qızlar üçün evlilik yaşını 15 qeyd etmişdir. Erkən nikah islam dininin ilk yayıldığı dövrlərdə səhabələr arasında görülmürdü, eşidilmirdi. Lakin sonrakı dövrlərdə zülmkar hakimlər ruhanilərdən istifadə edərək İslam mənbələrini yanlış şəkildə izah edərək insanların adət-ənənələri səhv şəkildə yaşamalarına səbəb olmuşdur. Ərəb xəlifəsi Müaviyənin dövründə erkən nikahların geniş şəkildə yayılması üçün şərait yaranmışdır. Hətta onlarda 9-10 yaşında qız uşaqlarına nikah üçün gəlin kimi görürdülər. Bu mentalitetdə irəliləyərkəndən bugünə qədər gəlmişdir [3].

Ümumilikdə İslam alimləri həmçinin bunu deyiblər ki, erkən nikahın hansı situasiyada baş verdiyini bilmək çox önəmlidir. Bununla bağlı bəzi əsas məsələləri qeyd edə bilərik. Birincisi, erkən nikah İslam dininin ilk yarandığı dövrdə belə qız yetkinlik yaşına çatmadığı təqdirdə həyata keçirilmirdi. Amma belə bir məsələ vardır ki, qohumlar arasında və ya tanışlar arasında əvvəlcədən məsələn, “*mən sənin qızını oğluma alacam*” və ya “*bizim uşaqları evləndirərik*” və s. əvvəlcədən müəyyənləşdirilirdi ki, bu zaman bu nikah yetkinlik yaşına çatdıqdan sonra həyata keçirilirdi. Hər zaman İslam alimləri demişlər ki, yetkinlik yaşına çatmadan nikahın həyata keçirilməsi qadağandır. Lakin yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi əvvəlcədən kiminlə kimin evləndirilməsini müəyyənləşdirmək problem sayılmırdı.

İkincisi, erkən nikaha daxil olan qızların öz razılıqları olmalıdır. Onları məcburən kiminsə erkən nikaha sövq etməyə haqqı yoxdur. Məsələn, belə hal ola bilər ki, valideynlərdən hansısa biri qızının yaşı az olmasına baxmıyaraq hansısa namizədi göstərə bilərlər, əgər qız özü buna razıdırsa,

onun öz razılığı ilə bu nikah həyata keçirilə bilər. Əks təqdirdə isə icazə yoxdur. Üçüncüsü, belə bir fikir də irəli sürülür ki, İslam dininin erkən nikaha icazə verməsinin əsas səbəblərindən biri də gec evliliyin özünəməxsus fəsadları olduğuna görə, həmçinin müxtəlif əxlaq pozğunluqlarının baş vermə ehtimalı artdığına görə İslamda erkən nikaha icazə verilir. İslamda, həmçinin erkən nikahın həyata keçirilməsi qadağan edilməyib burada əsas məsələ oğlanla qız arasında sevgi hissinin olması göstərilir. Bəzi İslam alimlərinin erkən nikahın tərəfində olmaqlarının əsas səbəbi cinsi problemlərdir. Onlar qeyd edirdilər ki, qız nə qədər gec evlənsə bu onun uşağının olmasında problem yaradacaq və s. Buna görə də hansı ölkələrdə əgər evlilik yaşı qaldırılıbsa bu yaş mütləq şəkildə aşağı endirilməlidir [3].

Demək lazımdır ki, həmişə rəsmi nikah və kəbin maraqlı mövzu olmuşdur. Azərbaycanda yalnız qanuni şəkildə bağlanan nikahlar rəsmi nikah sayılır. Dini kəbinlər isə mollalar tərəfindən kəsilir və bu heç bir hüquqi qüvvə daşımır, bunanda əlavə olaraq dini şəhadətnamə başqa dildə, yəni ərəb dilində yazıldığı üçün biz onu başa düşmürük. Kəbin bağlayan şəxslər əgər ayrılmaq qərarı alsalar bu zaman mülkiyyətin bölünməsi və s. ilə problem yaşanır. Azərbaycanda insanlar İslam dininə və adət-ənənələrimizə bağlı olduğundan mütləq şəkildə rəsmi nikahla yanaşı kəbin kəsdirməyi vacib bilirlər. Hətta Azərbaycanın bəzi regionlarında ən əsası isə cənub bölgələrində qızları erkən yaşından evləndirirlər. Bunu isə qanun yolu ilə yəni rəsmi nikahla edə bilməyəcəkləri üçün kəbin kəsdirirlər. Lakin insanlar başa düşürlər ki, onlar qızlarını müxtəlif səbəblərdən erkən nikaha sövq edib daha sonra sadəcə kəbin kəsdirirlərsə övladlarına ən böyük pisliyi etmiş olurlar. Onlar hüquqi rəsmi nikah bağlandıqdan sonra kəbin kəsdirə bilirlər, çünki əks halda gələcəkdə mirasın bölünməsində və ya ayrıldıqda mülkiyyətin bölünməsində çox çətin problemlər yaşanır. Belə olduğu halda isə çox zaman günahı kəbin kəsən şəxsə görürlər. Lakin qızın valideynləri başlıca səbəbkarlar kimi qızlarını erkən nikaha göndərirlər [4].

Sovet dövründə evlilik, erkən nikah və s. barədə qeyd etsək ilk öncə bunu deyə bilərik ki, sovetəqədərki dövrdə nikah əlaqələrinə: 1) qızların qaçırılması ilə 2) razılıq əsasında bu 2 yolla həyata keçirilirdi. Razılıq əsasında həyata keçirilən nikahlarda danışıq yolu ilə adından da görüldüyü kimi qarşılıqlı razılışma yolu ilə həyata keçirilir. Buna əsasən də oğlanlar 19-22 yaş aralığında, qızlar isə 14-18 yaşlarında ərə verilir. Qızqaçırma adətinin özünəməxsus cəhətləri var idi. Bu cəhətlərə aşağıdakıları aid edə bilərik:

1) Birinci olaraq qızların öz istəkləri ilə, könüllü şəkildə qaçmaqlarını deyə bilərik, yəni həmin qız özündə qarşı tərəfnən qaçmağı gözə almışdır. Qaçırılmanın bu növünü başqa adla da adlandırırlar. Bu ad el arasında qoşulub qaçmaq adlanır. Bu cür qaçırılmanın yəni ki, qızın öz istəyi ilə qaçırılmasının bir çox səbəbləri ola bilər. Məsələn: 1) Qızın valideynləri oğlanda hansısa bir nüansı məsələn, ailəsinə bəyənmədikdə və ya xasiyyətini, maddi vəziyyətini bəyənmədikdə qızın həmin oğlanla ailə həyatı qurmağına razı olmurlar. 2) İkinci səbəb isə çox zaman maddi vəziyyətlə əlaqəli olur ki, oğlanın maddi vəziyyəti zəif olduğu zaman toy xərcləri çəkilməsi üçün qızın razılığı ilə qaçırır. Qaçırılmanın digər növü də zorakılıqla, məcburi qaçırılma ki, burada qızın valideynləri ilə yanaşı, qızın özünün də fikri soruşulmadan qaçırılır [6, s. 2]. Ümumilikdə bunu demək olar ki, Sovet dövründə Azərbaycan qadınının inkişafına şərait yaradılırdı və bunun nəticəsi idi ki, Sovet hakimiyyəti dövründə erkən nikahlar, başqa adla uşaq nikahları praktiki olaraq yox həddinə çatdırılmışdı [6, s. 2].

Müasir hal-hazırkı dövrümüzədən danışsaq bunu deyə bilərik ki, Azərbaycanda erkən nikahın sistemə baxımdan öyrənilməsi üçün çox şey göstərilməmişdir. Bu məsələ ictimaiyyət tərəfindən də narahatlıq yaradan bir məsələ kimi təqdim edilir. Erkən nikahla bağlı müxtəlif fikirlər qeyd edirlər ki, bəziləri erkən nikahın tarixi adət-ənənə kimi qeyd edir, bəziləri isə dinin təsirinin artması və iqtisadi amillərlə də əlaqələndirirlər. Bu problem aktual və mühüm olduğu üçün Ailə, Qadın Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin istəyi ilə Azərbaycanda Sosioloji Tədqiqatlar Mərkəzinin vasitəsilə erkən nikah haqqında tədqiqat işləri həyata keçirilmişdir. Tədqiqat müsahibə vasitəsilə həyata keçirilmişdir ki, müsahibədə erkən nikahın iştirakçıları və onların valideynləri iştirak etmişdir [6, s. 3-4].

Bu tədqiqat nəticəsində əldə olunan məlumatlara görə erkən nikahın yayılma dərəcəsi haqqında danışıla bilər. Məsələn, bəzi bölgələr onların qaldığı yerdə erkən nikahın az sayda olduqlarını dediyi halda, bəziləri isə çox olduğunu demişdir ki, buna aparılan müsahibələrə əsasən misallar qeyd edə bilərik [6, s. 4].

1) “Bizim kənddə erkən nikah hadisələri çoxluq təşkil edir. 9-cu sinifi qutarmamış qızları nişanlıyırlar...” Salyan rayonu, Xoşarbatan kəndi [6, s. 4].

2) “Erkən nikahlar bizim kəndimizdə çoxdur 90% qız uşaqları uşaq yaşlarında ərə verilir.” Nardaran qəsəbəsi [6, s. 4].

3) “Bəli erkən nikahlar var, çoxdur. Lakin çox insan buna pis baxmır” Biləsuvar rayonu [6, s. 4].

4) “İndi demək olar ki, yox dərəcəsindədir. İndi qızlar əvvəlki kimi erkən yaşda evlənmirlər. Ən tez 19 yaşlarında ərə gedirlər.” Masallı rayonu [6, s. 5].

5) “O qədər çox rast gəlinmir, az-az rast gəlirəm 16-17 yaşında ərə gedən qızlara” Neftçala rayonu [6, s. 5].

Erkən nikahların nə qədər çox və ya az yayılması ilə bağlı müxtəlif fikir fərqliliklərinə baxmıyaq lakin çoxu erkən nikahın son illərdə azaldığını qeyd etmişdilər. Buna aid müxtəlif misallar göstərə bilərik [6, s. 4].

1) “İndi elə şeylər yoxdur. Biz evlənən vaxtlar vardı, indi isə yoxdur.” Qusar rayonu [6, s. 4].

2) “Açıq desəm erkən nikah yayılıb. Hətta qızları 12-13 yaşlarında ərə verirlər. Lakin əvvəlki kimi deyil. Təxminən 5-6 il əvvəl daha çox yayılmışdı. İndi isə nisbətən azalıb.” Masallı rayonu [6, s. 5].

3) “Vallah həmişə çox olub. Biz nişanlanan vaxtlarda da çoxluq təşkil edirdi. Lakin erkən nikahlar cəmiyyətdə adaptasiya olduqca azalıb. Heç kim qızını 18 yaş tamam olmamış ərə vermir.” Göyçay rayonu [6, s. 5].

Müasir dövrimizdə dediyimiz kimi erkən nikahlar azaldılsa da lakin, hələ də bəzi regionlarda davam etməkdədir. Buna yaxın zamanda baş vermiş hadisəni misal göstərə bilərik. Sabirabadın Məmişli kəndində 12 yaşlı qızı özündən 20 yaş böyük biriynən nişanlandırıblar [7]. Daha sonra Şəmkirdə 15 yaşında qızı 26 yaşlı əmisi oğluna ərə vermək istəyiblər [8]. Salyanda da həmçinin 15 yaşlı qızı ərə vermək istəyiblər [9]. Bu sadəcə dəhşətdir. Bir ata, ana niyə axı qızını yetkinlik yaşına çatmamış ərə vermək istəsin? Bu insanlar niyə axı qızlarından beziblər? Onlara qayğı göstərmək yerinə, kiməsə möhtac olmaması üçün çalışmaq yerinə niyə həyatlarını məhv edirlər? Niyə axı qızını oxutdurub ali savadlı, cəmiyyətimizə xeyirli övlad etmək yerinə niyə məhz ərə vermək istəyirlər?

Bunun bir çox səbəbləri ola bilər. Məsələn: 1) Çünki hələ də “qız yükü duz yükü” “tez evlənənlə tez yuxudan duran qazanan” stereotipləriynən hərəkət edən valideynlər vardır.

2) Daha sonra valideynlər qızlarını zorakılıqdan qorumaq üçün onları erkən yaşda evləndirməyə çalışırlar, lakin bu cür fikirlərdən fərqli olaraq BMT araşdırmaları buna qarşıdır. 18 yaşına çatmadan erkən yaşda nikaha girən qızlar daha çox şiddətə məruz qalırlar [10].

Ərləri tərəfindən fiziki, psixoloji, iqtisadi zorlıqlara məruz qalırlar. Psixoloji olaraq ərləri tərəfindən asılı vəziyyətə düşdükdən sonra iqtisadi zorakılığa məruz qalırlar.

3) Ailənin maddi vəziyyəti də erkən nikahın yaranmasına səbəbdir ki, ailələr çox zaman qızlarının el arasında desək ağ günə çıxması üçün ərə verirlər.

XXI əsrdə hələ də erkən nikahların problem kimi qalmasına təəssüflənən sosioloq Əbülfəz Süleymanlı da qeyd etmişdir ki, erkən nikahların baş verməsinə yol açan amillərdən biri ailələrin aşağı təhsilli olması ilə bağlıdır. Əbülfəz Süleymanlı həmçinin qeyd etmişdir ki, yetkinlik yaşına çatmamış qızların erkən nikaha sövq olunması nəticəsində təhsillərini davam etdirmirlər və yarımçıq qoyurlar. Belə olduğu halda isə onlar hansısa bir peşyə yiyələnmə bilmirlər. Sonda isə gələcəkdə boşanma halları olduqda daha sonra cütlərdən digəri vəfat etdikdə iqtisadi cəhətdən zəif vəziyyətə düşürlər [10].

Erkən nikah bağlayan qızlar çox vaxt ibtidai təhsilli və ya natamam orta təhsilli olurlar. Həmçinin erkən nikaha daxil olan qızların demək olar ki hamısı təhsillərini davam etdirə bilmirlər. Bunun isə əsas səbəbi kimi ya ərləri icazə vermir və ya ailə qayğısı ilə əlaqədar olaraq təhsilləri yarımçıq qalır. Nəticə olaraq isə erkən nikah gələcəkdə qızlarımızın işə düzəlməsinə və s mane olur [6].

Nəticə

Bəs yaxşı erkən nikahların olmaması üçün nə edə bilərik? Mən belə düşünürəm ki, mütəmadi olaraq valideynlər üçün proqram hazırlanmalıdır və proqrama uyğun olaraq psixoloqlar, sosial işçilər ilə görüşlər keçirilməlidir. Bu görüşlər keçirilməmişdən əvvəl siyahı hazırlanmalıdır hansı ki, bu siyahı valideynləri özündə əks etdirməlidir. Görüşlər zamanı əgər kimlər iştirak etməsə bu zaman həmin şəxslər cərimə olunmalıdır. Bu işlərin isə davamlı tətbiq olunması üçün güclü nəzarət edilməlidir. Ümumilikdə isə belə demək olar ki, maarifləndirmə işləri gücləndirilməlidir. Məktəblərdə davamiyyətə ciddi şəkildə diqqət yetirilməlidir və bu davamiyyət nəzarətdə saxlanılmalıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Quldarlıq dövründə Azərbaycanın hüquq tarixi - https://www.pa.edu.az/library/3/19/128_movzu_N_1._quldarliq_dovrunde_azerbaycanin_huquq_tarixi..pd
2. Erkən nikah: İslam buna “hə” deyirmi? - <https://news.milli.az/society/533461.html>
3. İslamda azyaşlı qızların ərə verilməsi şübhəsi - <https://sunna.az/content?cid=842>
4. Rəsmi nikah, molla kəbini, vətəndaş evliliyi və... - https://old.525.az/print_preview_a.php?id=18697
5. Ağ paltarların kölgəsində qalan talelər. <https://oxu.az/society/833613>
6. Müasir Azərbaycanda erkən nikahlar: sosioloji təhlil - <http://family.gov.az/store/media/Erk%C9%99n%20nikahlar%20haqq%C4%B1nda%20t%C9%99hlil.pdf>
7. Sabirabadda 12 yaşlı qız 32 yaşlı kişiylə nişanladılar. <https://lent.az/xeber/sosial/sabirabadda-12-yasli-qiz-32-yasli-kisi-ile-nisanladilar-video-yenilenib-40594852>
8. Şəmkirdə 15 yaşlı qız əmisiöglünə ərə verilir <https://modern.az/aktual/379142/semkirde-15-yasli-qiz-emisioluna-ere-verilir/>
9. Salyanda 15 yaşlı qızı ərə vermək istədilər. <https://cebheinfo.az/hadise/salyanda-15-yasli-qizi-ere-vermek-istediler>
10. “Qız yükü duz yükü” <https://sia.az/az/news/social/1097851.html>

Nigar RZAZADE

HISTORY AND MODERN PERIOD OF EARLY MARRIAGE IN AZERBAIJAN

Summary

Early marriages are one of the urgent problems affecting the world at the moment. Early marriage or child marriage is the marriage of children under 18 years of age before they are physically, mentally and psychologically ready for marriage and the responsibility of having children. This age is the limit set by the 1989 Convention on the Rights of the Child for the protection of children. In the Family Code of the Republic of Azerbaijan, 18 years is defined as the last age limit in accordance with international legislation. Early marriages are an important factor affecting an individual's mental, spiritual and biological development, distracting from education, and hindering socialization. According to international statistics, every year around 10 million children in the world are subjected to early marriage. Early marriage is considered a form of child

abuse at the international level and measures are being taken to combat it. Although there has been a significant decrease in the statistics of such cases in the modern era compared to the previous eras, this situation still exists at a level that would endanger the sanity. Although early marriage is usually considered to be the marriage of children under 18 years of age, in world practice, more girls are married early. There are various reasons why early marriages take place and there are quite a few disadvantages.

Keywords: *early marriage, Azerbaijan, law, family, household, marriage.*

Нигяр РЗАЗАДЕ

ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННЫЙ ПЕРИОД РАННИХ БРАКОВ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Резюме

Ранние браки являются одной из актуальных проблем, затрагивающих мир в настоящий момент. Ранний брак или детский брак — это брак детей в возрасте до 18 лет до того, как они физически, умственно и психологически готовы к браку и несут ответственность за рождение детей. Этот возраст является пределом, установленным Конвенцией о правах ребенка 1989 года для защиты детей. В Семейном Кодексе Азербайджанской Республики 18 лет определены как последний возрастной предел в соответствии с международным законодательством. Ранние браки являются важным фактором, влияющим на умственное, духовное и биологическое развитие человека, отвлекающим от образования и препятствующим социализации. По данным международной статистики, ежегодно около 10 миллионов детей в мире подвергаются ранним бракам. Ранние браки на международном уровне считаются формой жестокого обращения с детьми, и принимаются меры по борьбе с этим. Хотя в современную эпоху произошло значительное снижение статистики таких случаев по сравнению с предыдущими эпохами, эта ситуация все еще существует на уровне, который ставит под угрозу здравомыслие. Хотя ранним браком принято считать брак детей до 18 лет, в мировой практике чаще девушек выходят замуж рано. Существуют различные причины, по которым заключаются ранние браки, и есть немало недостатков.

Ключевые слова: *ранний брак, Азербайджан, закон, семья, домохозяйство, брак.*

Rəyçi: Fəlsəfə elmləri doktoru, professor Mübariz SÜLEYMANLI

UOT: 304.4

Рустам ФАТУЛЛАЕВ*

ФАКТОРЫ, СОДЕЙСТВУЮЩИЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ СТАРШЕКЛАССНИКА

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 27 mart 2024; çapa qəbul edilmişdir: 28 mart 2024; onlayn çap edilmişdir: 15 aprel 2024

The article was submitted to the editors: March 27, 2024; accepted for publication: 28 March 2024; Published online: 15 April 2024

Резюме

В статье автор анализирует влияние различных факторов на процесс социализации старшеклассников. Особое внимание уделяется вкладу А.В. Мудрика в изучение социализации личности.

Автор статьи учитывает современные факторы, такие как влияние социальных сетей, рост клубов и секций по интересам, развитие СМИ и технологий и подчеркивает необходимость адаптации образовательных и воспитательных программ к текущим социокультурным условиям. В статье рассматриваются стратегии, направленные на развитие критического мышления и медиаграмотности среди старшеклассников, чтобы они могли осмысленно взаимодействовать с цифровым контентом и социальными сетями. Предлагается интеграция клубных инициатив в образовательные программы, что способствует укреплению социальной ответственности и активности учащихся. Подчеркивается важность обучения безопасному использованию интернета и цифровых технологий, а также стимулирование творческого самовыражения через новые медийные платформы.

Также автор рассматривает ситуацию с призмы отрицательного отношения к соц.сетям, СМИ, интернету и т.д., предлагая альтернативный вариант, а конкретнее: внедрение программы социальной адаптации и профориентации, которые акцентируют свое внимание на подготовке старшеклассников к взрослой жизни, содействуя развитию навыков, необходимых для успешной интеграции в общество и рынок труда. Развитие системы воспитания, что подчеркивает значение персонального руководства и поддержки от более опытных индивидов, которые могут предоставить ценные уроки, наставления и профессиональные советы, способствующие росту и развитию старшеклассников. Создание условий для творчества и самореализации: обеспечения пространства, где старшеклассники могут свободно выражать себя и развивать свои таланты, это включает в себя предоставление ресурсов, возможностей и поддерживающей среды, которые побуждают молодежь к исследованию, экспериментированию и принятию инновационного мышления.

Ключевые слова: социализация, старшеклассник, развитие, школа, программы, влияние.

Введение

Старший школьный возраст (14-18 лет) – это период бурного развития личности, когда учащиеся старших классов активно осваивают новые социальные роли, расширяют круг общения и постепенно обретают самостоятельность. В этот период «социализация» – процесс усвоения социальных норм, ценностей, навыков и образцов поведения – играет особую роль. Понятие социализации подробно раскрывается доктором философии по психологии, доцентом С.Н.Гусейновой: «В процессе социализации человека, наряду с обществом и его индивидуальными особенностями, основополагающую роль играют культурные особенности

* Bakı Slavyan Universiteti, magistr, Azərbaycan, Bakı
E-mail: r1v8r1v8@gmail.com

и исторический опыт народа, к которому принадлежит индивид. Социализация личности – это процесс усвоения человеком социальных ролей и культурных норм от младенчества до старости. Каждая социальная роль включает в себя большое количество культурных норм, правил и стереотипов. До старости человек меняет свои взгляды на жизнь, привычки, вкусы, нормы поведения, роли и т. д. В качестве этапов социализации выделяют раннее детство, детство и юность, взрослую жизнь, старость. Процесс социализации продолжается до конца жизни.» [1, с. 84].

Социализация личности

Советский и российский педагог А.В.Мудрик внес значительный вклад в изучение социализации личности. Он рассматривал социализацию как «двусторонний процесс»: с одной стороны, это усвоение индивидом социального опыта, а с другой – его активное участие в жизни общества.

Из категорий, влияющих на социализацию, А.В.Мудрика, выделим три, на наш взгляд, самые важные:

Макросреда: общество в целом как определенная социально-экономическая, социально-политическая и идеологическая система.

Мезосреда: влияние больших групп людей, выделяемых по национальному признаку (этнос как фактор социализации), по типу поселения (село, поселок, город) и т.д.

Микросреда: непосредственная среда жизнедеятельности человека: семья, воспитательно-образовательное учреждение, микрорайон, группы сверстников, соседи и др. [4, с. 74].

Разберем поподробнее микросреду, так как она является объектом нашего исследования. Ключевыми факторами микросреды являются семья, школа, и сверстники. Каждый из этих факторов оказывает уникальное влияние на развитие личности старшеклассника, формируя его социальные навыки, ценности, убеждения, и поведение.

Семья — это первичная и, возможно, самая важная среда для социализации человека. Она предоставляет основу для развития моральных ценностей, навыков общения, и самооценки. В семье ребенок учится базовым социальным нормам и правилам поведения, формирует свою первичную идентичность. Родители и близкие родственники служат примером для подражания, их отношение к жизни, способы решения проблем, и общение с окружающим миром влияют на формирование личности старшеклассника [3, с. 56].

Школа играет центральную роль в процессе социализации, поскольку она является местом, где старшеклассники проводят большую часть времени. В школе старшеклассники не только получают образование, но и учатся взаимодействовать со сверстниками и взрослыми в более формальной и структурированной среде. Школа предоставляет возможности для участия в социальных, культурных, и спортивных мероприятиях, которые способствуют развитию коммуникативных навыков и самовыражению. Также важную роль играет учитель, который может служить наставником и поддерживать личностный рост учеников [2, с. 37].

Сверстники становятся особенно важными в период старшей школы, поскольку старшеклассники начинают искать поддержку и одобрение за пределами семьи. Отношения со сверстниками помогают старшеклассникам формировать свою социальную идентичность, учиться самостоятельности и принятию решений. Взаимодействие со сверстниками предоставляет возможности для экспериментирования с различными ролями, нормами поведения, и убеждениями. Однако сверстники также могут оказывать негативное влияние, например, оказывая давление или способствуя развитию девиантного поведения [5, с. 85].

В дополнение к выделенным факторам хотелось бы добавить несколько новых, актуальных в наши дни факторов, без которых невозможно представить современный мир. Формируя новые идеи и предложения для решения определенных проблем, мы обязательно должны учитывать эти факторы:

Влияние социальных сетей: в современном мире социальные сети стали неотъемлемой частью жизни старшеклассника. Они могут играть как положительную, так и отрицательную роль в его социализации.

Рост количества различных секций и клубов по интересам: участие в различных секциях и клубах позволяет старшеклассникам получить ценный опыт, развить социальные навыки и чувство ответственности.

Развитие медиа и технологий: В условиях информационного перегруза старшеклассники должны уметь критически воспринимать информацию, которую они получают из СМИ.

Учитывая новые факторы, такие как влияние социальных сетей, рост количества секций и клубов и быстрое развитие СМИ и технологий, предложения по улучшению социализации старшеклассников могут быть следующими:

Критическое мышление в социальных сетях: разработка программ, направленных на развитие критического мышления и медиаграмотности, поможет старшеклассникам анализировать и оценивать информацию, с которой они сталкиваются в интернете, и сознательно относиться к своему онлайн-присутствию. Обучение должно включать понимание того, как создается и распространяется медиаконтент, как распознавать ненадежные источники и как социальные сети могут влиять на общественное мнение и индивидуальное самосознание.

Интеграция деятельности по интересам в учебные программы: включение деятельности по интересам и программ социальной ответственности в школьные учебные планы может способствовать развитию эмпатии, социальной активности и гражданской позиции среди старшеклассников. Деятельность по интересам предоставляет уникальные возможности для практического применения знаний, развития лидерских качеств и укрепления социальных связей.

Безопасное использование технологий: Программы обучения безопасному использованию интернета и технологий, осведомленности о цифровой безопасности и приватности должны стать неотъемлемой частью современного образования. Это поможет старшеклассникам защищать себя от онлайн-угроз, осознанно делиться личной информацией и использовать цифровые технологии для своего развития и обучения, а не в ущерб себе.

Поддержка творчества через новые технологии: стимулирование использования новых медиатехнологий для творческой самореализации и выражения собственной индивидуальности. Школы и родители могут поощрять старшеклассников использовать блоги, влоги, подкасты и другие средства цифрового творчества для самовыражения, развития навыков коммуникации и укрепления самоуверенности.

Все предложенные варианты нововведений направлены на извлечения максимальной пользы от сложившейся ситуации. Они рассматривают рост влияния соц.сетей и СМИ с хорошей стороны, но есть и обратная сторона, и мы до конца не знаем чем всё это закончится и каков будет опыт, соответственно, поэтому мы должны также рассматривать варианты отдаления подрастающего поколения от негативного влияния данных новых факторов. Вот взгляд на ситуацию с другой призмы и предложения с данной стороны:

Создание программ по социальной адаптации и профориентации

Программы по социальной адаптации и профориентации для старшеклассников могут стать важным инструментом, поддерживающим их в переходе к взрослой жизни, помогая им не только адаптироваться к социальным изменениям, но и делать осознанный выбор в отношении своего будущего профессионального пути. Эти программы предоставляют старшеклассникам ценные ресурсы для развития ключевых навыков, необходимых для успешной социализации и профессионального самоопределения. Включение в программу модулей по развитию социальных навыков, таких как коммуникативные умения, умение работать в команде, решение конфликтов и навыки эффективного общения, способствует

укреплению уверенности старшеклассников в социальных взаимодействиях. Особое внимание уделяется развитию эмоционального интеллекта, что позволяет старшеклассникам лучше понимать свои эмоции и эмоции других, а также эффективно управлять ими в повседневной жизни. Программы профориентации предлагают старшеклассникам инструменты для осмысления своих интересов, способностей и потенциала, помогая им принимать информированные решения о своем будущем. Это включает в себя карьерное консультирование, профессиональные тренинги, встречи с экспертами из различных отраслей, а также возможности стажировки и практики, которые предоставляют реальный опыт и понимание различных профессий. Поддержка социальной адаптации в этих программах также направлена на облегчение перехода старшеклассников из школьной жизни во взрослость, предоставляя им стратегии для справления со стрессом, управления временем и самостоятельного принятия решений. Участие в таких программах способствует формированию у старшеклассников чувства ответственности, независимости и инициативности. Реализация этих программ требует тщательного планирования, включая разработку учебных планов, подбор квалифицированных тренеров и воспитателей, а также создание механизмов оценки и обратной связи, чтобы гарантировать их эффективность и соответствие потребностям старшеклассников. Вовлечение старшеклассников в проектирование и оценку программ может дополнительно способствовать их личностному росту и обеспечить более высокую заинтересованность и мотивацию участников. Таким образом, комплексные программы по социальной адаптации и профориентации играют критически важную роль в поддержке старшеклассников, обеспечивая их необходимыми навыками и знаниями для успешного перехода к самостоятельной и ответственной взрослой жизни.

Развитие системы воспитания: Развитие системы воспитания представляет собой стратегический подход к поддержке личностного и профессионального развития старшеклассников. Эта система соединяет молодых людей с более опытными учителями/воспитателями, которые могут предложить руководство, поддержку, знания и ценные советы, способствуя тем самым их социальному, академическому и карьерному росту. Это помогает старшеклассникам лучше понять свои интересы, цели и возможности, предоставляя индивидуализированную поддержку и внимание. Это не только способствует улучшению академических результатов и профессиональной ориентации, но и влияет на развитие ключевых жизненных навыков, таких как решение проблем, принятие решений, целеустремленность и уверенность в себе. Внедрение эффективной системы воспитания включает в себя следующие аспекты:

- **Подбор учителей/воспитателей:** важно выбирать учителей, которые обладают не только соответствующим профессиональным и жизненным опытом, но и имеют качества, важные для сопровождения, такие как эмпатия, терпение, открытость и способность мотивировать и вдохновлять.

- **Обучение учителей:** подготовка учителей должна включать ознакомление с методиками воспитания, стратегиями эффективного общения и установлением доверительных отношений. Также важно обучить их распознаванию и поддержке индивидуальных потребностей подопечных.

- **Сопоставление воспитателей и подопечных:** эффективное сопоставление на основе схожих интересов, целей и личностных характеристик может улучшить результативность обучения и обеспечить более глубокое взаимопонимание и вовлеченность обеих сторон.

- **Регулярный мониторинг и поддержка:** постоянный мониторинг отношений учителя и подопечного, регулярные встречи и обратная связь могут способствовать постоянному улучшению процесса обучения и адаптации к изменяющимся потребностям старшеклассников.

Создание условий для развития творчества и самореализации старшеклассников: создание условий для развития творчества и самореализации старшеклассников является важным аспектом их всестороннего развития. Творческая самореализация способствует формированию личности, развитию индивидуальности и укреплению самооценки, а также помогает старшеклассникам лучше понять себя и свое место в мире. Вот несколько стратегий, которые могут помочь в создании благоприятных условий для этого:

- Обеспечение доступа к творческим ресурсам: Важно предоставить старшеклассникам доступ к материалам, инструментам и пространствам, которые стимулируют творчество. Это может включать художественные принадлежности, музыкальные инструменты, технологии для создания мультимедиа, а также специализированные классы или студии, где они могут экспериментировать и создавать.

- Разработка образовательных программ, способствующих творчеству: школьные и внешкольные программы должны включать курсы, мастер-классы и рабочие группы, посвященные искусству, музыке, литературе, драме, танцам и другим творческим дисциплинам. Такие программы могут предложить структурированные, но гибкие рамки для развития творческих навыков и самовыражения.

- Поощрение экспериментирования и риск-ориентированного мышления: Создание безопасной среды, где старшеклассники могут свободно экспериментировать и принимать творческие риски без страха критики или неудачи, является ключевым для развития творческого потенциала. Они должны чувствовать, что могут исследовать новые идеи и подходы без ограничений.

- Предоставление возможностей для выражения себя и обмена идеями: Важно обеспечить платформы, где старшеклассники могут делиться своими творческими работами, получать обратную связь и вдохновляться работами других. Это может быть организовано через выставки, концерты, публикации, веб-сайты или социальные сети, где старшеклассники могут представлять свои проекты широкой аудитории.

- Поддержка индивидуальности и уникальности: Поощрение старшеклассников быть собой и выражать свою уникальность через творчество помогает им развивать уверенность в себе и укреплять свою идентичность. Важно ценить и отмечать индивидуальные достижения и творческий подход, даже если они отличаются от общепринятых норм.

- Создание мотивирующей и вдохновляющей среды: Окружение, которое стимулирует любопытство, воображение и желание узнавать новое, может значительно способствовать творческому развитию. Это может включать доступ к культурным мероприятиям, встречам с творческими личностями, посещение музеев, театров, концертов и других мест, где старшеклассники могут получать новые впечатления и идеи.

- Создание условий для развития творчества и самореализации старшеклассников требует совместных усилий со стороны образовательных учреждений, родителей и общества в целом. Такой подход не только способствует личностному росту старшеклассников, но и способствует формированию гармонично развитых, креативных и самодостаточных личностей.

Заключение

В заключении можно сделать вывод о том, что социализация старшеклассника – это комплексный процесс, на который влияет множество факторов. Для того, чтобы этот процесс был успешным, необходимо использовать все имеющиеся ресурсы – от семьи и школы до социальных сетей и различных организаций. В этой статье были проанализированы факторы, содействующие социализации старшеклассника, а также выдвинуты предложения по улучшению данного процесса, а конкретно: разработка программ, направленных на развитие критического мышления, создание программ по адаптации и профориентации, развитие системы воспитания, создание условий для развития творчества и самореализации, интеграция

деятельности по интересам в учебные программы, безопасное использование технологий, поддержка творчества через новые технологии.

Использованная литература

1. Hüseynova S.N. Müasir dövrdə hüquqi şüurun formalaşması: sosial-psixoloji təhlil. Bakı, Avropa nəşriyyatı, 2017, 230 s.
2. Беличева С.А. Социализация старшеклассников в условиях современного общества / С.А. Беличева. М.: Педагогика, 2010. 144 с.
3. Мудрик А.В. Социализация человека / А.В.Мудрик. М.: Просвещение, 1984, 304 с.
4. Мудрик А.В. Социальная педагогика: учебник для студ. высш. учеб. заведений / А.В. Мудрик. 6-е изд., перераб. и доп. М.: Издательский центр «Академия», 2007, 224 с.
5. Слостенин В.А. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В.А. Слостенин, И.Ф.Исаев, Е.Н.Шиянов; Под ред. В.А.Слостенина. М.: Издательский центр «Академия», 2002, 576 с.

Rüstəm FƏTULLAYEV

ORTA MƏKTƏB ŞAĞİRD LƏRİNİN SOSIALLAŞMASINA KÖMƏK EDƏN AMİLLƏR

Xülasə

“Orta məktəb şagirdlərinin sosiallaşmasına təkan verən amillər” məqaləsində müəllif müxtəlif amillərin orta məktəb şagirdlərinin sosiallaşması prosesinə təsirini təhlil edir. A.V. Müdrikin şəxsiyyətin sosiallaşmasının tədqiqinə dair töhfəsinə xüsusi diqqət yetirilir.

Məqalə müəllifi sosial şəbəkələrin təsiri, dərnəklərin və maraq bölmələrinin artması, media və texnologiyanın inkişafı kimi müasir amilləri nəzərə alaraq, təhsil və maarifləndirici proqramların mövcud sosial-mədəni şəraitə uyğunlaşdırılmasının zəruriliyini vurğulayır. Bu məqalə orta məktəb şagirdləri arasında tənqidi təfəkkür və media savadını inkişaf etdirmək strategiyalarını araşdırır ki, onlar rəqəmsal məzmun və sosial media ilə mənalı şəkildə məşğul ola bilsinlər. Şagirdlərin sosial məsuliyyətini və fəallığını gücləndirməyə kömək edən klub təşəbbüslərinin təhsil proqramlarına inteqrasiyası təklif olunur. İnternet və rəqəmsal texnologiyalardan təhlükəsiz istifadənin öyrədilməsinin, həmçinin yeni media platformaları vasitəsilə yaradıcı ifadənin stimullaşdırılmasının vacibliyi vurğulanır.

Müəllif, həmçinin vəziyyəti sosial şəbəkələrə, mediaya, internetə və s.-yə mənfi münasibət prizmasından nəzərdən keçirir, alternativ variant, daha dəqiq desək, yüksək səviyyəli kadrların hazırlanmasına yönəlmiş sosial adaptasiya və karyera yönümlü proqramın tətbiqini təklif edir. Məktəb şagirdlərinin böyüklərin həyatında cəmiyyətə və əmək bazarına uğurlu inteqrasiyası üçün zəruri olan bacarıqların inkişafına kömək edir. Orta məktəb şagirdlərinin böyüməsini və inkişafını təşviq etmək üçün dəyərli dərslər, rəhbərlik və peşəkar məsləhətlər verə bilən daha təcrübəli şəxslərin şəxsi rəhbərliyinin və dəstəyinin vacibliyini vurğulayan təhsil sisteminin inkişafının vacibliyi vurğulanır. Yaradıcılıq və özünü həyata keçirmək üçün mühitin yaradılması: Orta məktəb şagirdlərinin özlərini sərbəst ifadə edə və istedadlarını inkişaf etdirə biləcəkləri bir məkənin təmin edilməsi, bura gəncləri kəşf etməyə, sınaqdan keçirməyə və innovativ düşüncəni mənimsəməyə təşviq edən resursların, imkanların və dəstəkləyici mühitin təmin edilməsi daxildir.

Açar sözlər: *sosiallaşma, orta məktəb şagirdi, inkişaf, məktəb, proqramlar, təsir.*

Rustam FATULLAYEV

FACTORS CONTRIBUTING TO THE SOCIALIZATION OF HIGH SCHOOL STUDENTS

Summary

In the article “Factors promoting the socialization of high school students” the author analyzes the influence of various factors on the process of socialization of high school students. Particular attention is paid to the contribution of A.V.Mudrik in the study of personality socialization.

The author of the article takes into account modern factors, such as the influence of social networks, the growth of volunteer organizations, the development of media and technology, and emphasizes the need to adapt educational and educational programs to current socio-cultural conditions. This article explores strategies to develop critical thinking and media literacy among adolescents so they can engage meaningfully with digital content and social media. It is proposed to integrate volunteer initiatives into educational programs, which helps strengthen social responsibility and activity of students. The importance of teaching the safe use of the Internet and digital technologies is emphasized, as well as stimulating creative expression through new media platforms.

The author also examines the situation from the prism of a negative attitude towards social networks, the media, the Internet, etc., offering an alternative option, and more specifically: the introduction of a social adaptation and career guidance program that focuses on preparing adolescents for adult life, promoting the development of skills necessary for successful integration into society and the labor market. Development of a mentoring system that emphasizes the importance of personal guidance and support from more experienced individuals who can provide valuable lessons, guidance and professional advice to promote adolescent growth and development. Creating conditions for creativity and self-actualization: providing a space where adolescents can freely express themselves and develop their talents, this includes providing resources, opportunities and a supportive environment that encourage youth to explore, experiment and embrace innovative thinking.

Key words: *socialization, high school student, development, school, programs, influence.*

Rəyçi: Psixologiya elmləri doktoru, professor Zarema AKBIYEVA

UOT: 304.4

Сямавиль ДЖАБРАИЛОВА*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 28 mart 2024; çapa qəbul edilmişdir: 28 mart 2024; onlayn çap edilmişdir: 15 aprel 2024

The article was submitted to the editors: March 27, 2024; accepted for publication: 28 March 2024; Published online: 15 April 2024

Резюме

В данной статье представлен обзор психологических особенностей агрессивного поведения. Работа исследует механизмы возникновения и проявления агрессии, а также основные факторы, влияющие на ее развитие. Нами рассмотрено понятие агрессии и ее классификация. Затем анализируются причины возникновения агрессивного поведения, включая факторы среды, генетические и биологические факторы, а также психологические и социальные аспекты. Работа может быть полезна для психологов, социальных работников, педагогов и других специалистов, работающих с агрессивными людьми, а также для всех, кто интересуется этой проблемой.

Ключевые слова: агрессия, агрессивность, агрессивное поведение, социум, юношеский возраст.

Введение

В современных реалиях изучение проблемы проявления агрессии человеком стало одним из самых распространенных направлений исследовательской деятельности специалистов различных профессий по всему миру. В том числе и психологов, где агрессивность явилась одной из самых популярных проблем в мировой психологии. Подобная заинтересованность этой темой обусловлена небывалым ростом уровня агрессивности в двадцать первом веке.

Практически ежедневно из информационных источников мы узнаем об актах насилия и проявлении агрессивного поведения. Также часто мы встречаемся с подобным поведением человека лично, в реальной жизни, причем стоит отметить, что наиболее распространенным видом является вербальная агрессия, выражающаяся в речевых высказываниях, комментариях, обсуждениях, нежели в непосредственно физических и наблюдаемых насильственных действиях и поступках.

Классификация видов агрессии

Классификация видов агрессии была разработана американским психологом Ральфом Лоэнгмейером:

1. Физическая агрессия - это форма агрессии, которая проявляется через физическое насилие, нападение или угрозу физического воздействия. Эта форма агрессии может быть направлена как на объект, так и на самого себя.

2. Вербальная агрессия - это форма агрессии, которая проявляется через угрозы, оскорбления, ругательства и другие виды вербального насилия. Эта форма агрессии может быть направлена как на собеседника, так и на себя.

* Bakı Slavyan Universiteti, magistr, Azərbaycan, Bakı
E-mail: semavil@bk.ru

3. Пассивно-агрессивное поведение - это форма агрессии, которая проявляется через подавленную злость, отказ от сотрудничества или намеренное создание проблем без явного выражения агрессии. Эта форма агрессии может быть направлена как на объект, так и на самого себя.

4. Сексуальная агрессия - это форма агрессии, которая проявляется через сексуальное насилие, домогательства, угрозы или другие формы агрессивного поведения в сфере сексуальных отношений. Эта форма агрессии может быть направлена как на партнера, так и на самого себя.

5. Психологическая агрессия - это форма агрессии, которая проявляется через манипуляции, угрозы, унижения, изоляцию или другие способы психологического воздействия на партнера или самого себя [12].

Психологические особенности агрессивного поведения могут быть многообразными и зависят от конкретной личности. В то же время, есть некоторые общие черты и факторы, которые могут влиять на возникновение и выражение агрессии у людей. Одним из основных факторов, влияющих на агрессивное поведение, является низкий уровень самоконтроля. Люди, у которых слабо развиты навыки саморегуляции и контроля своих эмоций, могут с трудом справляться с возникающим гневом и раздражением, что может приводить к агрессивным проявлениям.

Некоторые исследования также указывают на связь между агрессивным поведением и низким уровнем эмпатии. Люди, которые испытывают трудности в понимании и разделении чувств других людей, могут проявлять меньшую склонность к сдерживанию своей агрессии и нанесению вреда другим.

Также важным фактором, который может способствовать агрессивному поведению, является наличие негативных жизненных событий и стрессовых ситуаций. Стресс может вызывать чувство беспомощности и раздражения, что может спровоцировать агрессивное поведение как способ снятия напряжения.

Межличностные конфликты

Межличностные конфликты, проблемы взаимодействия и недостаток социальных навыков также могут способствовать развитию агрессивного поведения. Люди, не умеющие эффективно коммуницировать и решать конфликты, могут прибегать к агрессии в качестве способа добиваться своих целей или защищаться.

Важно отметить, что агрессивное поведение может быть и выражением внутренних проблем или психических расстройств. Некоторые люди могут использовать агрессию в качестве способа справиться с тревогой, депрессией или низкой самооценкой.

В целом, психологические особенности агрессивного поведения могут быть многообразными и зависят от индивидуальных характеристик личности, навыков саморегуляции и социальной среды. Понимание этих особенностей может помочь в разработке эффективных стратегий управления агрессией и предотвращения ее отрицательных последствий.

Понятие агрессии подробно раскрывается доктором философии по психологии, доцентом С.Н.Гусейновой: *«что агрессивное поведение не имеет наследственных особенностей, а развивается вследствие социализации. Социальные и биологические факторы взаимодействуют, и роль социальной среды в развитии личности неоспорима. Агрессивное поведение обычно формируется в следующих случаях:*

- 1. Дети, которых родители часто наказывают, перенимают такую форму поведения;*
- 2. Постоянное физическое наказание создает у ребенка состояние фрустрации, чувства обиды и гнева обращаются против людей, которые могут достичь его власти» (1, с. 162).*

Бэрон и Ричардсон, объединив несколько категорий, характеризующих агрессию, сформулировали: «Агрессия - это любая форма поведения, нацеленного на оскорбление или причинение вреда другому живому существу, не желающему подобного обращения» [2, с. 352]. В своих трудах они подчеркивают, что агрессия является не эмоцией, мотивом или установкой, а моделью поведения.

Возрастные особенности играют важную роль в развитие поведения, поэтому важно рассмотреть их влияние на возникновение агрессивных действий. Обучающимися, как правило, являются дети младшего и старшего школьного возраста, подростки, юноши и девушки. Именно в юношеском возрасте от 15 до 21 происходит стабилизация самооценки, складываются осознанные представления о себе и окружающем мире, определяется система ценностей. Юноши и девушки примерно в 17 лет стремятся к независимости в суждениях, индивидуализму, хотя для них очень важна душевная близость (дружеская, любовная) [10, с. 416].

Основной проблемой данного периода согласно Эриксону является переход от самоопределения к самореализации, нахождение своей роли в социуме и построение планов на будущее с учетом собственных возможностей. Задача окончательно прийти к осознанию ответственности за свою жизнь и эмоциональное избавление от влияния окружения ведет к множеству внутренних конфликтов, которые могут перерасти во внешние. Однако Э.Шпрангер в своей работе «Психология юношеского возраста» отметил, что не для каждого юность - непростой и бурный период, есть те, у кого переход во взрослую жизнь происходит плавно. Агрессия в этом возрасте характерна для тех, у кого в пубертатном возрасте не сформировалась адекватная самооценка [11, с. 400].

Так как проблема возникновения молодежной агрессивности не исследована достаточно полно, психологическая литература не дает однозначного ответа по ее причинам. Нам представляется важным отметить, что социальные установки влияют на различие между предполагаемым студентом уровнем собственной агрессивности и реальным, при этом личностные мотивы являются основными при проявлении агрессии.

Однако в юношеской агрессивности кроются также психофизиологические причины. Согласно исследованиям Ильина и Пономаревой [5], склонность к базовым эмоциям страха и гнева в юношеском возрасте значительно выше средних показателей и так же выражена, как и в подростковом возрасте. Молодые люди часто испытывают негативные переживания, оттого распространены агрессивные реакции. Фрустрация от стресса попадания в новую непривычную среду и необходимость адаптироваться также может сопровождаться агрессивными вспышками. Магомедова [9, с. 131-132] объясняет агрессию в юношеском возрасте сложным комплексом психофизиологических и социальных причин, главными из которых становятся стресс-фрустрация и неспособность с ней справиться конструктивно, а также социальная дезадаптированность и недостаток коммуникативных навыков, усвоенными в более ранних возрастных периодах.

Вишняков [3, с. 576], исследуя немотивированную агрессию трудных подростков, предположил, что их деструктивное поведение вызвано, в первую очередь, неспособностью справиться с амбициями переходного периода, плохим воспитанием и, как следствие, непониманием со стороны окружающих.

В психоаналитическом подходе Зигмунд Фрейд считал, что агрессивное поведение по своей природе инстинктивное и неизбежно. В человеке существуют два наиболее мощных инстинкта: сексуальный (либидо) и инстинкт влечения к смерти (танатос) [4, с. 256]. Энергия первого типа направлена на упрочение, сохранение и воспроизведение жизни. Энергия же второго типа направлена на разрушение и прекращение жизни. Он утверждал, что все человеческое поведение является результатом сложного взаимодействия этих инстинктов, и между ними существует постоянное напряжение. Ввиду того, что существует острый конфликт между сохранением жизни (эросом) и ее разрушением (танатосом), другие

механизмы (смещение) служат цели направлять энергию танатоса вовне, в направлении от «Я». А если энергия танатоса не будет обращена вовне, то это вскоре приведет к разрушению самого индивидуума. Таким образом, танатос косвенно способствует тому, что агрессия выводится наружу и направляется на других.

Схожее мнение на происхождение агрессивности наблюдается у представителей экологического подхода. Согласно К.Лоренцу, - агрессия берет начало из врожденного инстинкта борьбы за выживание, который присутствует у людей так же, как и у других живых существ. Он считал, что агрессивная энергия генерируется в организме спонтанно, непрерывно, в постоянном темпе, регулярно накапливаясь с течением времени [8, с. 269]. Также К.Лоренц утверждал, что любовь и дружеские отношения могут оказаться несовместимыми с выражением открытой агрессии [7, с. 171].

Совершенно противоположный взгляд на природу агрессивности высказал Д. Доллард, который является представителем фрустрационной теории (гомеостатическая модель) [6, с. 315]. Здесь агрессивное поведение рассматривается как ситуативный, а не эволюционный процесс. Основные положения этой теории звучат так: фрустрация всегда приводит к агрессии в какой-либо форме; агрессия всегда является результатом фрустрации.

Заключение

В отношении побуждения к агрессии решающее значение имеют три фактора: степень ожидаемого субъектом удовлетворения от будущего достижения цели; сила препятствия на пути достижения цели; количество последовательных фрустраций. То есть, чем в большей степени субъект предвкушает удовольствие, чем сильнее препятствие и чем большее количество реакций блокируется, тем сильнее будет толчок к агрессивному поведению.

Использованная литература

1. Hüseynova S.N. Müasir dövrdə hüquqi şüurun formalaşması: sosial-psixoloji təhlil. Bakı, Avropa nəşriyyatı, 2017, 230 s.
2. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. СПб.: Питер, 2000, 352 с.
3. Вишняков А.И., Буцына, К.Е. Причины немотивированной агрессии у трудных подростков // Современные проблемы науки и образования, 2014, №4, с. 576.
4. Зигмунд Ф. Психология масс и анализ человеческого "я". Neoclassic, АСТ. 2017, 256 с.
5. Ильин Е.П., Пономарева М.С. Возрастно - половая динамика базовых эмоций // Ананьевские чтения, Тезисы научно-практической конференции. СПб.: 2001.
6. Крутецкий В.А. Психология подростка / В.А. Крутецкий. М.: Просвещение, 1965, 315 с.
7. Личко А.Е. Эти трудные подростки / А.Е. Личко. Л. ЛГПИ, 1973, 171 с.
8. Лоренц К. Агрессия (так называемое «ало»). М.: Пресс, 1994, 269 с.
9. Магомедова Р.М. О причинах проявления агрессии и агрессивного поведения студентов современного вуза // Казанский педагогический журнал, 2012, №2(92), с. 131-137.
10. Малкина-Пых И.Г. Возрастные кризисы взрослости. М.: Эксмо, 2005, с. 416.
11. Шпрангер Э. Формы жизни: Гуманитарная психология и этика личности. Перевод А.К.Судакова. М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2014, 400 с.
12. Ральф Л. Агрессия у человека и животных (Aggression in Man and Animals), 1969.

Səməvil CƏBRAYILOVA

AQRESSİV DAVRANIŞIN PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Bu məqalə aqressiv davranışın psixoloji xüsusiyyətlərinə ümumi baxış verir. Əsərdə aqressiyanın yaranma və təzahür mexanizmləri, habelə onun inkişafına təsir edən əsas amillər

araşdırılır. Biz aqressiya anlayışını və onun təsnifatını araşdırdıq. Daha sonra aqressiv davranışın səbəbləri, o cümlədən ətraf mühit, genetik və bioloji amillər, həmçinin psixoloji və sosial aspektlər təhlil edilir. Əsər aqressiv insanlarla işləyən psixoloqlar, sosial işçilər, müəllimlər və digər mütəxəssislər, eləcə də bu problemlə maraqlanan hər kəs üçün faydalı ola bilər.

Açar sözlər: *aqressiya, aqressivlik, aqressiv davranış, cəmiyyət, yeniyetməlik.*

Samavil JABRAYILOVA

**STUDY OF THE PROBLEM OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN ADOLESCENCE AND
ITS IMPACT ON A PERSON'S MENTAL HEALTH**

Summary

This article provides an overview of the psychological characteristics of aggressive behavior. The work explores the mechanisms of the emergence and manifestation of aggression, as well as the main factors influencing its development. We examined the concept of aggression and its classification. The causes of aggressive behavior are then analyzed, including environmental, genetic and biological factors, as well as psychological and social aspects. The work may be useful for psychologists, social workers, teachers and other specialists working with aggressive people, as well as for anyone interested in this problem.

Key words: *aggression, aggressiveness, aggressive behavior, society, adolescence.*

Rəyçi: Fəlsəfə elmləri doktoru, professor Rəna MİRZƏZADƏ

UOT: 304.4

Циньвень ЮЙ*

ФОРМИРОВАНИЕ У СТУДЕНТОВ НАВЫКОВ НАУЧНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 4 aprel 2024; çapa qəbul edilmişdir: 5 aprel 2024; onlayn çap edilmişdir: 15 aprel 2024

The article was submitted to the editors: April 4, 2024; accepted for publication: 5 April 2024; Published online: 15 April 2024

Резюме

В этой статье мы выяснили эффективность стратегии развития, обсуждая и анализируя развитие исследовательских способностей студентов. Развитие исследовательских способностей студентов — это долгосрочная и сложная задача, требующая совместных усилий колледжей и университетов, преподавателей, студентов и других лиц. Повышая осведомленность о научных исследованиях, укрепляя разработку учебных программ и практической подготовки, а также усиливая создание профессорско-преподавательского состава, мы можем эффективно улучшить способности студентов к научным исследованиям и внести свой вклад в академическое развитие и социальный прогресс. В будущем мы можем продолжить изучение того, как улучшить систему развития исследовательских способностей студентов и как создать более эффективный механизм стимулирования, чтобы обеспечить более научную основу для образовательной практики. Кроме того, для учащихся разных дисциплин и классов могут быть разработаны более конкретные и целевые программы обучения с учетом их индивидуальных потребностей. Словом, обсуждая и исследуя данную статью, мы надеемся привлечь больше внимания к развитию исследовательских способностей учащихся и дать полезные рекомендации для образовательной практики.

Ключевые слова: *навыка, научное исследование, формирование.*

Введение

С непрерывным развитием высшего образования развитие исследовательских способностей студентов постепенно становится важным вопросом в сфере образования. Цель данной статьи - обсудить стратегии развития научно-исследовательских способностей студентов, чтобы предоставить рекомендации для образовательной практики. Во-вторых, значение и важность исследовательских способностей студентов

Понятие способности к научным исследованиям

Способность к научным исследованиям - это способность студентов к научным исследованиям, включая способность находить проблемы, выдвигать гипотезы, ставить эксперименты, собирать данные, анализировать их, делать выводы и так далее [1].

Важность способности к научным исследованиям

1) Улучшение всестороннего качества студентов: научно-исследовательская деятельность может культивировать инновационный дух студентов, практические способности, критическое мышление и так далее, что помогает улучшить их всестороннее качество.

2) Содействие академическому развитию: результаты научных исследований студентов могут принести новые идеи и теории в академическую область и способствовать академическому прогрессу.

* Bakı Slavyan Universiteti, magist. Azərbaycan, Bakı
E-mail: Yujingwen000125@163.com

3) Содействие социальному развитию: результаты научных исследований студентов могут быть применены в социальной практике и обеспечить научную основу для решения реальных проблем [2].

В-третьих, текущая ситуация и проблемы культивирования научно-исследовательских способностей студентов

1. текущая ситуация

В настоящее время колледжи и университеты осознали важность развития научно-исследовательских способностей студентов и проводят различные научно-исследовательские мероприятия, такие как научно-исследовательские проекты и лабораторная практика. Однако на практике все еще существуют некоторые проблемы.

2. Проблемы

1) Недостаточная осведомленность о научных исследованиях: некоторые студенты не осведомлены о научных исследованиях и не проявляют интереса и энтузиазма к научно-исследовательской деятельности.

2) Неравномерная способность к научным исследованиям: существуют различия в способности к научным исследованиям у разных студентов, и некоторым из них необходимо улучшить свои способности в поиске проблем и решении задач.

3) Недостаточное руководство: некоторые преподаватели имеют ограниченные способности к руководству и не могут дать эффективное руководство студентам.

Стратегии развития научно-исследовательских способностей учащихся

1. повышение осведомленности о научных исследованиях

1) Укрепление научного образования: с помощью научных лекций, научных экспериментов и других мероприятий повышается интерес и любовь студентов к науке, а также воспитывается их осведомленность о научных исследованиях.

2) Поощрение участия в научно-исследовательской деятельности: поощряйте студентов к участию в научно-исследовательских проектах, академических конкурсах и других мероприятиях, чтобы стимулировать их энтузиазм к научным исследованиям [3].

2. Укрепление учебной программы

1) Предлагать курсы по методам научных исследований: предлагая курсы по методам научных исследований, студенты учатся находить проблемы, формулировать гипотезы, разрабатывать эксперименты и другие методы, чтобы улучшить свои способности к научным исследованиям.

2) Интегрировать в профессиональные курсы: интегрировать элементы научных исследований в профессиональные курсы, чтобы студенты могли овладеть навыками научных исследований в процессе обучения.

3. Практическое занятие

1) Лабораторная практика: поощряйте студентов участвовать в лабораторной практике и выполнять практические работы, чтобы развивать их практические навыки.

2) Социальная практика: направлять студентов на участие в социальной практике, применять полученные знания на практике, воспитывать у студентов чувство социальной ответственности и способность к инновациям.

4. Укрепление команды преподавателей

1) Улучшение инструкторских способностей преподавателей: посредством обучения и академических обменов улучшать инструкторские способности преподавателей, чтобы они могли лучше обучать студентов научным исследованиям.

2) Создание механизма поощрения наставников: создание механизма поощрения наставников, вознаграждение преподавателей, достигших отличных результатов в научных исследованиях, за руководство студентами, и стимулирование мотивации преподавателей к руководству [4].

Заклучение

В данной статье мы выяснили эффективность стратегии культивирования, обсудив и проанализировав культивирование научно-исследовательских способностей студентов. Развитие научно-исследовательских способностей студентов - это долгосрочная и трудная задача, требующая совместных усилий колледжей и университетов, преподавателей, студентов и других сторон. Повышая осведомленность о научных исследованиях, укрепляя построение учебных программ и практические занятия, а также укрепляя построение преподавателей, мы можем эффективно улучшить способность студентов к научным исследованиям и внести вклад в академическое развитие и социальный прогресс.

В будущем мы можем продолжить изучение вопроса о том, как улучшить систему развития научно-исследовательских способностей студентов и как создать более эффективный механизм стимулирования, чтобы обеспечить более научную основу для образовательной практики. Кроме того, можно разработать более конкретные и целенаправленные программы обучения для студентов разных дисциплин и классов, чтобы удовлетворить их индивидуальные потребности. Одним словом, обсуждая и исследуя эту статью, мы надеемся привлечь больше внимания к развитию научно-исследовательских способностей студентов и предоставить полезные рекомендации для образовательной практики.

Использованная литература

1. Игнатъева И.В. (2011). Формирование у студентов навыков исследовательской деятельности. Царскосельские чтения, IV (XV), 143-147.
2. <https://science-education.ru/ru/article/view?id=1321>
3. Андреев, Г.И. Основы научной работы и оформление результатов научной деятельности / Г.И.Андреев, С.А.Смирнов, В.А.Тихомиров. М.: Финансы и статистика, 2004, 272 с.
4. Литвиненко Э. Управленческая команда: как ее создать? / Э. Литвиненко // Народное образование. 2004, № 4, с. 115.

Cingven YU

ŞAGİRD LƏRDƏ ELMİ TƏDQİQAT BACARIQLARININ FORMALAŞDIRILMASI

Xülasə

Məqalədə tələbələrin tədqiqatçılıq qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi müzakirə və təhlili edimişdir. Tələbələrin tədqiqat imkanlarının inkişafı kollec və universitetlərin, professor-müəllim heyətinin, tələbələrin və başqalarının birgə səylərini tələb edən uzunmüddətli və çətin işdir. Elmi tədqiqatlar haqqında məlumatlılığın artırılması, kurikulumların qurulması və praktiki təlimlərin gücləndirilməsi və fakültə quruculuğunun gücləndirilməsi ilə biz tələbələrin elmi tədqiqat qabiliyyətini səmərəli şəkildə təkmilləşdirə və akademik inkişafa və sosial tərəqqiyə töhfə verə bilərik. Gələcəkdə biz tələbələrin tədqiqat qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi sistemini necə təkmilləşdirə biləcəyimizi və təhsil təcrübəsi üçün daha elmi əsaslar təmin etmək üçün daha effektiv təşviq mexanizmini necə yaratmağı daha da araşdırmağa bilərik. Bundan əlavə, müxtəlif fənlər və sinif səviyyələrində tələbələrin fərdi ehtiyaclarını ödəmək üçün daha konkret və məqsədyönlü təlim proqramları hazırlana bilər. Bir sözlə, bu məqaləni müzakirə və tədqiq etməklə biz ümid edirik ki, tələbələrin tədqiqat qabiliyyətinin inkişafına diqqəti daha çox cəlb edək və tədris təcrübəsi üçün faydalı tövsiyələr verək.

Açar sözlər: *bacarıq, elmi tədqiqat, formalaşma*

Cingven YU

FORMATION OF SCIENTIFIC RESEARCH SKILLS IN STUDENTS

Summary

In this article, we found out the effectiveness of the cultivation strategy by discussing and analyzing the cultivation of students' research ability. Developing student research capabilities is a long-term and difficult task that requires the joint efforts of colleges and universities, faculty, students and others. By raising awareness of scientific research, strengthening curriculum construction and practical training, and strengthening faculty construction, we can effectively improve students' scientific research ability and contribute to academic development and social progress. In the future, we can further explore how to improve the system for developing students' research ability and how to create a more effective incentive mechanism to provide a more scientific basis for educational practice. In addition, more specific and targeted training programs can be developed for students in different disciplines and grade levels to meet their individual needs. In a word, by discussing and researching this article, we hope to draw more attention to the development of students' research ability and provide useful recommendations for educational practice.

Key words: *skills, scientific research, formation*

Rəyçi: Professor Muxtar YAHYAYEV

UOT: 304.4

Ши Цзянинь*

**ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМ И МЕРЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ В ОТНОШЕНИЯХ
МЕЖДУ СТУДЕНТАМИ И ПРЕПОДАВАТЕЛЯМИ УНИВЕРСИТЕТОВ**

*Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 27 mart 2024; çapa qəbul edilmişdir: 28 mart 2024;
onlayn çap edilmişdir: 15 aprel 2024*

*The article was submitted to the editors: March 27, 2024; accepted for publication: 28 March
2024; Published online: 15 April 2024*

Резюме

В данной статье автор ссылается на то, что нужно изучать проблемы, существующие во взаимоотношениях преподавателей и студентов в вузах, и решать существующие проблемы. В основном анализируются проблемы, существующие во взаимоотношениях преподавателей и студентов в вузах из четырех направлений, а также анализируются проблемы, существующие во взаимоотношениях преподавателей и студентов. Выдвинуты меры по решению существующих проблем по данному направлению. По мере развития отношений преподаватель-студент, мы должны продолжать следовать тенденции общества и в дальнейшем оптимизировать и усовершенствовать отношения между преподавателями и студентами в вузах.

Ключевые слова: взаимоотношения между студентами и преподавателями, высшее образование, меры противодействия, образовательная деятельность, социальные отношения.

Введение

В данной статье рассматриваются взаимоотношения между преподавателями и студентами в высших учебных заведениях. Когда говорим взаимоотношения между преподавателями и студентами, то подразумеваем взаимоотношения преподавателей и студентов в процессе учебно-педагогической деятельности, включая статус, роль и отношение друг к другу. Эти отношения являются наиболее основными и важными в процессе образовательной деятельности. Обобщая выше изложенное, хотим подчеркнуть, что в высших учебных заведениях выделяют четыре основных отношения между преподавателями и студентами: первое - социальные отношения, второе - образовательные отношения, третье - психологические отношения и четвертое - этические отношения.

Взаимоотношения учитель-ученик, преподаватель-студент

Особо следует выделить, что взаимоотношения учитель-ученик, преподаватель-студент, о которых мы говорим, возникают в процессе обучения учащихся в школе, в высших учебных заведениях и на протяжении всего образовательного процесса продолжают формироваться и развиваться. Образовательная деятельность осуществляется и формируется на протяжении всего времени нахождения учащегося и студента в образовательном учреждении. Это совместная деятельность педагогов, психологов с учащимися; образовательная деятельность в режимных моментах; организованная образовательная деятельность; самостоятельная деятельность обучающихся.

Важно отметить, что с популяризацией высшего образования, развитием экономики, знаний, применением коммуникационных и информационных технологий, появление

* Bakı Slavyan Universiteti, magistr, Azərbaycan, Bakı
E-mail: shijianing2121@163.com

онлайн-МООК предоставило возможности для получения высшего образования путём дистанционного обучения, при котором взаимодействие между преподавателями и студентами стало отсутствовать. Отношения между преподавателями и студентами изменились в связи с интернетизацией мира. Столкнувшись с отставанием в адаптации, отношения преподавателя и студента в вузах претерпевают различные изменения, выходящие за рамки традиционной модели взаимодействия преподавателя и студента. Поэтому мы будем использовать вышеупомянутые четыре точки зрения для анализа текущей ситуации и существующих проблем преподавателей и студентов университетов, чтобы обобщить острые проблемы, существующие между студентами университетов и преподавателями университетов, и обобщить контрмеры, применяемые для решения этих проблем [1, с. 204].

Социальные отношения между преподавателями и студентами в вузах направлены на рост подрастающего поколения. Это отношения между поколениями, культурные отношения, моральные отношения и т. д., формирующиеся в процессе обучения и преподавания между преподавателями как представителями взрослого общества и студентами как младшими членами общества. Образовательные отношения – это цель, которая непосредственно способствует развитию учащихся и руководствуется организацией.

Следует подчеркнуть, что с двух точек зрения социальных отношений и образовательных отношений преподаватели и студенты являются членами общества. Поэтому отношения между преподавателями и студентами в университетах рассматриваются как социальные отношения. Студенты также являются частью общества, они играют две основные роли в образовательном процессе, с точки зрения образования и социальных отношений [2, с. 48].

Основные модели исследования взаимоотношений преподавателей и студентов

Социологию образования можно разделить на две основные школы: школу теории гармонии и школу конфликта. Среди них можно выделить две основные модели исследования взаимоотношений преподавателей и студентов в вузах: модель социальной системы и модель взаимодействия.

1) Модель социальной системы.

Модель отношений учителя и ученика Б.Дж.Эшлига. Он считает, что отношения учителя и ученика можно разделить на три типа: отношения учителя и ученика, ориентированные на учебник, отношения учителя и ученика, ориентированные на учителя, и отношения учителя и ученика, ориентированные на ученика.

2) Модель взаимодействия.

Типичными из них являются модель общения в малых группах Ли Вейде и модель взаимодействия учителя и ученика Фландерса. Модель взаимодействия предполагает, что своевременное руководство, общение и оценка учеников со стороны учителей сформируют хорошую групповую атмосферу. В процессе обучения поведение учителей будет влиять на отношение учащихся к обучению и результаты обучения.

Во-первых, следует отметить, что в идеализированной модели образования могут иметь место реальные отклонения от идеализированной теории в реальной эксплуатации. Такие проблемы возникают во взаимоотношениях преподавателей и студентов в высшей школе. Прежде всего, в отношениях между преподавателями и студентами чувствуется отчуждение и безразличие. Здесь это главным образом означает, что преподаватель существует только как участник учебного процесса и ему не хватает духовного общения со студентами.

В настоящее время университеты в основном перенимают классическую систему обучения. Один преподаватель отвечает за сотни студентов и принимает модель преподавания в больших классах. У преподавателей университетов мало внеклассных часов, и они не могут позаботиться о каждом студенте в течение ограниченного аудиторного

времени. Таким образом, при такой модели образования возможности преподавателей вузов общаться со студентами сокращаются, короткие обмены мнениями не позволяют достичь глубокого взаимопонимания со студентами, трудно добиться признания преподавателями среди студентов. Студенческое общение в больших классах. Двустороннее общение и сотрудничество между студентами также вызвали такие проблемы, как коммуникационные барьеры между преподавателями университетов и студентами. Преподаватели университетов не знают своих студентов, и студенты постепенно отдаляются от них. Отсутствие общения со студентами может привести к недопониманию, а другие крайние явления могут привести к постепенному охлаждению отношений между преподавателями и студентами в вузах и возникновению отчуждения [2, с. 109].

Во-вторых, мы смотрим на психологические отношения между преподавателями и студентами с точки зрения педагогической психологии. С точки зрения психологических исследований Карл Рэнсом Роджерс предположил, что хорошие отношения между учителем и учеником должны иметь качество истинного принятия и понимания. В книге «Искусство свободного обучения» Роджерс упомянул, что наша система образования больше не может отвечать реальным потребностям общества. Отношения учитель-ученик, за которые он выступает, - это выход за пределы прежних отношений учитель-ученик, взаимовключающий диалог между преподавателями и студентами в университете и новые отношения обмена [3, с. 165].

В связи с этим отношения между преподавателями и учениками стали почти утилитарными. С развитием социализации, отменой обязательного образования, индустриализацией высшего образования и развитием социализации отношения преподавателя и ученика становились все более иными. На этапе высшего образования некоторые студенты изменили свое понимание об университете, учителях. Преподаватели университетов также постепенно используют интересы как цель общения.

В некоторых конкретных случаях отношения между преподавателями вузов и студентами в глазах некоторых студентов перерастали в светские отношения, а ценности некоторых студентов и преподавателей отклонялись от нормального направления развития к более глубокой эмоциональной основе у преподавателей вузов. Впечатление некоторых преподавателей прямо квалифицируется как жесткий утилитаризм. Утилитаризм – направление в этике, этическая теория, согласно которому моральная ценность поведения или поступка определяется его полезностью. Утилитаризм относится к консеквенциальной группе этических теорий, так как судит поступок не сам по себе, а по его результатам. В основе утилитаризма лежит генодизм или эвдемонизм – ценностные учения, согласно которым высшей ценностью является удовольствие или счастье [2, с. 79].

Третье – этические отношения. Этические отношения проявляются как особая моральная общность, формируемая преподавателями вузов и студентами в учебно-педагогической деятельности. Каждый из них принимает на себя определенные этические обязанности и выполняет определенные обязательства. Преподаватели несут ответственность за воспитание талантов и считают воспитание талантов своей вечной основной задачей. Обязанностью студентов является активное взаимодействие и приобретение образовательных знаний в рамках образования и преподавания. Кроме того, в этих этических отношениях существуют острые противоречия, а это означает, что отношения учитель-ученик имеют тенденцию быть поверхностными и конфронтационными.

Следует подчеркнуть, что на университетских занятиях, поскольку у студентов отсутствует чувство трепета к преподавателям вузов, а преподаватели вузов отказываются от своей профессиональной этики и производят негативное впечатление на студентов, в процессе обучения и преподавания отношения между преподавателями и студентами ухудшаются. Студенты не слушают внимательно во время занятий и акцентируют внимание только на ключевых моментах, намеченных преподавателем после семестра. Преподаватели

не обращают внимания на результаты, полученные студентами в процессе обучения и преподавания, а ориентируются только на успешность прохождения итогового курса, результат тестирования. Это происходит главным образом потому, что методы обучения и преподавания некоторых преподавателей университетов могут не подходить отдельным студентам. И это приводит к повышению уровня тревожности у студентов. Тревожность студентов анализируется со стороны психологов как часть его эмоциональной сферы, дается характеристика со стороны психологов студентам, определяется высокий уровень их тревожности. Выясняется исследователями, что причиной влияющей на повышение уровня тревожности современного студента являются социальные факторы. Устанавливаются виды тревожности и их влияние на учебную деятельность.

Преподаватели университета должны правильно руководить студентами, легко сформировать конфронтацию между преподавателями и студентами. Преподаватели должны мотивировать студентов, быть стимуляторами работы учащихся. Актуальная мотивация студента зависит не только от его мотивов, но и от многих ситуативных факторов, указаний и установок преподавателя и учителя. Необходимо подчеркнуть:

Во-первых, то, что нужно использовать концепции, ориентированные на людей.

Философия образования, ориентированная на человека, и делающая акцент на ценности, понимание, уважение и заботу о людях укрепляет и развивает собственные ценности и идеи людей. В современном обществе мы перешли от акцента на развитие науки и техники к эпохе, ориентированной на человека. Образование, как благородное дело развития и воспитания необходимых обществу квалифицированных талантов, содействия социальному развитию и совершенствованию, естественно, должно в полной мере воплощать дух времени, ориентированный на человека. Мы должны всесторонне обращать внимание на действительные потребности людей и их будущее развитие. В образовательном процессе всесторонне и целостно, мы должны также сосредоточиться на развитии и использовании собственных способностей и потенциала людей, придавая большое значение их собственной ценности и реализации, культивируя у людей чувство собственного достоинства, уверенность в себе, любовь к себе, уверенность в своих силах и самосовершенствование, постоянное улучшение способности людей к выживанию и развитию, а также содействие собственному развитию и совершенствованию людей [4, с. 84].

Во-вторых, необходимо создать систему оценки преподавателей вузов.

Преподаватели вузов являются основным органом учебного процесса, важной частью и важным носителем передачи знаний. Они являются не только создателями материальных и духовных богатств общества, но также носителями и влиятельными лицами социального опыта и духовных знаний студентов. Совершенствование механизма оценки учителей включает не только определение целей оценки и своевременную обратную связь по результатам оценки, но и определение стандартов оценки. Основа для оценки учителей включает в себя наличие у них правильных образовательных концепций и ценностей, а также соответствие образования и преподавания школьным принципам, образовательные цели. Все это должно исходить из отзывов учащихся [4, с. 128].

В-третьих, это содействие изменению концепций учителей и учащихся.

Предлагается уделять больше внимания психическому здоровью в процессе высшего образования.

Заключение

Правильно направляйте учителей и учеников к правильному взгляду на отношения между учителем и учеником, рационально думайте об этике учителя и ученика, продвигайте традиционные добродетели уважения к учителям и преодолевайте традиционные феодальные концепции, активно защищайте гармоничные отношения учителя и ученика и через общественное мнение. Направлять, обратить вспять плохую атмосферу между

учителями и учениками в обществе и укреплять этику и моральное воспитание учителей и учащихся, осведомленность об этикете и воспитание традиционных добродетелей посредством активной пропаганды [4, с. 37]. Наблюдение приводит к следующим результатам, выводам: в целом проблемы и меры противодействия во взаимоотношениях преподавателей и студентов в высших учебных заведениях дают важные решения для дальнейшего решения проблем, существующих во взаимоотношениях преподавателей и студентов в вузах. Это может положительно повлиять на отношение преподавателей к студентам, и установить гармоничные отношения между преподавателями и студентами.

Использованная литература

1. Хайруллина Э.Р. Психология взаимоотношений между студентами и преподавателями в высшем образовании // Pedagogical Journal. 2021, Vol. 11, Is. 5A
2. 刘佳.高校师生关系的现状、问题及对策研究-以沈刘佳阳师范大学为例 [D].沈阳师范大学, 2012, 05
3. 李霞;曹能秀.罗杰斯“师生观”及其对我国师幼互动的启示[J]. 2017, 05
4. 李政.高校师生关系新问题的反思和对策[D].西南大学, 2008, 04
5. Ключева Н.В. Педагогическая психология: Учебник для студентов высших учебных заведений. М.: П24 Изд-во ВЛАДОС- ПРЕСС, 2003, 400 с.

Shi JIANING

UNİVERSİTET TƏLƏBƏLƏRİ VƏ MÜƏLLİMLƏR ARASINDAKI MÜNƏSİBƏTLƏRDƏ PROBLEMLƏRİN VƏ ƏKS TƏDBİRLƏRİN ÖYRƏNİLMƏSİ

Xülasə

Müəllif bu məqaləsində universitetlərdə müəllim-tələbə münasibətlərində mövcud olan problemlərin öyrənilməsi və mövcud problemlərin həllinə istinad edir. Ali məktəblərdə müəllim-tələbə münasibətlərində mövcud olan problemləri əsasən dörd istiqamətdən təhlil edilmişdir. Bu sahədə mövcud problemlərin həlli istiqamətində tədbirlər irəli sürülmüşdür. Müəllim-şagird münasibətləri inkişaf etdikcə biz müəllim və universitet tələbəsi arasındakı münasibətləri daha da optimallaşdırmaq və təkmilləşdirmək üçün cəmiyyətin tendensiyasını izləməyə davam etməliyik.

Açar sözlər: *Ali təhsildə müəllim-tələbə münasibətləri, ali təhsil, həll yolları, təhsil fəaliyyəti, sosial münasibətlər.*

Shi JIANING

A STUDY OF PROBLEMS AND COUNTERMEASURES IN THE RELATIONSHIP BETWEEN UNIVERSITY STUDENTS AND TEACHERS

Summary

In this article, the author refers to the fact that to study the problems that exist in the relationship between teachers and students in universities and to solve existing problems. We mainly analyze the problems that exist in the relationship between teachers and students in universities from four directions, and also analyze the problems that exist in the relationship between teachers and students in universities. Measures have been put forward to solve existing problems in this area. As the teacher-student relationship develops, we must continue to follow the trend of society to further optimize and improve the relationship between a teacher and a university student.

Key words: *Teacher-student relationship in higher education, higher education, solutions, educational activities, social relations.*

Rəyçi: Psixologiya elmləri doktoru, professor Rəna QƏDİROVA

UOT: 304.4

Şəymən MƏMMƏDXANLI*
QAZAX-TOVUZ İQTİSADI RAYONUNUN TURİZM POTENSİALI

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 27 mart 2024; çapa qəbul edilmişdir: 28 mart 2024; onlayn çap edilmişdir: 15 aprel 2024

The article was submitted to the editors: March 27, 2024; accepted for publication: 28 March 2024; Published online: 15 April 2024

Xülasə

Paytaxt və böyük şəhərlərlə müqayisədə regionlarda bu sahədə özünəməxsus çətinliklər müşahidə olunur. Məhz buna görə də, bu tədqiqatda Azərbaycanın əsas iqtisadi rayonlarından biri olan Qazax-Tovuz bölgəsində turizm potensialının araşdırılması həm regionun, həm də bütövlükdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün əhəmiyyətli məsələlərdən biridir.

Məlumdur ki, turizm iqtisadiyyata təsir göstərən güclü qüvvədir. Turizmin inkişafı yolların salınmasını, kənd və şəhərlərin abadlaşmasını, tarixi memarlıq abidələrinin qorunub saxlanılmasını tələb edir. Bu da son nəticədə əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksəlməsinə təsir edir. Bu cəhətdən Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunun turizm potensialından səmərəli istifadə bu zonaya daxil olan rayonların inkişafına böyük töhvə verə bilər.

Açar sözlər: *iqtisadi rayon, turizm, abidə, muzey, qala, mağara.*

Giriş

Beynəlxalq təcrübədən göründüyü kimi, hazırda dünya ölkələrinin sosial-iqtisadi inkişafında turizmin rolu kifayət qədər yüksəkdir. Bunu həmin ölkələrin büdcə gəlirlərində turizmdən əldə olunan gəlirin xüsusi çəkisi ilə də aydın görmək mümkündür. Hər bir ölkənin özünə məxsus coğrafi, təbii, iqtisadi, tarixi, dini və digər xüsusiyyətləri ölkədə konkret turizm növlərinin inkişafını şərtləndirir. Ölkələr malik olduğu resurslara uyğun olaraq turizmi daha da inkişaf etdirməyə çalışır. Bu mənada Azərbaycanda da turizmin inkişaf etdirilməsinin əhəmiyyəti yüksəkdir və xüsusilə də, regionlarda turizmin inkişafı daha çox önəm kəsb edir.

Qazax-Tovuz iqtisadi rayonu Azərbaycan Respublikasının qərb hissəsində, Kiçik Qafqaz sıra dağlarının şimal yamaclarında yerləşir və Orta Kür çökəkliyinin mərkəz hissəsindəki Ceyrançöl düzü, Kür çökəkliyi təbii vilayətinə aid olan Gəncə-Qazax maili düzənliyi də onun ərazisinə daxildir. Respublika Prezidentinin 7 iyul 2021-ci il tarixli "Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında" fərmanı ilə Qazax-Tovuz iqtisadi rayonu yaradılmışdır.

İqtisadi rayonun relyefi alçaq, orta və yüksək dağlıq ərazilərdən ibarətdir. İqtisadi rayonun ümumi sahəsi 7,033 min km², əhalisi 682,79 min nəfər olmaqla, ümumi ölkə ərazisinin 8,1%-ni, əhalisinin isə 6,7%-ni təşkil edir [5].

Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunun ərazisi əlverişli iqtisadi-coğrafi mövqeyə malikdir və iqtisadi rayonunun relyefi, xüsusilə yüksəklik amplitudunun böyük olması (3500 m-dən çox) məskunlaşma və mənimsənilmə baxımından əlverişli şərait yaradır. Region mənimsənilməsinə görə dörd zonaya bölünür: Gəncə-Qazax maili düzənliklər zonası, dağətəyi zona, orta dağlıq və yüksək dağlıq. [1, s. 29]

Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunun turizm potensialının təhlili

Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunun tərkibinə Qazax, Ağstafa, Tovuz, Şəmkir, Gədəbəy rayonları daxildir. İqtisadi rayona daxil olan rayonlarda turizmin müxtəlif növləri olan dərketmə, tarixi, ekoloji, kənd, idman turizminin sahəsi olan alpinizm, dini, ritual turizm növlərinin inkişafı üçün kifayət qədər əlverişli şərait var.

* BDU Qazax filialı, magistr. *Azərbaycan, Bakı*
E-mail: symnmmmdxanli@gmail.com

Gədəbəy rayonu ərazisində dərketmə turizminin inkişafı üçün 500-dən çox tarixi abidə, qala və qalaça var. Alban tarixi dövrünə aid edilən müxtəlif memarlıq üslublarını özündə əks etdirən tarixi abidələr də az deyildir. Rayon ərazisində 106 abidə dünya əhəmiyyətli olmaqla qeydiyyatda alınmışdır. Söyüdlü kəndindəki arxeoloji abidə eramızdan əvvəl II-I minilliyə aid tunc-ilk dəmir dövrünə aiddir.

Dərketmə turizmi ilə yanaşı tarixi turizmin inkişafı üçün Gədəbəy rayonu ərazisində Böyük Qalaça, IX əsr ölkə əhəmiyyətli memarlıq abidəsi olan Qız Qalası, atəşpərəstlik dövrünün memarlıq nümunəsi olan Mahrasa kompleksi, XVI əsr ölkə əhəmiyyətli memarlıq abidəsi Koroğlu qalası, XIX əsrin 60-cı illərinə aid tikili Simens körpüsü, 1634-cü ilə aid olan Böyük Qaramurad kəndi ərazisində yerli əhəmiyyətli Alban tarixi memarlıq abidəsi, 1535-ci ilə aid olan Novosaratovka kəndində yerləşən yerli əhəmiyyətli Alban tarixi memarlıq abidəsi, Dikdaş kəndi ərazisində alban kilsəsi və Həmşivəng məbədi, Çaldaş kəndində Çaldaş məbədi, Səbətkeçməz kəndində 19 cu əsrə aid üç körpü mövcuddur. Rayonda olan abidələrdən biri də “Koroğlu” və yaxud “Cavanşir qalası” rayon mərkəzindən 15 km məsafədə yerləşir. Sıldırım qayalığın zirvəsində, dəniz səviyyəsindən 2 min metr yüksəklikdə yerləşən bu qalaya yalnız piyada çatmaq mümkündür. Buradan ətrafda yerləşən kəndlər aydın şəkildə görünür, hətta uzaqda yerləşən və Gədəbəyin simvolu olan məşhur “Simens körpüsü”nü də görmək mümkündür. Bu ərazi Zaqafqaziyada ilk dəmiryol xəttinin keçdiyi yer olub və hal-hazırda dövlət tərəfindən tarixi tikili kimi qorunur və Gədəbəyə gələn qonaqların diqqətini çəkir [4].

Şəmkir rayonu ərazisində dərketmə və tarixi turizmin inkişafına şərait yaradacaq çox sayda abidələr mövcuddur. 1975-ci ildə inşa edilmiş Qələbə kompleksi, Çinarlı qəsəbəsində 1980-ci ildə inşa edilmiş Qələbə kompleksi, 1991-ci ildə şəhərdə ucaldılmış Aşıq Hüseyn Şəmkirlinin heykəli, Əliağa Şıxlınskinin büstü, Keçili kəndində 1992-ci ildə tikilmiş məscid, Qədimqala kəndində 1993-cü ildə ucaldılmış Koroğlu abidəsi, Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Zaur Sarıyevin büstü, Şəhidlər parkı, İrmaşlı kəndində 1998-ci ildə inşa edilmiş məscid, Şəmkir şəhərində 1998-ci ildə inşa edilmiş Heydər Əliyev bulağı, 2001-ci ildə qoyulmuş Qurtuluş bulağı, Çənlibeldə 1997-ci ildə ucaldılmış Aşıq Ələsgərin heykəli, Alman Lüteran kilsəsi Xəqani Parkı, İstiqlal Parkı, Abidələr Parkı da turistlərin diqqətini çəkən məkanlardandır.

Həmçinin Şəmkir rayonu ərazisində tarixi turizmə şərait yaradacaq IX–XI əsrlərə aid Şəmkir şəhər xarabalıqları, IX–XI əsrlərə aid Şəmkir körpüsü, Şəmkir qalası, XI–XII əsrlərə aid Baydar şəhər xarabalıqları, XI–XII əsrlərə aid Qız qalası, XVI–XVII əsrlərə aid Abbaslı kəndindəki məscid, XI əsrə aid Tatarlı kəndi ərazisindəki Qız qalası, XVI–XVII əsrlərə aid Təhnəli kəndindəki körpü, XVII əsrə aid Divan bürcü, XVI–XVII əsrlərə aid Koroğlu qalası, XVI–XVII əsrlərə aid olan Zəyəm çayı üzərində körpü mövcuddur.

Tovuz rayonu tarixi, mədəniyyət və təbii abidələrlə zəngindir. Rayon ərazisində VI-VII əsrə aid Alban məbədləri, alman məskənləri, tunc, dəmir və erkən orta əsrlər dövrünə aid arxeoloji, tarixi və mədəniyyət abidələri, Yanıqlı kəndində yerləşən XVII əsrə aid “Şah Abbas” məscidi, “Göytəpə” Arxeoloji yaşayış məskəni, Vahidli kəndində yerləşən “Sultan körpüsü”, Yuxarı Öysüzlü kəndində XIX əsrə aid Nəsim bəy və Usub bəy qardaşlarının yaşayış evləri, Əsrək çayının sol sahilində bizim eranın IV əsrinə aid Alban məbədi və Qala divarları bu gün də saxlanılmışdır. Rayon mərkəzindən 12 km məsafədə, Kür çayının sağ sahilində yerləşən “Torpaqqala” qədim yaşayış məntəqəsi də turizm üçün maraqlı məkandır [3].

Tovuz rayonu ərazisində 61 daşınmaz tarixi və mədəniyyət abidəsi, 1923-cü ildə alman icması tərəfindən tikilib istifadəyə verilmiş şərab zavodu, “Qala”, “Üç qala” kompleksi, “Olimpiya zirvəsi”, Tovuz Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyi, Heydər Əliyev Mərkəzi, Aşıq Sənəti Dövlət Muzeyi, Rəsm Qalereyası turistlərə yerli mədəni irsimizin elementlərini göstərmək məqsədilə eksponatlarla zəngindir.

Ağstafa rayonu ərazisində qədim yaşayış yerlərinin tapılması burada dərketmə və tarixi turizmin inkişafı üçün əlverişli şəraitin olmasına imkan verir. Rayonda ərazisində dərketmə turizminə “Şəhid” Memorial Abidə kompleksi, Milli Qəhrəman Rafiq Alicanovun heykəli, Vətən Müharibəsi Qəhrəmanı Azər Yusiflinin büstü, “Miniatür” Abidələr parkı, Heydər Əliyev adına park, Səməd

vurğun adına park, Heydər Əliyev irsinin gələcək nəsillərə olduğu kimi çatdırılmasını təbliğ edən Elm Mərkəzi, Azərbaycanın görkəmli şairi Hüseyn Arifin ev muzeyini qeyd etmək olar.

Ağstafa rayonunun ərazisindən tapılan qədim paleolit abidələri bu bölgənin insanın əmələ gəldiyi regionlardan olmasını təsdiqləyir. Töyrətəpə, Şomutəpə, Qarğalartəpəsi kimi qədim yaşayış məskənlərində aparılmış arxeoloji araşdırmalar nəticəsində e.ə. VI–V minillikdə burada həyat olduğu aşkar edilmişdir. Hazırda rayonun Aşağı Göycəli kəndi ərazisində neolit-tunc dövrünü əhatə edən Töyrətəpə yaşayış yeri, Dağ Kəsəmən kəndi ərazisində tunc-ilk dəmir dövrünə aid olan qədim yaşayış yeri və qəbiristanlıq (Çoban daşı) kimi dünya əhəmiyyətli abidələr mövcuddur. Rayonun ərazisində çoxlu sayda qədimi məscidlər vardır, bundan başqa Qafqaz Albaniyası kilsəsi kimi tikilmiş Keşikçi dağ məbədi də Ağstafa rayonunda yerləşir. Ağstafa şəhərinin yaxınlığında tunc və dəmir dövrlərinə aid Cantəpə, Yastıtəpə qədim yaşayış yerləri var. Arxeoloji qazıntılar zamanı bu ərazidə tapılmış küpələr, boyunbağılar, kasalar, vazalar, müxtəlif məişət əşyaları yerli diyarşünaslıq muzeyində saxlanır. Memarlıq abidələri XVII əsrə aid qüllə, Qıraq Kəsəmən kəndində XIX əsrə aid məscidlər, Kolxəlfəli, Qarahəsən, Dağ Kəsəmən və başqa kəndlərdə XIX əsrdə tikilmiş məscidlər də tarixi turizmin inkişafında xüsusi maraq doğurur.

Qazax rayonu ərazisində dərkətmə turizminin inkişafına şərait yaradacaq 46 memarlıq, 54 arxeoloji abidə, 7 monumental heykəltəraşlıq, 7 xatirə memorial və memarlıq kompleksləri, Qazax Dövlət Dram Teatrı, Tarix Diyarşünaslıq Muzeyi, Dövlət Rəsm Qalereyası, görkəmli yazıçı-şairlər olan S.Vurğun, M.P.Vaqif, M.V.Vidadi, İ.Şıxlının monumental heykəltəraşlıq abidələri, xatirə-memorial və memarlıq kompleksləri, M.P.Vaqifin xatirə-muzeyi, Xalq şairi Səməd Vurğunun həyat və yaradıcılığı ilə geniş tanışlıq imkanı yaradan Poeziya Evi, böyük öndər Heydər Əliyev irsinin gələcək nəsillərə olduğu kimi çatdırılmasını təbliğ edən Elm Mərkəzini, Kitabı Dədə Qorqudun 1300 illiyinə həsr edilmiş monumental abidə kompleksi, tarixi memarlıq abidələrindən olan Çingiz ağanın evi, Rus pravoslav kilsəsi, İtaliyanın milli qəhrəmanı həmyerlimiz Tahir İsayevin ev-muzeyi və Qazax torpağının yetirdiyi görkəmli adamların şərəfinə yaradılmış Mütəfəkkirlər parkını qeyd etmək olar.

Qazax rayonu ən qədim zamanlardan insan məskənlərindən biri olmuşdur. Burada daş dövrünə aid ən qədim insan düşərgələrindən biri olan Damcılı mağarası aşkar edilmişdir. Daş Salahlı mağarası, Avey mağarası, Daş dövrünə aid qədim insan düşərgələrindən biri də Birinci Şıxlı kəndində aşkar edilmişdir. Dəmirçilər kəndi yaxınlığında Baba-Dərviş eneolit düşərgəsində tapılan gil qabların üzərinə çəkilmiş naxışların min illərlə yaşı var. Didivan qalası, Koroğlu qalası, Məmməd Koxa bulağı, 1952-ci ildə Qazaxbəyli kəndi yaxınlığında tapılan yaşayış yeri və qəbiristanlıq isə eramızdan əvvəl VIII-VII əsrlərə aid edilib. Tunc dövrünün dəfn kurqanları Qazax rayonunun bütün ərazisində təsadüf edilir. Bundan başqa Yuxarı Əskipara kəndi ərazisində çoxlu sayda tarixi, mədəni abidə vardır, lakin işğal altında olduğu üçün bu abidələr haqqında məlumat yoxdur.

Qazax-Tovuz iqtisadi rayonu ərazisində ekoloji və kənd turizminin inkişafı üçün şəraitdə mövcuddur. Buna səbəb iqtisadi rayonda yerləşən rayonların əhalisinin əsasən kənd yerlərində yaşamasıdır. İqtisadi rayonun ərazisinin əsasən düzənlik, dağətəyi və qismən dağlıq zonada yerləşməsi, Kür çayının iqtisadi rayon ərazisindən keçməsi, rayonlarda balaca çayların olması da kənd turizminin inkişafına müsbət şərait yaradır [1, s. 36]. Qazax rayonu ərazisində İncə dərəsi adlanan vadi yerləşir. Dərə Aslanbəyli, Qaymaqlı və Kəmərli kəndlərinin ərazisini əhatə edir. Bu 3 kəndin əhalisi etnoxonim kimi, İncəlilər adlandırılır. İncə dərəsindən Qazax rayonunun tarixini bilən, mənəviyyatımızı, ədəbiyyatımızı qoruyan özünəməxsus təbiəti, yaşam tərzi olan, özü özünün içinə çəkilmiş bu məkandan olan böyük titullu xalq şairləri, yazıçı və publisistlər, məşhur aşuqlar çıxmışdır. Azərbaycan musiqi folklorunun nümunəsi olan "Qım-qıma" da incə dərəsinin adı ilə bağlıdır. Bundan başqa, Qazax rayonu ərazisində Bayram bulağı, Kür çayı boyunca kəndlərdə də kənd turizminin inkişafı üçün yetərincə şərait vardır. Ağstafa rayonu ərazisində Kür çayı sahilində yerləşən kəndlərdə piknik üçün potensialın olması, Böyük Kəsik kəndində atçılıq mərkəzi, Poylu qəsəbəsi ərazisində Yanar bulaq, ekoloji turizmin inkişafı üçün Qarayazı qəsəbəsində yerləşən Qarayazı qorugunda şərait vardır. Tovuz rayonu ərazisində ekoloji və kənd turizminin inkişafı üçün

Əsrək dərəsində, kənd turizminin inkişafı üçün Əsrək Cırdaxan kəndində, Kirən kəndində və digər kəndlərdə şərait vardır. Gədəbəy rayonu isə iqtisadi rayonda kənd turizminin inkişafı üçün ən çox şəraiti olan rayondur. Dağ kəndləri, mineral suların bolluğu, Narzan bulağı, Slavyanka kəndi, Düzyurd-Miskinli yaylağı rayona gələn qonaqların diqqətini cəlb edir.

Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda dini və ritual turizmi inkişaf etdirmək üçün bütün rayonlarda şərait var. Qazax rayonu ərazisində yerləşən Cümə məscidi, Aslanbəyli kəndindəki məscid, hal-hazırda istifadə edilməsə də Rus Provaslav kilsəsi, Hacı Mahmud Əfəndi türbəsi həm yerli, həm də xarici qonaqların diqqətini çəkir. Ağstafa rayonu Cümə məscidi, Dağ Kəsəmən kəndində yerləşən Əyyub Ağa məscidi, Keşikçidağ monastr kompleksinə daxil olan bir neçə monastr dini turizmin inkişafı üçün şərait yaradır. Tovuz rayonu ərazisində Yanıqlı kəndində Şah Abbas məscidi, Düz Qırıqlı kəndində Hacı Bağır məscidi, Alı dədə piri, Əsrək Cırdaxan kəndi ərazisində Əsrək Cırdaxan kilsəsi yerləşir. Şəmkir rayonunda Almanların adı ilə bağlı olan Lüteran kilsə, Daşbulaq kəndi ərazisində İrmaşlı kilsəsi rayona gələn qonaqların diqqətini çəkir. Gədəbəy rayonu ərazisində isə qərb bölgəsinin ən böyük piri olan Haça Qaya piri yerləşir. Bu piri ziyarət edənlərlə yanaşı, qayanın iki hissəyə ayrılması yerli və xarici qonaqların böyük marağına səbəb olur və hər il rayona gələnlərin sayında artım müşahidə olunur. Bundan başqa Çinarlı, Sınaqlı pirləri və bir çox alban məbədləri də rayona gələn qonaqların diqqətini cəlb edir [2, s. 238].

Nəticə

Araşdırmanın nəticəsindən aydın olur ki, Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda turizmin müxtəlif növlərinin inkişafı üçün potensial kifayət qədərdir. Göstərilən ehtiyatların əksəriyyəti turizmde istifadə olunur. İqtisadi rayonda Yaylaq festivalının keçirilməsi, Bakı-Ağstafa sürət qatarının istifadəyə verilməsi, tarixi abidələrin bərpa edilməsi, bəzi tarixi və təbii məkanların qorunub, bərpa edilməsi üçün qoruqların yaradılması son zamanlar gələn turistlərin sayını da artırmışdır. Həmçinin Tovuz və Gədəbəy rayonlarının turizm ehtiyatlarını özündə əks etdirən internet sahifəsinin istifadəyə verilməsi də bu rayonlara qarşı diqqəti artırmışdır.

Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda yuxarıda göstərdiklərimizdən də aydın olur ki, turizmin inkişafı üçün kifayət qədər şərait vardır. Bütün bunlarla yanaşı iqtisadi rayona gələn qonaqların sayını artırmaq üçün görülməli işlər də çoxdur.

Belə ki, turistləri cəlb etmək üçün şəhərlərdə şəraitli gecələmə müəssisələri olsa da kənd yerlərində demək olar ki, gecələmə müəssisələri yoxdur. Bunun üçün də kənd evlərində gecələmək üçün şəraitlərin yaradılması zəruridir. Ekoloji və kənd turizmini inkişaf etdirmək üçün yerli əhaliyə öz evlərində gecələmə yerlərini yaratmağa yerli orqanlar və ya dövlət tərəfindən dəstək olunmalıdır.

Kəndlərdə tarixi abidələr, mənzərəli meşəlik ərazilər olsa da, yol infrastrukturunun pis vəziyyətdə olması oranı turizm məkanı kimi diqqətdən kənar qoyur. Ona görə də kənd turizmini inkişaf etdirmək üçün yolların abadlaşdırılması vacibdir. Bu işə son zamanlar dövlətin diqqəti artmışdır.

Bizim regionun qədimliyi burada çox sayda memarlıq abidəsinin də mövcudluğuna səbəb olmuşdur. Lakin, həmin abidələrdən bir çoxunun da təmirə ehtiyacı vardır. Həmin abidələr təmir olunaraq istifadəyə verilərsə regiona daha çox turist cəlb edilmiş olar.

Rahat gecələmə müəssisələrini, rayonlara məxsus dadlı təamlar hazırlayan qidalanma müəssisələrini, tarixi, görməli məkanlarımızı sosial şəbəkələrdə təbliğ edərək iqtisadi rayonumuza turist axınında artıma nail olmaq olar.

Bu sahədə reklam işi də çox vacibdir, bu səbəbdən də gözəl və görməli məkanlarımızı reklam etməliyik. Müasir dövrdə sosial şəbəkələrin çox geniş inkişaf etməsi reklamı daha əlçatan etmişdir. Reklam işi artıq o qədər də çox vəsait tələb etmir və bu işi hamımız rahatlıqla edə bilərik.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. Bakı, 2016, 98 s.

2. Məmmədov C.A., Rəhimov S.H. Turizm və onunla əlaqəli sahələrdə işlədilən termin və anlayışların izahi lüğəti. Bakı: Qanun 2000, 272 s.
3. Rəhimov S.H. Beynəlxalq turizm texnoloji terminlərinin izahlı lüğəti. Bakı: "Mütəcim", 2003, 208 s
4. Soltanova H. Azərbaycan Respublikasında turizm və onun inkişafı. Bakı, 2015, 475 s.
5. Биржаков М.Б. Введение в туризм. СПб «Издательский дом Герда», 2007, 576 с

Şəymən MƏMMƏDXANLI

TOURISM POTENTIAL OF GAZAKH-TOVUZ ECONOMIC REGION
Summary

So, compared to the capital and big cities, the regions have unique difficulties in this field. That is why, in this study, the investigation of tourism potential in Gazakh-Tovuz region, which is one of the main economic regions of Azerbaijan, is one of the important issues to ensure the socio-economic development of both the region and the country as a whole.

Experience shows that tourism is a powerful force affecting the economy. The development of tourism requires the construction of roads, improvement of villages and cities, preservation of historical and architectural monuments. This ultimately affects the living standard of the population. In this regard, effective use of the tourism potential of the Gazakh-Tovuz economic region can greatly contribute to the development of the regions included in this zone.

Keywords: *Economic district, tourism, monument, museum, castle, cave.*

Шейман МАМЕДХАНЛИ

**ТУРИСТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ГАЗАХ-ТОВУЗСКОГО
ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЙОНА**
Резюме

По сравнению со столицей и крупными городами, регионы испытывают уникальные трудности в этой сфере. Именно поэтому в данном исследовании исследование туристического потенциала Газах-Товузского района, который является одним из основных экономических районов Азербайджана, является одним из важных вопросов для обеспечения социально-экономического развития как региона, так и страны, в целом.

Опыт показывает, что туризм является мощной силой, влияющей на экономику. Развитие туризма требует строительства дорог, благоустройства сел и городов, сохранения исторических и архитектурных памятников. В конечном итоге это влияет на уровень жизни населения. В связи с этим эффективное использование туристического потенциала Газах-Товузского экономического района может во многом способствовать развитию регионов, входящих в эту зону.

Ключевые слова: *Экономический район, туризм, памятник, музей, замок, пещера.*

Rəyçi: iqtisadiyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Hürü ŞAMİLOVA

UOT: 304.4

Ülkər ƏLİYEVƏ*

UŞAQLARIN İNKİŞAFINDA AİLƏNİN XÜSUSİ ROLU

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 25 mart 2024; çapa qəbul edilmişdir: 27 mart 2024; onlayn çap edilmişdir: 15 aprel 2024

The article was submitted to the editors: March 25, 2024; accepted for publication: 27 March 2024; Published online: 15 April 2024

Xülasə

Ailələr xüsusilə çətin və ya stresli yeni bir vəziyyətlə qarşılaşdıqda (məsələn, depressiya epizodu, ölüm və ya fiziki xəstəlik), qısa müddətdə hər bir ailə üzvünün öhdəlikləri ilə bağlı bəzi çətinliklər ola bilər. Vəziyyət məsuliyyətlərin nəzərdən keçirilməsini və yenidən bölüşdürülməsini tələb edə bilər. Ailənin bu vəziyyətlər zamanı düzgün işləməsini təmin etmək üçün o, hər bir fərdin yaşına və imkanlarına hörmət edərək, çevik olmalı və dəyişikliklərə uyğunlaşa bilməlidir.

Uşaqların küçə həyatına məruz qalmasının əsas səbəbi ailədən qaynaqlandığına görə məqalə ailə daxilində problemlərin, uşaqların inkişafına necə təsir göstərdiyi və bu kimi problemlərin qarşısını almaq haqqındadır. Beləki, ailələrdə hər kəsin roluna uyğun davranmaması, məsuliyyətsizlik, ailə üzvlərinin bir-birinə sevgisiz münasibəti uşaqların inkişafına mənfi təsir göstərir. Küçə həyatına məruz qalmış uşaqlarla iş apararkən ilk olaraq ailəsi ilə bağlı məlumatlar toplanır. Daha çox ailə ilə bağlı problemlər uşaqların küçə həyatına məruz qalmasına səbəb olur.

Açar sözlər: *küçə uşaqları, ailə, valideyn, uşaqlara dəstək, sosial iş.*

Giriş

Ailə cəmiyyətdə vacibdir, çünki o, sosial dəyişikliklərdə və dəyərlərin ötürülməsində həlledici rol oynayır. Bu, uşaqların tərbiyəsi və təhsili üçün lazımi şərait yaradır, valideynlərə kiçik ailələrdə uşaqlarına daha çox diqqət yetirməyə imkan verir. Ailə, eyni zamanda, fərdin vicdanının, məsuliyyətinin inkişafına, cəmiyyətdəki rol və məhdudiyyətləri dərk etməsinə töhfə verir. Bununla belə, ailədaxili problemlər hüquqi və siyasi cavabları əsaslandıraraq demokratiyanın problemləri kimi qəbul edilir. Ailələrin üzvləşdiyi problemləri həll etmək üçün dəyişikliklərinə və qayğı tələblərinin uyğunlaşmasına ehtiyac var. Bütövlükdə, ailə fərdləri formalaşdırdığı, dəyərləri ötürdüyü və cəmiyyətin ümumi rifahına töhfə verdiyi üçün cəmiyyətdə vacibdir [1].

Ailə cəmiyyətdə həlledici rol oynadığı üçün ən mühüm sosial təsisat hesab olunur. Uşaq yetişdirmək və ictimailəşdirmək, onların xarakter quruluşunu formalaşdırmaq və onları cəmiyyətin mədəniyyəti ilə tanış etmək üçün məsuliyyət daşıyır. Ailə həm də üzvlərinin fiziki və ruhi sağlamlığı üçün vacibdir. Bundan əlavə, ailə yetkin kişilər və qadınlar üçün fərdi olaraq təmin edir. Ailənin sosial həyatın mərkəzi olmasının vurğulanmasına etiraz edən sosial elmlərdə bəzi ekspert düşüncələrinə baxmayaraq, yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkar davranışını azaltmağa yönəlmiş müdaxilələr hələ də ailə mərkəzli metodlara diqqət yetirir. Fərdlər kimi uşaqlara və tərəfdaşlara artan diqqət cəmiyyətimizdə ailəni daha vacib və güclü etdi, eyni zamanda ailədə qadın və kişinin vəzifələrini də çətinləşdirdi. Ona görə də ailənin əhəmiyyəti onun fərdin və cəmiyyətin rifahına və xoşbəxtliyinə töhfə vermək, eyni zamanda sosial problemləri həll etmək bacarığındadır.

Ailə cəmiyyətin bir hissəsi olan, cəmiyyətin ən kiçik vahididir. Cəmiyyət kimi ailənin də üzvləri var [2].

Ailədə uşağın mövqeyi

Ailədə uşaqlar valideyn olaraq ata və anadan sonra daha aşağı mövqedə ola bilərlər. Ancaq uşaqların varlığı bir ailəyə daha çox xoşbəxtlik gətirə bilər. Uşaqların hüquqlara malik olmaqla

*Azərbaycan Universiteti, magistr, *Bakı, Azərbaycan*
E-mail: aliyevau431@gmail.com

yanaşı, evdə də vəzifələri var. Uşaqların təhlükəsiz olmaq, mehribanlıqla rəftar edilmək, təhsil almaq, tibbi yardım almaq və qəddarlıq və sui-istifadədən müdafiə olunmaq hüququ vardır. Valideynlər övladlarının dünyada öz yolunu tutacaq yaşına çatana qədər hüquqlarını qorumağa borcludurlar. Uşağın qayğısına, rifahına və düzgün inkişafına təsir edən qərarlar qəbul etmək səlahiyyəti “valideyn məsuliyyəti” kimi adlanır.

Ailədə hər bir şəxs ailənin digər üzvlərinə münasibətdə bir və ya bir neçə rol oynayır, onlara müəyyən ailə vəzifələrini öz üzərinə götürmək üçün hüquq və vəzifələr verir. Bir valideyn olaraq, siz uşağınızın gündəlik ehtiyaclarını ödəməyə çalışaraq onun düzgün inkişafını təmin etmək üçün məsuliyyət daşıyır [3].

Ailə üzvləri vəzifələrin necə bölüşdürülməsi, yəni kimin evdə nə ilə məşğul olması barədə razılığa gəlməlidirlər. Hər bir insanın yaşına və qabiliyyətinə uyğun vəzifələr təyin edilməlidir.

Ailənin üzvlərinin hər birinin rolları və öhdəlikləri ilə bağlı çevik və uyğunlaşa bilmə qabiliyyəti xüsusilə böhran və ya stresli vəziyyətlər zamanı vacibdir. Bir ailə üzvünə təsir edən hər hansı dəyişiklik bütün digər üzvlərə təsir edə bilər.

Uşağınıza məsuliyyət vermək onlar üçün çox faydalı ola bilər. Faydalı hiss etməklə yanaşı, əməkdaşlıq etməyi, başqalarına kömək etməyi və daha müstəqil olmağı öyrəndirir. Bu amillər onların özünə hörmət və inkişafına kömək edir.

Digər tərəfdən, uşağın üzərinə götürə biləcəyi məsuliyyət növlərini xatırlamaq vacibdir.

Uşağın üzərinə götürə biləcəyi öhdəliklərin xarakteri və sayı zamanla inkişaf edir və uşağın yaşından, yetkinliyindən, bacarıqlarından və onları yerinə yetirmək bacarığından asılıdır.

Hər bir uşağın öz sürətində inkişaf etdiyini qeyd etmək lazımdır.

Uşaqlar böyüdükcə və tapşırıqları yerinə yetirməyi öyrəndikcə, onların yerinə yetirilməsi üçün daha az nəzarətə və ya dəstəyə ehtiyacları olacaq, çünki onlar daha müstəqil olacaqlar.

Uşağınızın nə edə biləcəyinə diqqət yetirin və müstəqilliyini inkişaf etdirməkdə onlara dəstək olun. Bunu etmək üçün, uşağınızla hansı vəzifələrin sahib olmaq istədiyini və istəmədiyini müzakirə etmək və onları öz hisslərini və məhdudiyyətlərini bölüşməyə təşviq etmək faydalı ola bilər (məsələn, tapşırıq çox çətin olduqda).

Bəzi vəzifələr daha çox sayıqlıq tələb edir, məsələn, uşaqların təhlükəsizliyi və əsas qayğıları ilə bağlı olanlar. Buna görə də tövsiyə olunur ki, azyaşlı uşaqlara nəzarət məsuliyyəti ən azı 12 yaşında olan və bu iş üçün tələb olunan yetkinliyi nümayiş etdirən uşağa verilsin.

Valideynlərin köməyi ilə uşaqlar kiçik yaşlarında müəyyən gündəlik və ya məişət işlərini yerinə yetirə bilirlər. Üç yaşından kiçik uşaqları gündəlik işlərə cəlb edə bilərsiniz, lakin onlara dəstək və nəzarət etməli olacaqsınız.

Ailə daxilində məsuliyyətlərin necə bölüşdürüldüyünü nəzərə almaq vacibdir. Həddindən artıq tapşırıq verməməklə yanaşı, uşağınızın ailə məsuliyyətləri ilə uşaqlıq məsuliyyətlərini tarazlaşdırmaqda stress və ya narahatlıq hiss etmədiyinə əmin olmağı təklif edirik! Məsələn, uşaqların əylənmək, ev tapşırıqlarını yerinə yetirmək, dostlarla görüşmək, idman oynamaq və ya hobbisi ilə məşğul olmaq üçün kifayət qədər vaxtının olmasını təmin etmək yaxşıdır.

Ailənin hər bir üzvünün üzərinə düşən ən böyük vəzifələrdən biri onların ailə üzvləri ilə yaxşı münasibətlər qurmalarını təmin etməkdir. Bununla belə, valideynlərin uşaqlarına nəhayət xoşbəxtliklərinin özləri tərəfindən müəyyən edildiyini və xoşbəxtliklərinin məsuliyyətinin özlərinin olduğunu öyrətməyə başlamaları vacibdir. Valideynlər həqiqətən də uşaqları üçün təhlükəsiz və xoşbəxt bir mühit yaratmalıdırlar, lakin uşaqlara öyrədilməlidir ki, onlar da öz daxili xoşbəxtliklərini yaratmalıdırlar.

Məişət dinamikası uşaqlar üçün məsuliyyətlər haqqında daha çox öyrənməyə başlamaq üçün əla yerdir. Uşağın çiyinə yaşa uyğun vəzifələrin qoyulması onların ayaqlarının yerdə möhkəm dayanmasına kömək edə bilər. Məsuliyyətlə bağlı sadə qaydaların olması və bu qaydaları uşaqlarımıza öyrətmək onlarda mühüm həyat bacarıqlarını inkişaf etdirməyə kömək edə bilər. Bu qaydalardan bəziləri aşağıdakıları əhatə edə bilər:

- Həmişə öz hərəkətləriniz üçün məsuliyyət götürün;
- Davranışlarınızın nəticələrinə görə cavabdeh olun;

- Öz hissləriniz üçün məsuliyyət götürün və başqalarının hisslərinə hörmət edin;
- Səhvlərinizi etiraf edin və düzəltmək üçün cəhd göstərin və s. [4].

Ailədə xoş atmosferin yaradılması. Hər kəsin bacardığı qədər xoşbəxt olmasını təmin etmək üçün ailənizin dinamikasını vaxtaşırı qiymətləndirmək dəyərli ola bilər.

Ünsiyyət. Ailələr sevgi, anlayış və səbirli açıq ikitərəfli ünsiyyətdən faydalanır.

Təkliflərə aşağıdakılar daxildir:

- Bir-birinə qarşı dürüst olmaq;
- Bir-birini tam diqqətlə dinləmək;
- Bir-biri ilə əlaqə saxlamaq;
- Bir-birinizi sözlərlə, qucaqlaşaraq və bir-birinizə vaxt ayıraraq sevginizi təmin edin;
- Bir-birini qınamadan və ya tənqid etmədən fikir və hissləri paylaşmaq;
- Müsbət davranışı təşviq etmək;
- Müsbət olduğu kimi mənfi emosiyaların da ifadə olunmasına icazə verin;
- Problemləri və münaqişələri həll etmək üçün birlikdə işləmək;
- Birlikdə gülmək.

Fəaliyyətlərin paylaşılması. Xoşbəxt ailələr birlikdə fəaliyyətləri paylaşırlar:

- Birlikdə vaxt keçirmək;
- Yemək vaxtını dəyirmi masa ailə müzakirələri üçün fürsətə çevirin;
- Birlikdə oynayın;
- Müntəzəm ailə gəzintilərinə çıxın;
- Doğum günlərini və şənlikləri necə qeyd etmək kimi mühüm ailə “ənənələri”nə qrup şəklində qərar verin;

- Bütün ailəni əhatə edən tətillər planlaşdırın.

Birlik. Uşaqlar özlərini dəyərli ailə üzvü kimi hiss etmək istəyirlərsə, bəzi qərarların qəbulunda iştirak etməlidirlər. Xoşbəxt ailələr birlik hissini paylaşırlar. Bura daxildir:

- Ortaq məsuliyyət hissini paylaşmaq;
- Həqiqətən vacib olan inancları bölüşmək;
- Ev dediyimiz yerdən həzz almaq;
- Birlikdə qeyd etmək;
- Xatirələri bölüşmək.

Dəstək. Xoşbəxt ailələr bir-birlərinə dəstək olur və ruhlandırırırlar. Təkliflərə aşağıdakılar daxildir:

- Bir-birini axtarır;
- Kədərin və ya sevincin paylaşılması;
- Bir-birinizin yanında olmaq;
- Bir-birinizi yeni şeylər sınağa təşviq edin;
- Bir-birlərinin hobbilərinə fəal maraq göstərmək.

Sevgi. Xoşbəxt ailələr bir-birlərinə sevgilərini müxtəlif yollarla göstəririlər, o cümlədən:

- Ailə üzvlərinə onlara münasibət bildirmək;
- Bir-birlərinə sevgilərini nümayiş etdirirlər;
- Bir-birinin hisslərini nəzərə almaq;
- Bir-birinin qayğısına qalmaq;
- Bir-birləri üçün işlər görmək.

Qəbul. Ailələr fərqli ehtiyaclara və bəzən də fərqli dəyər və inanclara malik olan müxtəlif fərdlərdən ibarətdir. Xoşbəxt ailələr bu fərqi fərqləri qəbul etdiklərini göstərə bilərlər:

- Fərqləri qəbul etmək;
- Bir-birinin fikirlərinə hörmət etmək;
- Bir-birini bağışlamağı bacarmaq;
- Hər biri öz məsuliyyətini üzərinə götürür.

Öhdəlik. Xoşbəxt ailələrin bir-birlərinə qarşı həqiqi öhdəliyi var ki, bu da aşağıdakılarla özünü göstərir:

- Bir-biri ilə təhlükəsiz və güvəndə hiss etmək;
- Bir-birinə güvənmək;
- Vədlərə əməl etmək;
- Cəmiyyət üçün işlər görmək;
- Qaydaların olması.

Düzümlülük. Xoşbəxt ailələr möhkəmliklərini aşağıdakılarla nümayiş etdirirlər:

- İşləri müzakirə etmək;
- Lazım olduqda planları dəyişdirmək;
- Çətin vaxtlardan dərs almaq;
- Bir-birimizə ümid bəsləmək;
- Bir böhranda birlikdə öhdəsindən gəlmək;
- Problemlərin müzakirəsi [5].

Nəticə

Araşdırmalardan məlum olur ki, uşaq ailədə sevgi, diqqət, qayğı görürsə özünü dəyərli hiss edir. Sevgi dolu, sağlam münasibətlər üzərində qurulan ailələrdə uşaqlar özlərini güvəndə və təhlükəsiz hiss edir. Özünə güvənir, ailəyə bağlı olur. Uşaqlar sağlam şəkildə böyüdükdə həm fizioloji, həm də psixoloji olaraq sağlam formalaşır. Bunun üçün ailədə isti mühitin yaradılması çox önəmli məsələdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Family Responsibilities. <https://www.eq4kids.co.za/family-responsibilities>
2. Family roles and responsibilities. <https://www.capsantementale.ca/en/contenu/family-roles-and-responsibilities/>
3. Happy families. <https://www.betterhealth.vic.gov.au/health/healthyliving/happy-families>
4. Here Are 10 Duties and Responsibilities of a Child at Home! <https://whiz.id/en/obligations-as-a-son-at-home/>
5. Why does family is important is society? <https://typeset.io/questions/why-does-family-is-important-is-society-40drt3nl80>

Ulkar ALIYEVA

THE SPECIAL ROLE OF THE FAMILY IN THE DEVELOPMENT OF CHILDREN

Summary

When families face a particularly difficult or stressful new situation (such as a depressive episode, death, or physical illness), there may be some confusion about the responsibilities of each family member in the short term. The situation may require a review and redistribution of responsibilities. In order for the family to function properly during these situations, it must be flexible and adaptable to change, respecting the age and capabilities of each individual.

Since the main reason why children are exposed to street life is from the family, the article is about problems within the family, how it affects the development of children, and how to prevent such problems. Thus, the failure of everyone in families to behave according to their role, irresponsibility, unloving attitude of family members to each other has a negative impact on children's development. When working with children exposed to street life, information about their families is collected first. More family problems lead to children being exposed to street life.

Key words: *street children, family, parent, child support, social work*

Улькар АЛИЕВА

ОСОБАЯ РОЛЬ СЕМЬИ В РАЗВИТИИ ДЕТЕЙ

Резюме

Когда семьи сталкиваются с особенно трудной или стрессовой новой ситуацией (например, депрессивным эпизодом, смертью или физическим заболеванием), может возникнуть некоторая путаница в отношении обязанностей каждого члена семьи в краткосрочной перспективе. Ситуация может потребовать пересмотра и перераспределения обязанностей. Чтобы семья могла правильно функционировать в таких ситуациях, она должна быть гибкой и адаптируемой к изменениям, уважая возраст и возможности каждого человека.

Поскольку основная причина, по которой дети подвергаются уличной жизни, связана с семьей, статья посвящена проблемам внутри семьи, как это влияет на развитие детей и как предотвратить такие проблемы. Таким образом, неспособность каждого в семье вести себя согласно своей роли, безответственность, нелюбящее отношение членов семьи друг к другу оказывают негативное влияние на развитие детей. При работе с детьми, подверженными уличной жизни, в первую очередь собирается информация об их семьях. Увеличение семейных проблем приводит к тому, что дети оказываются на улице.

Ключевые слова: *беспризорные дети, семья, родитель, алименты, социальная работа*

Rəyçi: Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru Tünzalə VERDİYEVƏ

UOT: 141.7

Ülvi İSAYEV*

MÜHASİBATLIĞIN KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNDƏ İDARƏETMƏYƏ TƏSİRİ

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 29 mart 2024; çapa qəbul edilmişdir: 30 mart 2024; onlayn çap edilmişdir: 15 aprel 2024

The article was submitted to the editors: March 29, 2024; accepted for publication: 30 March 2024; Published online: 15 April 2024

Xülasə

Məqalədə kiçik və orta biznes subyektlərində mühasibatlığın idarəetməyə təsiri haqqında məlumat verilmişdir. Mühasibatlıq kiçik və orta biznes subyektlərində idarəetməyə müsbət və əhəmiyyətli təsir göstərir. Mühasibat sahibkarlara gözlənilən riskləri və maliyyə cəhətdən fəaliyyətlərinin nə qədər təsirli olduğunu göstərir. Mühasibat məlumatları idarəçiləri vacib informasiya ilə təchiz etməklə onlara düzgün qərarlar verməkdə köməklik göstərir. Bu informasiyalar kreditlər və borclar, gəlir və məsrəflər kimi əhəmiyyətli maliyyə informasiyaları əhatələyir. Mühasibat informasiyaları kapitalını idarə etmək, iş planlarını hazırlamaq, büdcələndirmək və iş proseslərinin tənzimləmək üçün sahibkarlara əsaslı informasiya təşkil edir. Bundan əlavə düzgün maliyyə informasiyaları uzunmüddətli strategiyalarını müəyyən etməyə və maliyyə səlahiyyətlərini yerinə yetirməkdə sahibkarlara köməklik göstərir. Belə mühasibatlığın idarəçilərə təchiz etdiyi informasiyalar və təhlillər sahibkarların müvəffəqiyyətini və inkişafını dəstəkləyir.

Açar sözlər: *kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri, mühasibat məlumatları, mühasibatlıq təcrübəsi, maliyyə planlaması və maliyyə nəzarəti.*

Giriş

Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün mühasibatlığın idarəetməyə təsiri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Planlı surətdə təşkil olunmuş mühasibat sistemi müəssisənin maliyyə məlumatlarının düzgün idarə edilməsində və qərarların doğru verilməsinin təmin edilməsində önəmli rol oynayır. İdarəetmə proseslərini təkmilləşdirmək, gəlir və xərcləri nəzarətdə saxlamaq, sərmayənin effektiv istifadəsini təmin etmək və stratejik planlamanın qurulmasına kömək edir. Buna görə də kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün mühasibatlığın idarəetməyə təsiri əhəmiyyətli və aktualdır [1].

Mühasibatlığın kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində idarəetməyə təsirinə nəzər yetirdikdə aşağıdakı işlər və problemlər önəmli rol oynayır:

1. Məlumatların yoxlanılması və analizi – İdarəçilər maliyyə məlumatlarını doğru oxumaq, şərh etmək və doğru analizini etmək üçün maliyyə məlumatlarına ciddi şəkildə nəzarət etməlidirlər. Məlumatların düzgün təhlili stratejik qərarların qəbul edilməsində və sənədlərin hazırlanmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

2. Nəzarət və daxili audit – İdarəçilər maliyyə əməliyyatlarını nəzarətdə saxlamaq üçün daxili nəzarət tədbirləri və audit prosesləri vasitəsilə uyğun struktur qurmalıdırlar. Bu səhvlərin, mənfi təsirlərin müəyyən edilməsinə və düzəltməyə imkan verir.

3. Büdcələndirmə və xərclərin idarəsi – Düzgün hazırlanmış büdcə işin maliyyə məhsuldarlığını izləmək və xərcləri nəzarətdə saxlamaq üçün əhəmiyyətli alətdir. İdarəçilər gəlirləri

* Bakı Mühəndislik Universiteti, magistr, *Bakı, Azərbaycan*
E-mail: uisayev1989@mail.ru

4. və xərcləri effektiv şəkildə planlayaraq müəssisənin maliyyə sağlamlığını qorumaq və inkişafını təmin etməlidirlər.

5. Kapital idarəsi – Maliyyələşdirmə strategiyalarının effektiv olması üçün idarəçilər kapitalın optimal istiqamətləndirilməsini və effektiv istifadəsini təmin etməlidirlər. Bu, yeni layihələr və texnologiyalara investisiya etməkdə və işin genişlənməsində əhəmiyyətli rol oynayır.

6. Strateji planlama və inkişaf – İdarəçilər maliyyə məlumatlarını strateji planlama və inkişaf prosesi ilə birləşdirərək hədəfləri və uzun müddətli nailiyyətləri təyin etməlidirlər. Bu şirkətin idarə olunmasına və uzunmüddətli inkişafını təmin edir.

Bu iş və problemlər kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün effektiv şəkildə idarə etmək və mühasibatlığın idarəetməyə təsirini yaxşı anlamaq üçün vacib olan sahələri təmsil edir [2].

Kiçik və orta biznes subyektlərində mühasibatlığın idarəedilməsi

Kiçik və orta biznes subyektlərində mühasibatlığın idarəetməyə təsiri ilə əlaqədar qoyulan məqsəd, vəzifələr, elmi yeniliklər, praktiki əhəmiyyət və metodologiya aşağıdakı kimi müəyyən olunur:

- *Məqsəd* – kiçik və orta biznes subyektlərində mühasibatlığın idarəetməyə təsiri gəlir və xərclərə nəzarət etmək, fəaliyyətin maliyyə səviyyəsini yaxşı təşkil etmək, strateji planlamanın inkişafına və kapitalın effektiv istifadə edilməsinə kömək etməkdir.

Vəzifələr:

- *Maliyyə məlumatlarının təhlili* – İdarəçilər maliyyə informasiyalarını düzgün analiz etməklə strateji qərarlar alaraq fəaliyyət proseslərini təkmilləşdirir.

Maliyyə haqqında olan informasiyaların təhlil edilməsi kiçik və orta biznes subyektlərində idarəetmə əməliyyatlarının əsasını əhatələyir. Bu analiz fəaliyyətin maliyyə cəhətdən səviyyəsini, üstünlüyünü və mümkünlüyünü qiymətləndirməkdə və qərar qəbul edilməsində mühüm rola malikdir. Fəaliyyətin maliyyə informasiyalarının təhlili aşağıda qeyd edilən mərhələlərdə keçirilir:

1. Məlumatların toplanması - Fəaliyyətin maliyyə informasiyalarının təhlil edilməsi əməliyyatına start mərhələdə maliyyə informasiyalarının yığılısı ilə başlanır. O, gəlir və məsrəflər, kredit və borclar, investisiya quruluşu şəklində maliyyə normativlərinin yığılması və cəmləşdirilməsini əhatələyir.

2. İnformasiyaların təhlil edilməsi - Yığılan maliyyə informasiyaları sonrakı mərhələdə təhlil edilir. Qeyd olunan müxtəlif maliyyə fərqlərinin və normativlərin hesablanması, trendlərlə birlikdə qiymətlərin analizi, müqayisənin edilməsi və qarşıya qoyulan məqsədlərin eyni qəbildən olan maliyyə informasiyaları ilə üzləşdirilməsini əhatələyir.

3. Performansın dəyərləndirilməsi - Maliyyə informasiyalarının analizi fəaliyyətin hazırkı performansına qiymət verilməsinə yardım göstərir. Bu gəlirlə məsrəflərin analizi, kifayət qədər gəlirlərin artımı, yaxud da məsrəflərin üstün səviyyədə idarə edilməsi ilə əlaqədar faktiki vəziyyətə qiymət verilməsini əhatələyir.

4. Strateji planlamaya dəstək verilməsi - maliyyə informasiyalarının təhlili fəaliyyətin strateji planlama proseslərini dəstəkləyir. Strateji məqsədlərə çatmaq məqsədilə maliyyə səviyyəsində tələb olunan dəyişikliklərin təyini və strateji planların yerinə yetirilməsi üçün tövsiyələr təqdim edilir.

5. Qərar qəbul etmək prosesinə dəstək verilməsi - idarəçilərə fəaliyyətin maliyyə səviyyə ilə əlaqədar səmərəli qərarlar verməyə köməklik göstərir. Maliyyə informasiyalarının analizi, müasir layihələrin sərəmələrin dəyərləndirməsi, investisiya quruluşunun müəyyənləşdirilməsi və məsrəflərin optimallaşdırılması ilə əlaqədar qərar verilməsinə şərait yaratmaqla yanaşı, həmçinin maliyyə informasiyalarının təhlil edilməsi, yəni tədbirlərin dəyərləndirilməsi, investisiya quruluşunun müəyyənləşdirilməsi və məsrəflərin məqsədyönlü idarə edilməsi ilə bağlı qərarların verilməsinə köməklik göstərir.

Maliyyə informasiyalarının analizi fəaliyyətin idarə edilməsində informasiya əsasının yaradılmasında strateji planlama əməliyyatlarına dəstək göstərilməsində və təsirli qərarların alınmasında önəmli bir rol oynayır. Kiçik və orta biznes subyektlərində mühasibatlığın idarəetməyə təsir göstərməsi əsasən maliyyə informasiyalarının doğru analiz edilməsi ilə mümkündür.

Büdcələndirmə və xərclərin idarəsi – xərclərin nəzarətdə saxlanması və effektiv büdcələndirmə proseslərinin təyin edilməsi işin maliyyə səviyyəsini təmin edir.

Kiçik və orta biznes subyektlərində mühasibatlığın idarəetməyə təsir göstərməsi büdcələndirmə və məsrəflərin idarə edilməsi əməliyyatlarının köməyi ilə əhatəli və məqsədəuyğundur. Bu əməliyyatlar fəaliyyətin maliyyə səviyyəsini, təsirliliyini və uzunmüddətli müvəffəqiyyətini təmin etməkdə gərgin rol oynayır. Büdcələndirmə əməliyyatları fəaliyyətin gələcəyi üçün maliyyə məlumatlarının təchiz edilməsində mühüm rol oynayır. Bu, gəlirlərin və məsrəflərin gözdən keçirilməsi və təsdiqlənən büdcənin müəyyən edilməsini əhatələyir [3].

Büdcələndirmə əməliyyatları fəaliyyətin gələcəyi üçün maliyyə rəqəmlərinin formalaşmasında mühüm rola malikdir. Bu, gəlirlərin və məsrəflərin gözdən keçirilməsi və təsdiq olunmuş büdcənin müəyyənləşdirilməsini əhatələyir. Büdcələndirmə fəaliyyətin təsirliliyini artırmaq üçün lazımı işlərin planlaşdırılması ilə əlaqədar zəruri informasiya ilə təmin edir. Bu, məsrəfləri əlverişli idarə etmək və əsas məqsədlərin təyin edilməsini əhatələyir. Mühasibat işlə bağlı olan məsrəfləri qeydə alır və bu məsrəflərin izlənməsinə kömək edir. Bu, məsrəflərin hansı sahələrdə daha artıq çəkildiyini və ya hansı sahələrdən daha artıq gəlir əldə edilməsini gözdən keçirərək dəyişikliklərə tutarlı cavab verilməsinə imkan yaradır. Mühasibat fəaliyyətin məsrəflərinin səmərəli şəkildə idarə edilməsi üçün informasiya ilə təmin edir. Bu fəaliyyətin gəlirliyinin artırılması üçün səmərəli yatırımların və ya məsrəflərin səmərəli təşkil edilməsini əhatələyir [4].

Məsrəflərin əsas hissəsinin daima nəzarətdə olması və onların müntəzəm olaraq qeydiyyatının həyata keçirilməsi mühasibatın təmin etdiyi ən mühüm funksiyalardan hesab olunur. Bu, mühasibatın işin maliyyə cəhətdən səviyyəsini və eləcə də onun qorunmasını təkil etməkdə mühüm rola malikdir.

Qeyd edilən əməliyyatlar kiçik və orta biznes subyektlərində mühasibatın idarəetməyə təsirinin zəruri sahələrini təşkil edir. Büdcələndirmə və məsrəflərin idarə edilməsi fəaliyyətin təsirliliyini çoxaltmaq, eləcə də maliyyə səviyyəsini təmin və uzunmüddətli uğurlar əldə etməkdən ötrü mühümvasitələrdən hesab olunur.

➤ *Daxili nəzarət və audit* - audit prosesləri və daxili nəzarət tədbirləri vasitəsilə iş proseslərinin nəzarətdə saxlanması və məlumatların təhlili təmin edilir.

Kiçik və orta biznes subyektlərində məhsibatlığın idarəetməyə təsiri nəzarət və daxili audit fəaliyyəti nəticəsində güclənir. Bu fəaliyyətlərin maliyyə səviyyəsini, daxili əməliyyatların faydalılığını və risklərin idarə edilməsini təmin edilməsində əhəmiyyətli rol oynayır.

Nəzarət tədbirləri fəaliyyətin daxili nəzarət çərçivəsində effektivliyini təmin etməkdə köməklik göstərir. Qeyd edilən tədbirlər maliyyə əməliyyatlarının qayda-qanunlarına əsaslanır və meydana çıxan narahatçılıqların və bir sıra yanlışlıqların müəyyənləşdirilməsində və onların həll edilməsində mühüm rol oynayır. Daxili audit prosesi fəaliyyətin maliyyə proseslərinin, daxili nəzarət sisteminin tərəfsiz və müstəqil bir təhlilini aparır. Daxili audit maliyyə fəaliyyətlərinin faydalılığını qiymətləndirir, riskləri və mənfi cəhətləri təyin edir və nəzəri həll yollarını göstərir.

Nəzarət və daxili audit fəaliyyətin risklərinin təyin edilməsində və idarə olunmasında da vacibdir. Bu əməliyyatlar qarşıya çıxan biləcək riskləri analiz edir, riskləri təyin etmək üçün nəzarət tədbirləri həyata keçirir və risklərdən yayınmaq üçün tövsiyələr verir.

Nəzarət və audit fəaliyyətin maliyyə informasiyalarının düzgün əldə edilməsində də vacib rol oynayır. Bu əməliyyatlar maliyyə informasiyalarının dəqiq hesablanması, düzgünlüyünü və güvənliliyini araşdırmaq üçün informasiya sistemlərini və əməliyyatları gözdən keçirir.

Nəzarət və daxili audit idarə edənlərə maliyyə fəaliyyəti, təhlükələr və daxili nəzarət qaydaları ilə əlaqədar tövsiyələr verir. Bu tövsiyələr fəaliyyətin performansını yaxşılaşdırmaq və təhlükələrə qarşı müdafiə olunmaq üçün təsirli strategiya təmin edir.

Nəzarət və daxili audit funksiyaları kiçik və orta biznes subyektlərində mühasibatın idarəetməyə təsirini artırır və fəaliyyətin maliyyə səviyyəsini, təhlükələrin idarə edilməsinin və daxili nəzarət üsullarının faydalılığının artırılmasına kömək olur.

➤ *Strateji planlama* - maliyyə informasiyalarının əsasında strateji planlama fəaliyyətləri hazırlanaraq şirkətin uzunmüddətli inkişafı üçün strategiyalar müəyyən olunur.

Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində mühasibatın idarəetməyə təsiri strateji planlaşdırmada da əhəmiyyətli dərəcədə çıxış edir. Bu təsir strateji planlaşdırmada qarşıya qoyulan məqsədlərin müəyyənləşdirilməsində, eləcə də müvafiq istiqamətdə planların işlənməsində, həyata keçirilməsində və dəyərləndirilməsində informasiyalar təmin etməklə işlərin təsirliliyini çoxaldır və uzunmüddətli uğurların əldə edilməsinə yardım edir.

Elmi yeniliklər - Kiçik və orta biznes subyektlərində mühasibatlığın idarəetməyə təsiri etməsi ilə əlaqədar elmi yeniliklər maliyyə təhlili texnologiyalarının inkişafı, işin rəqəmsallaşdırılması və rəqəmsal maliyyə platformalarının istifadəsi kimi sahələrdə aşkar edilir.

Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində mühasibatın idarəetməyə təsiri ilə əlaqəli son zamanlar bir sıra elmi innovasiyalar və kəşflər həyata keçirilmişdir. Bu innovasiyalar işin maliyyə cəhətdən səviyyəsini, həmçinin idarəetmə əməliyyatlarını və əlverişliliyini coxaltmağa yardım edir [5].

Aparılan işlərin maliyyə informasiyalarını idarə etməkdən ötrü müasir dövrün texnologiyalarından və rəqəmsallaşmadan istifadə edilməsi son zamanlar daha da artmışdır.

Rəqəmsal maliyyə

Kiçik və orta biznes subyektləri rəqəmsal maliyyədən və digər vasitələrdən istifadə edərək maliyyə əməliyyatlarını avtomatlaşdırmaq və sürətləndirmək üçün innovasiyalar həyata keçirilmişdir.

“Big data” analitikası və maliyyə analitikası kiçik və orta biznes subyektlərinin maliyyə informasiyalarını daha da yüksək səviyyədə təhlil etmək üçün inkişaf edir.

Qeyd edilən maliyyə informasiyalarının daha da dərin və ətraflı şəkildə analizinə şərait yaradır, bu səbəbdən də idarə edənlərə daha artıq informasiya verir və strateji qərarlarını daha da qənaətbəxş formada qəbul etməkdə yardım edir.

Maliyyə risklərinin idarə olunması sektorunda da müasir metodlar və texnologiyaların tətbiq edilməsi ilə əlaqəli elmi yeniliklər aparılır.

Kiçik və orta biznes risk idarəetmə əməliyyatlarını avtomatlaşdırmaq və daha da yüksək səviyyədə risklərə qarşı mühafizədə yeni çıxış yolları axtarırlar.

Bir sıra ölkələrin sərbəst ticarət zonalarının meydana gəlməsi və daha da böyüməsi, kiçik və orta biznes subyektlərinin maliyyə strategiyalarını və idarə əməliyyatlarını da dəyişdirir. Bu da yeni müstəqil ticarət zonalarında fəaliyyət göstərmək üçün müasir maliyyə islahatları və strategiyalar tələb edir.

Qeyd edilən innovasiyalar kiçik və orta biznes subyektlərində mühasibatın idarəetməyə təsirini daha da yüksək səviyyədə və əlverişli olmasına yardım edir.

Görülən işin maliyyə səviyyəsini strateji cəhətdən planlaşdırılmasını və risklərin idarə edilməsini yüksək səviyyədə təşkil etmək üçün innovasiyalardan istifadə olunmalıdır.

Kiçik və orta biznes subyektlərində mühasibatın idarəetməyə təsiri fəaliyyətin maliyyə səviyyəsində diqqət yetirməkdə, həmçinin lazımı strateji qərarların qəbul olunmasında və üstün idarə əməliyyatlarının təmin olunmasında vacib rol oynayır [6].

Mühasibat maliyyə informasiyalarının dürüst hesablanması, məruzə olunmasını və təhlil olunmasını təmin edir. Bu da öz növbəsində idarəçilərə görülən işin maliyyə cəhətdən səviyyəsini müəyyən etmək və strateji planların hazırlanması məqsədilə mühüm informasiyaları təqdim edir.

Praktiki əhəmiyyəti - Praktiki olaraq kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində mühasibatlığın idarəetməyə təsiri şirkətin xərclərinin nəzarətdə saxlanması, gəlir artımının təmin edilməsi və maliyyə səviyyəsini yaxşı idarə edilməsi üçün əhəmiyyətli rol oynayır.

Metodologiyası - Bu məqsədlərə nail olmaq üçün kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində mühasibatlığın idarəetməyə təsiri üzrə metodologiya mühasibat tədqiqatları, maliyyə analizi, daxili nəzarət tədbirləri və effektiv maliyyə proseslərinin təyin edilməsi kimi fəaliyyətləri özündə birləşdirir. Bu metodologiya işin maliyyə səviyyəsini idarə etmək üçün strateji planlamanın keyfiyyətli hazırlanması və effektiv şəkildə icrası üçün təmin edilir [7].

Nəticə

Mühasibatlıq fəaliyyəti, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində idarəetməyə təsirini özündə cəmləşdirməklə yanaşı, mövcud fəaliyyətin uzunmüddət ərzində uğurların əldə olunmasında mühüm rola malikdir. Üstün səviyyəli mühasibat müəssisənin maliyyə səviyyəsini, investisiyaların idarə edilməsini və strateji planların həyata keçirməkdə və daha da inkişaf etdirməkdə mühümdür. Buna görə də kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində mühasibatlığın idarəetməyə təsiri və əhəmiyyəti həmişə diqqət mərkəzində olur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Eugene Tafadzwa Maziriri, Miston Mapuranga. The Impact of Management Accounting Practices (Maps) on the Business Performance of Small and Medium Enterprises within the Gauteng Province of South Africa. // Journal of Accounting and Management. (JAM), Vol. 7, N.2 (2017), p.p.12-25
2. Əliyeva Ş.T. Kiçik və orta biznesin inkişafı və məşğulluq problemləri. Bakı, Elm, 2006.
3. Qəmbərova XN, Səlimova İL S. Kiçik biznesin inkişafının nəzəri qiymətləndirilməsi // Sumqayıt Dövlət Universiteti – “ELMİ XƏBƏRLƏR” – Sosial və humanitar elmlər bölməsi . Cild 15 № 2 2019, s.83-85
4. Namazova C.B., Hacıyev F.S. “Müştərək müəssisələrdə mühasibat uçotu və iqtisadi təhlil”. Bakı 2005
5. Oro Lavia López, Martin R. W. Hiebl. Management Accounting in Small and Medium-Sized Enterprises: Current Knowledge and Avenues for Further Research. // Journal of Management Accounting Research. 2015. 27(1):81-119
6. Peter Schuster, Mareike Heinemann, Peter Cleary. Management Accounting. Springer Texts in Business and Economics. 2021, 326 p.
7. Səbzəliyev S.M., Quliyev V.M. İdarəetmə uçotu. Bakı, 2014

Ульви ИСАЕВ

ВЛИЯНИЕ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА НА МЕНЕДЖМЕНТ НА МАЛЫХ И СРЕДНИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Резюме

В статье говорится о влиянии бухгалтерского учета на управление в субъектах малого и среднего бизнеса. Бухгалтерский учет оказывает положительное и существенное влияние на управление малыми и средними предприятиями. Бухгалтерский учет показывает предпринимателям потенциальные риски и насколько финансово эффективен их бизнес. Бухгалтерская информация помогает менеджерам принимать правильные решения, предоставляя им необходимую информацию. Эта информация включает в себя важную финансовую информацию, такую как кредиты и долги, доходы и расходы. Бухгалтерская информация предоставляет предпринимателям важную информацию для управления своими инвестициями, подготовки бизнес-планов, составления бюджета и регулирования бизнес-процессов. Кроме того, точная финансовая информация помогает предпринимателям определять свои долгосрочные стратегии и выполнять свои финансовые задачи. Информация и анализ, которые такой учет предоставляет менеджерам, способствуют успеху и развитию предпринимателей.

Ключевые слова: малые и средние предприятия, бухгалтерская информация, бухгалтерская практика, финансовое планирование и финансовый контроль.

Ulvi İSAYEV

**IMPACT OF ACCOUNTING ON MANAGEMENT IN SMALL AND MEDIUM-SIZED
ENTERPRISES**

Summary

The article talks about the impact of accounting on management in small and medium-sized business entities. Accounting has a positive and significant impact on the management of small and medium-sized enterprises. Accounting shows entrepreneurs the potential risks and how financially efficient their business is. Accounting information helps managers make the right decisions by providing them with the necessary information. This information includes important financial information such as loans and debts, income and expenses. Accounting information provides essential information to entrepreneurs to manage their investments, prepare business plans, budget and regulate business processes. In addition, accurate financial information helps entrepreneurs determine their long-term strategies and fulfill their financial mandate. The information and analysis that such accounting provides to managers supports the success and development of entrepreneurs.

Key words: *small and medium enterprises, accounting information, accounting practice, financial planning and financial control.*

Rəyçi: Hüquq elmləri doktoru, dosent Zaur MƏMMƏDOV

UOT: 304.4

Zaur SOLTANOV*

SEREBRAL İFLİCLİ UŞAQLAR VƏ ONLARIN AİLƏLƏRİ İLƏ SOSIAL İŞİN TƏŞKİLİNİN ƏSAS PRİNSİPLƏRİ

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 29 mart 2024; çapa qəbul edilmişdir: 30 mart 2024; onlayn çap edilmişdir: 15 aprel 2024

The article was submitted to the editors: March 29, 2024; accepted for publication: 30 March 2024; Published online: 15 April 2024

Xülasə

Məqalə müasir cəmiyyətin ciddi məsələlərindən biri olan serebral iflicdən əziyyət çəkən uşaqlar və onların ailələri ilə sosial işin təşkilinin əsas prinsiplərinə həsr olunub. Uşaqlıqda əlilliyin ən çox yayılmış səbəblərindən biri mərkəzi sinir sisteminin (MSS) zədələnməsi nəticəsində inkişaf edən serebral iflicdir. İndiki vaxtda texnologiyanın inkişafı ilə erkən müdaxilə şansı artmış olsa da, bu inkişaf sayəsində erkən diaqnoz qoyula bilsə də və ailələr bu haqda məlumatlandırılırsa belə xəstəliyin artışı qrafikasında azalma müşahidə olunmur. Serebral iflicdən əziyyət çəkən uşaqların, bəzi inkişaf sahələrində yetərsiz olmaları, bədənlərində normal işləyən bir çox digər xüsusiyyətlərin göz ardı edilməsi və özlərinə qayğı göstərə bilməmələri ilə bağlı sosial problemlərə görə ailələrindən asılılıq səviyyəsində artım müşahidə olunmaqdadır. Bu halda valideynlərin fiziki, psixoloji, emosional, sosial və iqtisadi problemlərlə üzləşmələri qaçınılmazdır. Bütün bunlar diqqətə alındığı zaman serebral iflicli uşaqlar və onların ailələri ilə sosial işin təşkili problemi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: *Serebral iflic, sosial iş, sosial dəstək, valideyn, sosial işçi.*

Giriş

Serebral iflic, uşaqlıq çağının ən sıx görülən və həyat boyu davam edən, hərəkəti və bədən posturunu zədələyən inkişaf pozğunluğudur və serebral iflic uşaqlıqda ən çox rast gəlinən fiziki qüsurlardan biridir. Serebral iflic anormal beyin inkişafı və ya insanın əzələlərini idarə etmək qabiliyyətinə təsir edən, inkişaf edən beyinin zədələnməsi nəticəsində yaranır.

Serebral iflicin simptomları insandan insana dəyişir. Şiddətli serebral iflicli olan bir şəxs gəzmək üçün xüsusi avadanlıqdan istifadə etməli ola bilər və ya ümumiyyətlə gəzə bilməyəcək və yaşadığı müddətcə qayğıya ehtiyac duyacağı bir vəziyyətə düşə bilər.

Uşaqlara birbaşa təsir edən xroniki xəstəliklər arasında yer alan serebral iflic vaxt, maddiyat, iş, ailə, sosial və fiziki yöndən uşaqların və ailələrin həyatlarını dəyişdirərək onlara bənzərsiz ziyan vurur [1].

Bu xəstəliyə uyğunlaşma prosesində ailələr xəstəlikdən irəli gələn qayğı tələblərinə cavab axtararkən tibb, reabilitasiya, təhsil və sosial xidmətlər kimi bir sıra xidmətlərdən yararlanırlar [2].

Serebral iflicli uşağa qulluq etmək olduqca məsuliyyətli bir işdir, çünki bu xəstəlikdən əziyyət çəkən uşaqların fiziki və emosional tələbləri səy, fədakarlıq və vaxt tələb edir. Maddiyat, emosional və sosial problemlər ailələrin üz-üzə gəldiyi digər çətinliklərdir [3].

Serebral iflicli uşaqlar və onların ailələri ilə sosial işin təşkilinin əsas prinsipləri. Tədqiqatçılara görə, ailənin uşaqla praktiki qayğı proseslərindən başqa, fərdlərin qarşılıqlı asılılıq ehtiyaclarını qarşılaya biləcək bir növ dəstəyə də ehtiyac vardır [4] və bu dəstək də sosial dəstək hesab oluna bilər. Sosial dəstək subyektiv və obyektiv mübadilələrin aparıldığı, şəbəkələri real

*Azərbaycan Universiteti, magistr. *Bakı, Azərbaycan*
E-mail: zaurandleyla@gmail.com

varlıqlara çevirən, bir-biri ilə emosional bağlarla bağlı olan subyektlər arasında əlaqələrin strukturu kimi qəbul edilir [5].

Ümumiyyətlə, sosial dəstək fərdin həyatında qarşılaşa biləcəyi problemlərin öhdəsindən gəlməkdə təsirli olan və insanı həyatın mənfə təsirlərinə qarşı qoruyan əhəmiyyətli bir dəstəkdir. Eyni zamanda fərdin həyatında müsbət təsirlər yaradır, həm də istiqamətləndirici təsirə malikdir [6].

Sosial dəstək emosional dəstəyi, eləcə də məlumat və məsləhətləri ehtiva edən çoxşaxəli bir anlayış kimi qəbul edilir [7]. Bir insanın sosial dəstək ala biləcəyi ən mühüm mənbələrə ailəsini, dostlarını, ətrafındakı hörmət etdiyi insanları və sosial işçiləri misal göstərə bilərik. Sosial işçilər sadəcə sosial dəstəklə kifayətlənmir, həmçinin sosial çərçivədə hər cür müdaxiləni də həyata keçirir:

Birincisi, sosial işçilər üçün uşaqlarda fiziki qüsurların növlərini və səbəblərini başa düşmək vacibdir. Fiziki qüsurlar anadangəlmə ola bilər, yəni doğuş zamanı mövcud ola bilər və ya sonradan qazanıla bilər. Serebral iflic isə doğumdan əvvəl, doğuş zamanı, doğumdan bir ay sonra və ya uşağın həyatının ilk illərində, beyin hələ inkişaf edərkən baş verə bilər. Serebral iflicli uşaqlar üçün sosial iş müdaxiləsi hər bir uşağın özünəməxsus ehtiyaclarını və problemlərini həll etməyə yönəlməlidir. Bu, fərdi və ailə məsləhətlərini, dəstək qrupları da daxil olmaqla bir sıra müdaxilələri əhatə edə bilər;

Intervention at micro level. (Mikro səviyyədə müdaxilə). Bu səviyyədə sosial işçilər birbaşa uşaqlar və onların ailələri ilə işləyirlər. Əsas müdaxilələrdən biri uşağa daha az asılı həyat sürməsinə kömək etməkdir. Bu, müxtəlif növ resursların təmin edilməsini asanlaşdırmaqla həyata keçirilir. Serebral iflicli uşaqlar üçün əsas resurslardan biri köməkçi texnologiyadır. Köməkçi texnologiyaya, fiziki qüsurlu uşaqlara ünsiyyət qurmağa, hərəkət etməyə və gündəlik fəaliyyətlərdə iştirak etməyə kömək edə bilən cihaz və avadanlıqlar aiddir. Köməkçi texnologiya nümunələrinə əlil arabaları, rabitə vasitələri və uyğunlaşdırılmış kompüter proqramları daxildir.

Köməkçi texnologiya bu cür uşaqların həyat keyfiyyətini önəmli ölçüdə yaxşılaşdırmağa bilər. Bu, onlara daha çox hərəkətlilik və müstəqillik, həmçinin məktəbdə və digər fəaliyyətlərdə iştirak etməyə imkan yarada bilər. Lakin köməkçi texnologiya ailələr üçün bir çox halda bahalı ola bilər və təəssüf ki bütün uşaqlar üçün əlçatan deyil. Nəticə etibarilə, sosial işçilər serebral iflicli uşaqların müvafiq köməkçi texnologiyaları əldə etmələri üçün maliyyə dəstəyini müdafiə etməli olurlar.

Sosial işçilər serebral iflicli uşaqları resurslarla təmin etməklə yanaşı, eyni zamanda bu uşaqların ailələrinə də dəstək və rəhbərlik edir. Bu, ailələrə fiziki qüsurlu uşağa qayğı göstərməklə bağlı çətinlikləri başa düşmək və bu çətinliklərin öhdəsindən gəlməyə kömək etməyə şərait yaradır. Sosial işçilər ayrıca valideynləri bu haqda məlumatlandırma və terapiya, müvəqqəti baxım və maliyyə dəstəyi kimi icma resurslarına və dəstək xidmətlərinə yönləndirə bilər [8].

Intervention at the mid level (Orta səviyyədə müdaxilə). Orta səviyyədə sosial işçilər təhsil mərkəzlərinin yaradılması, peşə təhsili, rifah və s. kimi proqramlar hazırlayır və inkişaf etdirirlər. Sosial işçilər həmçinin resursların onların istifadəsinə verilməsində və dövlət proqramlarının faydalarının bu uşaqlara çatmasını təmin etməkdə fəal rol oynayırlar.

Intervention at the macro level (Yüksək səviyyədə müdaxilə). Sosial işçilər həmçinin serebral iflic nəticəsində fiziki qüsurlu olan uşaqların hüquqlarının müdafiəsində də mühüm rol oynayırlar. Bu, fiziki qüsurlu uşaqların müvafiq formal təhsil və digər xidmətlərə çıxışını təmin etmək üçün məktəblər və digər təşkilatlarla işləməyi əhatə edə bilər. Sosial işçilər həmçinin fiziki qüsurlu uşaqların öz icmalarına daxil edilməsini və iştirakını dəstəkləmək üçün siyasət və sistem dəyişikliklərini də müdafiə edə bilərlər. Bu dəyişiklikləri müdafiə etməklə yanaşı, fiziki qüsurlu uşaqların əlil olmayan həmyaşıdları ilə eyni imkanlara və resurslara çıxışa malik olmasını təmin etmək də olduqca vacibdir.

Mikro, orta və makro səviyyəli fəaliyyətlər fərqli olsa da, onların ümumi məqsədi serebral iflicdən əziyyət çəkən uşaqların həyatını yaxşılaşdırmaq və onları məmnun etməkdir [8].

Serebral iflicli uşaqlara sahib valideynlərin bir çoxu üzüntü hiss edir və gələcəyə qayğı ilə yanaşırlar. Bu qayğının təməlinə gələcəkdə uşaqlarının hansı çətinliklərlə qarşılaşacaqlarına aid bilinməzlik, xüsusilə də özləri yaşlandıqdan və dünyada olmadıqları zaman uşaqlarının həyatının necə davam edəcəyi ilə bağlı bilinməzliklərin olduğu düşünəlməlidir. Şen və Yurtseven [9] serebral iflicdə əziyyət çəkən uşaqları olan anaların yüksək səviyyədə kədərli hiss etdiklərini qeyd etmişlərdir.

Ailə münasibətləri azaldıqca qapalı sistem formalaşır. Sosial ətrafın mənfi reaksiyaları və ailə üzvlərinin uşağın necə göründüyünə dair utanma hissi duyması ailəni yaşadıkları mühitdən uzaqlaşdırır və ailəni tənhalığa sürükləyə bilər. Bu vəziyyət ailənin həyatını çətinləşdirir. Çünki əlil uşağın olmasının gətirdiyi problemlər və çətinliklər ailənin ictimai fəaliyyətə daha az vaxt ayırmasına səbəb olur. Bu vəziyyətdən ən çox analar təsir altına düşür. Anaların övladlarının qayğısına qalmaqda daha yaxından iştirak etməsi onların lazım olduğundan daha çox enerji sərf etməsinə və yorğunluq hiss etməsinə səbəb olur. Beləliklə, analar həyat yoldaşları, digər uşaqları və ətrafları ilə daha az ünsiyyət qururlar.

Okanlı və başqaları [7] əlil uşaq ailələrin yaşadığı əsas problemlərin başında; onların bu vəziyyətdən necə çıxacaqlarını, övladlarının gələcəkdə hansı vəziyyətə düşəcəyini, xəstəliyin onların günahı olub-olmadığını, sosial dəstəyin olmaması kimi problemlərin olduğunu qeyd etmişdir. Əlilliyi olan uşağın mövcudluğuna uğurlu şəkildə uyğunlaşmağı asanlaşdıran amillərdən biri həm uşağın, həm də ailənin ehtiyaclarını ödəməyə, əlilliklə bağlı problemləri azaltmağa və onlara bu problemlərin öhdəsindən gəlməyə kömək edəcək dəstək xidmətlərinin göstərilməsidir.

Bununla belə, anaların sosial dəstəyə ehtiyacı və aldıkları sosial dəstək nisbətinin atalara nisbətən daha yüksək olduğu müəyyən edilmişdir. Aparılan araşdırmalarda sosial dəstəyin həm analarda, həm də atalarda mübarizə davranışlarını yaxşılaşdırdığı müəyyən edilmişdir.

Nəticə

Uşağın xəstəliyi və ya əlilliyi səbəbindən yeni tərbiyəçi rolunun qəbul edilməsi və bunun stresli bir hadisə olması ailənin həyatına təsir edir və bu yeni vəziyyətə uyğunlaşmağı zəruri edir. Ailə üzvlərinin emosional çətinlikləri, xəstəliklə bağlı qeyri-müəyyənlik, ailədəki rolların tərsinə çevrilməsi, iqtisadi çətinliklər, resursların və xidmətlərin qeyri-kafi olması, əsas ehtiyacları gözlənilən səviyyədə qarşılaya bilməməsi səbəbindən daha çox sosial dəstəyə ehtiyacı olur. Valideynlərin bütün təcrübələri ilə necə və nə dərəcədə öhdəsindən gəlmələri sosial dəstəyin olması ilə paraleldir. Ailələrin bu gözlənilməz situasiyanın öhdəsindən necə gəlmələri böyük ölçüdə onların digər ailələrlə münasibətlərindən, onlardan aldıkları dəstəkdən və onlara nə dərəcədə kömək etmələrindən asılıdır. Ailələr yoldaşlığa, tək olmadıqlarını hiss etməyə və emosional dəstəyə ehtiyac duyurlar.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Almasri N, Palisano RJ, Dunst C, Chiarello LA, O'Neil ME, Polansky M. Profiles of family needs of children and youth with cerebral palsy. *Child Care Health Dev.* 2011; 38(6):798-806.
2. Baltaş, Z. (2000). Sağlık Psikolojisi. Remzi Kitabevi, İstanbul, 133-165.
3. Cutrona, C. E., & Russell, D. W. (1987). The provisions of social relationships and adaptation to stress. *Advances in personal relationships*, 1(1), 37-67.
4. Guyard A, Fauconnier J, Mermet MA, Cans C. (2010). Impact on parents of cerebral palsy in children: a literature review. *Arch Pediatr.* 2011; 18(2):204-14
5. Social work intervention for children with physical disability. <https://newagesocialwork.com/social-work-for-children-with-physical-disability/>
6. Milbrath VM, Siqueira HCH, Amestoy SC, Trindade LL. Redes de apoyo utilizadas por la familia cuando el niño nace con necesidades especiales. *Evidentia.* 2011; 8(36).
7. Okanlı, A., Ekinci, M., Gözüağca, D. ve Sezgin, S. (2004). Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Yasadıkları Psikososyal Sorunlar. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi.* 1(1), 1-5.
8. Sluzki CE. Personal social networks and health: conceptual and clinical implications of their reciprocal impact. *Fam Syst Health.* 2010; 28(1):1-18.
9. Şen E., Yurtseven S. Difficulties experienced by families with disabled children. *JSPN*,2007; 12: 238- 52.

10. Wijesinghe CJ., Fonseka P., Hewage CG. The development and validation of an instrument to assess caregiver burden in cerebral palsy: Caregiver difficulties scale. Ceylon Med J. 2013; 58(4):162-7.

Zaur SOLTANOV

**BASIC PRINCIPLES OF ORGANIZING SOCIAL WORK WITH CHILDREN
WITH CEREBRAL PALSY AND THEIR FAMILIES**

Summary

The article is devoted to the main principles of organizing social work with children suffering from cerebral palsy and their families, which is one of the serious issues of modern society. One of the most common causes of disability in childhood is Cerebral Palsy, which develops as a result of damage to the central nervous system. Nowadays, with the development of technology, the chance of early intervention has increased, early diagnosis can be made and families are informed about it. Even so, there is no decrease in the disease progression graph. Children suffering from cerebral palsy are experiencing an increase in the level of dependence on their families due to social problems related to their inadequacy in some developmental areas, neglect of many other features that work normally in their bodies, and their inability to take care of themselves. In this case, it is inevitable that parents face physical, psychological, emotional, social and economic problems. When all these are taken into account, the problem of organizing social work with children with cerebral palsy and their families is of great importance.

Keywords: *Cerebral palsy, social work, social support, parent, social worker.*

Заур СОЛТАНОВ

**ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ОРГАНИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ С ДЕТЬМИ С
ДЦП И ИХ СЕМЬЯМИ**

Резюме

Статья посвящена основным принципам организации социальной работы с детьми, страдающими от церебрального паралича, и их семьями, что является серьезной проблемой в современном обществе. Одной из наиболее распространенных причин детского инвалидизма в детстве является церебральный паралич, который развивается вследствие повреждения центральной нервной системы. Несмотря на возросшие шансы на раннее вмешательство благодаря развитию технологий в настоящее время, уменьшение числа случаев заболевания не наблюдается, даже если ранняя диагностика становится возможной благодаря этому развитию и если семьи информируются об этом. В связи с социальными проблемами, связанными с тем, что дети, страдающие от церебрального паралича, испытывают недостаток в некоторых областях развития, игнорируют множество других функций, работающих нормально в их теле, и не могут обеспечить себе заботу, наблюдается увеличение степени зависимости от семей. В этом случае родителям неизбежно приходится сталкиваться с физическими, психологическими, эмоциональными, социальными и экономическими проблемами. Учитывая все это, проблема организации социальной работы с детьми, страдающими от церебрального паралича, и их семьями приобретает большое значение.

Ключевые слова: *церебральный паралич, социальная работа, социальная поддержка, родитель, социальный работник.*

Rəyçi: Fəlsəfə elmləri doktoru, professor Qızılgül ABBASOVA

SİYASƏT
POLİTİCS

UOT: 304.4

Alpay ŞƏRİFLİ*

AZƏRBAYCAN VƏ UNESCO

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 21 mart 2024; çapa qəbul edilmişdir: 23 mart 2024; onlayn çap edilmişdir: 15 aprel 2024

The article was submitted to the editors: March 21, 2024; accepted for publication: 23 March 2024; Published online: 15 Apr 2024

Xülasə

Azərbaycan bir çox beynəlxalq təşkilatlarla əlaqə yaradır və inkişaf etdirir. Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan dövləti mədəniyyət sahəsinə də böyük önəm verməyə başladı. Azərbaycan mədəniyyət sahəsində əlaqələrini genişləndirdi. Azərbaycan dövləti bir sıra təşkilatlarla əlaqə saxlayır. Bunlardan ən tanınmış və nüfuzlusu BMT-nin ixtisaslaşmış sahəsi olan UNESCO idi. Azərbaycan UNESCO ilə uzun müddətdir sıx əlaqələr saxlayır. Yardım kompaniyalarında fəal iştirak edir. İnkişaf etməmiş dövlətlərdə məktəblərin, tədris müəssisələrinin tikintisində iştirak edir. Belə ölkələrə humanitar yardımlar edir. Birinci xanım Mehriban Əliyeva xoşməramlı səfir olarkən onun gördüyü işlər yüksək qiymətləndirilmişdi. Bundan sonrakı dövrdə də UNESCO və İSESCO kimi təşkilatlarla münasibətlərdə Azərbaycan Respublikasının vacib rol oynayacağı vurğulanıb.

Açar sözlər: *Azərbaycan dövləti, UNESCO, BMT, mədəniyyət, tədris müəssisələri, humanitar yardım.*

Giriş

1991-ci ildə SSRİ-nin və eyni zamanda sosializm və kommunizm sisteminin çökməsindən sonra dünya xəritəsində dəyişiklik baş verdi. Yeni müstəqil dövlətlər yarandı və bir neçəsi isə öz müstəqilliyini yenidən bərpa etdi. Azərbaycan da öz müstəqilliyini yenidən bərpa edən dövlətlərdən idi. Dövlətçilik ənənəsinə malik Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra yəni daha dəqiq desək 1991-ci il 18 oktyabr tarixində “Müstəqillik haqqında” akt qəbul edildikdən (2021-ci ildən “Müstəqilliyin bərpası haqqında” akt adlandırılmışdı) sonra bir çox ölkələrlə və beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələr qurmağa başladı. Onu da qeyd edək ki, ilk dəfə müstəqilliyimiz 9 noyabr 1991-ci ildə tanındı və Azərbaycan Respublikasının ilk üzv olduğu təşkilat isə İslam Konfransı Təşkilatı (2011-ci ildən İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı) olub. 2 mart 1992-ci ildə isə dünyanın ən böyük beynəlxalq təşkilatı olan Birləşmiş Millətlər Təşkilatına üzv olub. Bundan sonra isə Azərbaycan Respublikası artıq BMT tərkibində yaradılmış bir sıra ixtisaslaşmış təşkilatlarla da əlaqələr qurmağa başladı. Bunlardan Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST), Dünya Bankı, Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO), Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF), Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlıq (UNHCR) və Təhsil, Elm və Mədəniyyət məsələləri üzrə Təşkilatı (UNESCO) və s. bu kimi təşkilatların adını qeyd etmək olar ki, ölkəmiz bu təşkilatlarda fəal şəkildə iştirak edir. UNESCO ilə də sıx şəkildə əməkdaşlıq edir. Eyni zamanda ölkəmiz siyasi sferadan əlavə olaraq mədəniyyət, təhsil, elm sahəsində də böyük işlər görməyə başladı. Təbii ki, bunlardan ən önəmlisi BMT-nin bu sahədə ixtisaslaşmış təşkilatı olan UNESCO ilə əməkdaşlığın qurulması idi. İlk öncə UNESCO haqqında qısa məlumat bildirək. UNESCO 16 noyabr 1945-ci ildə yaranmışdır. Mərkəzi qərərgahı Fransanın paytaxtı Paris şəhərində yerləşir. Hazırda baş direktoru isə Mərakeş əsilli fransalı siyasətçi Odri Azulaydır. UNESCO-nun yaranmasında əsas məqsədlərindən biri ikinci dünya müharibəsindən sonra məhv olmuş təhsil, elm və mədəniyyət sahəsinin dünyada yenidən dirçəldilməsi. Təhsil müəssisələrinin yenidən fəaliyyətə başlaması, dağıdılmış mədəniyyət abidələrinin, nümunələrinin bərpası və s. bu kimi tədbirlərin görülməsi idi. Eyni zamanda UNESCO-nun 1945-ci ildə Londonda keçirilən konfransdakı qəbul edilən nizamnaməsində də UNESCO-nun fəaliyyət istiqamətləri

* Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti, magistr. *Azərbaycan, Bakı*
E-mail: sheriflialpay@gmail.com

göstərilib. Nizamnamədə qeyd edilir: “İrqiindən, cinsindən, dilindən, dinindən asılı olmayaraq, təhsil, elm və mədəniyyət sahələri üzrə xalqların əməkdaşlığını genişləndirmək yolu ilə sülhün və təhlükəsizliyin möhkəmlənməsinə kömək etməkdir. BMT-nin Nizamnaməsinə uyğun olaraq irqi, cinsi, dil və ya dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq qanunvericilik və ədaləti, insanın əsas hüquq və azadlıqlarını təmin etməkdən ibarətdir. Ali orqanı sessiyaları iki ildən bir çağırılan konfransdır.” UNESCO-nun rəsmi dilləri ingilis, fransız, ispan, ərəb, çin və rus dilləridir. Hal-hazırda 193 üzvü vardır.

Azərbaycan və UNESCO əməkdaşlığı

Azərbaycan Respublikası 3 iyun 1992-ci ildən etibarən UNESCO-nun üzvüdür. Azərbaycan və UNESCO ilə əməkdaşlıq əsasən Azərbaycan Respublikasının o dönməki prezidenti Heydər Əliyevin 1993-cü ilin dekabr ayında Fransaya səfəri zamanı dönmənin UNESCO Baş Direktoru ispan Federiko Mayorla görüşü zamanı qurulmuşdur. Bu görüşdən sonra məhz Azərbaycanla UNESCO arasında olacaq əməkdaşlıqlar müzakirə edilib, bir sıra məsələlər barədə qarşılıqlı söhbət aparılıb və bir sıra sənədlər imzalanıbdır. Bundan sonra isə Azərbaycanla UNESCO arasında əməkdaşlığın dərinədən inkişaf etdirilməsi, ölkəmizin öz perspektivindən səmərəli şəkildə istifadə edilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Milli Komissiyasının yaradılmasının vacibliyi vurğulanmışdır. Bunun nəticəsidir ki, 21 fevral 1994-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən Milli Komissiyanın yaradılması barədə sərəncam imzalanmışdır. Sərəncamda da göstərilir ki, Milli Komissiya Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin tərkibində yaradılsın. Xarici işlər naziri Milli Komissiyanın sədri təyin edilsin və ona Milli Komissiyanın tərkibini yaratmaq səlahiyyəti verilsin. Bu göstərişdən sonra isə Milli Komissiyanın tərkibi yaradılmışdır ki, müvafiq nazirliyin əməkdaşları, ziyalılar və ictimaiyyət nümayəndələrindən ibarət 25 nəfərlik heyət olmuşdur. Prezident İlham Əliyev tərəfindən 15 sentyabr 2005-ci ildə Azərbaycan Respublikası ilə UNESCO arasında əməkdaşlığın inkişafı və əlaqələrin artırılması məqsədi ilə Milli Komissiyaya əalvə işlərin görülməsi və tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədi ilə başqa bir sərəncam imzalanmışdır. Bu sərəncamda eyni zamanda o da göstərilirdi ki, Milli Komissiyanın yeni tərkibi yaradılsın. Bu sərəncamdan sonra isə yeni formalaşan Milli Komissiya Azərbaycan Respublikasının UNESCO-da aparılan siyasətin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirir, yeni “Yol Xəritəsi” yaradılması üzərində bir sıra işlər görür. Eyni zamanda Azərbaycanla UNESCO arasında əməkdaşlığın inkişafında əsas meyarlardan biri də Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi nəzdində yaradılan Daimi Katiblik və Fransanın Paris şəhərində yerləşən UNESCO yanındakı Daimi Nümayəndəlikdir ki, bunlarda ölkəmizini milli mədəniyyət nümunələrinin, musiqimizin, milli-mədəni irsimizin və s. təbliğatında böyük rol oynayır. Azərbaycanla UNESCO arasında əlaqələr yalnız 1992-ci ildən sonrakı dövrləri əhatə etmir. Azərbaycan SSRİ tərəfindən işğal olunduqdan sonra da yəni SSRİ dönməsində də UNESCO ilə sıx əməkdaşlığı olmuşdur. Əsasən UNESCO ilə əlaqələrin qurulması keçən əsrin 60-cı illərdən sonrakı dövrü əhatə edir. Elə bu dövrdən sonra UNESCO-nun fəaliyyətində aktiv şəkildə iştirak etmişdir. Məhz bunun nəticəsidir ki, fransız dilində “Qafqaz xalqlarının ədəbiyyatı” seriyasından olan görkəmli dramaturqumuz Mirzə Fətəli Axundovun komediyaları, “Dünya xalqlarının musiqisi” seriyasından Azərbaycan muğamlarından ibarət olan iki val və iki audio-kasset UNESCO tərəfindən istifadəyə buraxılmışdır. Müstəqillik dövründə olduğu kimi Sovet İttifaqı dönməsində də Azərbaycanla UNESCO arasında əlaqələrin qurulması və inkişafında da Ulu Öndər Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri xüsusi qeyd edilməlidir. Heydər Əliyev Azərbaycan mədəniyyəti ilə bağlı UNESCO tərəfindən tədbir keçirilərkən yaxınan iştirak etmişdir. Onu da qeyd edək ki, UNESCO ilə 1960-cı illərdən əlaqələr və əməkdaşlıq qurulsa da 1983-cü ildə Bakıda təşkil edilən “Şərqi xalça sənəti” I Beynəlxalq Simpoziumu zamanı Heydər Əliyevlə UNESCO-nun Baş Direktorunun xüsusi məsləhətçisi Federiko Mayorla görüşündən sonra da daha da yüksələn xətlə inkişaf etmişdir. Daha sonrakı dövrdə isə Azərbaycan öz müstəqilliyini yenidən bərpa etdikdən məhz bu dostluq əlaqələri Azərbaycan və UNESCO ilə münasibətlərə yaxşı mənada öz təsirini göstərmişdir. Nəticədə Azərbaycanın bu təşkilatdakı uğurlu fəaliyyətinin əsasını qoymuşdur. SSRİ dönməsində də UNESCO-nun Fransanın paytaxtı Paris şəhərində yerləşən baş qərargahında 1981-ci

ildə “Azərbaycan xalçaları”, 1985-ci ildə “Azərbaycan əlyazmaları”, 1984-cü ilin noyabrında yenə də baş qərargahda Azərbaycan Dövlət Rəqs ansamblının çıxışı olmuştur. 1985-ci ildə isə Londonda UNESCO-nun himayəsi altında “Bakının memarlığı” sərgisi keçirilmişdir. Keçirilən bu tədbirlər və sərgilər Azərbaycan mədəniyyətinin, musiqisinin və memarlığının tanıtılmasında və təbliğində böyük rol oynamışdır. UNESCO tərəfindən eyni zamanda Bakı şəhərində iki mühüm beynəlxalq tədbir keçirilməsi üçün Azərbaycana maliyyə yardımı etmişdir – “Dil və şəhər” 1981-ci ildə və “Şərq xalça sənəti” 1983-cü ildə. 1983-cü ildə isə UNESCO-nun o dönəmkə Baş Direktoru Amadu Mahtar M Bou Bakıya səfər edərkən Azərbaycan hökuməti tərəfindən xalçaçı-rəssam Lətif Kərimovun toxuduğu və üzərində Memar Əcəmi Naxçıvaninin təsviri olan xalça təşkilata hədiyyə edilmişdir.

Müstəqilliyimiz dönəmində də UNESCO ilə əlaqələr inkişaf etmişdir. İlk öncə onu qeyd edək ki, Azərbaycan milli-mədəni irsinin dünya səviyyəsinə çatdırılmasında ən əsas addımlardan biri məhz 1997-ci ilin 20 aprel tarixində Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən imzalanan fərman əsasında olmuşdur ki, bu fərmanda bütöv türk dünyasının ən ulu dastanı olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyinin keçirilməsi ilə əlaqədar olmuşdur. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyi ilə bağlı olan tədbir 2000-ci ildə keçirilmişdir. Tədbirdə UNESCO nümayəndələri də geniş tərkibdə iştirak etmişdir. 1300 illik yubiley ilə əlaqədar olaraq UNESCO çərçivəsində, Almanyanın Drezden şəhərində, Moskvada İstanbulda və Türkiyənin müxtəlif şəhərlərində möhtəşəm tədbirlər keçirilmişdir. Yubiley ilə bağlı olaraq keçirilən sonuncu tədbir isə 2000-ci ilin aprel ayında Bakı şəhərində keçirilən qapanış mərasimə ilə keçirilmişdir. Burada da Türk Dövlətləri Təşkilatının VI Zirvə Toplantısına dəvət olunmuş dövlət başçıların iştirakı ilə keçirilmişdir. Heydər Əliyevdən sonra hakimiyyətə gələn İlham Əliyev də xarici siyasətdə bir sıra dövlətlər və təşkilatlarla əlaqələrin dərinləşməsi, inkişafına böyük önəm vermişdir. Belə təşkilatlardan biri də UNESCO olmuşdur. Prezident İlham Əliyevin dönəmində də Azərbaycan Respublikası tərəfindən bir sıra ölkələrə maliyyə yardımı göstərilmişdir. Eyni zamanda İlham Əliyev və xanımı Mehriban Əliyeva 2015-ci il 17 noyabr tarixində Parisdə UNESCO Baş Konfransının 38-ci sessiyasının Liderlər Forumunda iştirak etmişdir. Bu Forum UNESCO-nun 70 illik yubileyinə həsr olunurdu. Forumu sədrlik edən Stanley Mutumba Simataa xüsusi olaraq bildirmişdir ki, Azərbaycan dünyada sürətli iqtisadi artıma və inkişafına görə əsas ölkələrdən birinə çevrilibdir. Eyni zamanda Azərbaycanın müxtəlif mədəniyyətə məxsus xalqların, etnosların və sivilizasiyaların birgə yaşadığı ölkə olduğunu qeyd etmişdir. Hazırda Azərbaycan UNESCO-nun əsas tərəfdaşlarından birinə çevrilmişdir. Təşkilatdakı mandatına uyğun olaraq bütün sahələrdə UNESCO-ya öz dəstəyini göstərmişdir. “Bakı prosesi” Forumunda xüsusi olaraq vurğulanmışdır. Çünki bu prosesdə iki fərqli regiona mənsub olan mədəniyyət nazirlərini bir araya gətirməklə Avropa Şurası və İslam Əməkdaşlıq Təşkilatını əhatə edir. Əvvəlki illərdə də Azərbaycan mədəniyyətlərarası dialoq üzrə üç dünya forumuna möhtəşəm şəkildə ev sahibliyi edibdir. BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansının yeddinci Qlobal Forumunun da Azərbaycanda təşkil olunması bir daha Azərbaycanın mədəniyyətlərarası dialoqa sadıq qalmasının əsas göstəricisidir. 19-21 oktyabr 2006-cı il tarixində UNESCO-nun Parisdəki Baş Qərargahında UNESCO-nun 60 illik yubileyi ilə əlaqədar olaraq “Sivilizasiyalararası diqaloq” həftəsi çərçivəsində “Azərbaycan – sivilizasiyaların və mədəniyyətlərin kəsişdiyi yer” adı ilə Azərbaycan Günü keçirilmişdir. Həmin tədbirdə Azərbaycan Respublikasının birinci xanımı, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, UNESCO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban Əliyeva da iştirak etmişdir. Tədbirdə geniş mövzu ilə çıxış etmiş, Azərbaycanın tarixən mədəni dəyərlərə malik ölkə olması, müxtəlif millətlərin və etnosa malik xalqların birlikdə yaşamasını xüsusi olaraq qeyd edib. Dinindən, dilindən və milliyətindən asılı olmayaraq hər kəsin bərabərliyin qorunması və hər kəsin adət-ənənəsinə, mədəniyyətinə hörmətlə yanaşılması və ən əsası Azərbaycanın tolerant, multikultural dəyərlərə malik bir ölkə olması tədbir iştirakçılarının nəzərinə çatdırılıb. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin məlumatına əsasən isə bu ilin mart ayının 21-də Parisdə UNESCO-nun Baş Qərargahında təşkilatla Azərbaycan arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi müzakirə olunub. Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət nazirinin müavini Fərid Cəfərovun rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti UNESCO-nun rəhbər vəzifəli şəxsləri ilə görüş

keçirilib. Görüşdə UNESCO-nun Baş Konfransının prezidenti xanım Simona Mikulesku və İcraiyyə Şurasının sədri xanım Vera Lakulye də iştirak edib. Bu görüşdə Azərbaycanın ümumbəşəri mədəni irsinin qorunması üzrə milli, regional və beynəlxalq səviyyədə fəaliyyəti müzakirə edilib. Eyni zamanda mart ayının 22-də UNESCO Baş direktorunun sosial və humanitar elmlər üzrə müavini xanım Qabriela Ramos və Baş direktorun Prioritet Afrika və xarici əlaqələr üzrə müavini Entonu Ohemeng-Boama ilə də görüş keçirilib və burada da UNESCO ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlıq və bunun daha da inkişaf etdirilməsi mexanizmləri müzakirə edilib. Görüşdə bu məsələ də xüsusi olaraq Azərbaycan nümayəndə heyəti tərəfindən vurğulanıb: “Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərində tarix-mədəniyyət abidələrinin bərpası istiqamətində fəaliyyət, eyni zamanda işğal dönməndə dağıdılmış və talan edilmiş mədəni irsimizlə bağlı UNESCO mexanizmləri çərçivəsində fəaliyyətlər qeyd edilmişdir.”

Azərbaycanla UNESCO arasında əlaqələrin inkişafında Heydər Əliyev Fondunun da böyük rolu olmuşdur. İlk öncə onu bildirək ki, Heydər Əliyev Fondu 2004-cü ildə yaradılıb. Prezidenti Mehriban Əliyevadır. Bu Fond bir sıra xeyriyyə işləri, inkişaf etməmiş ölkələrə humanitar yardımların göstərilməsi, eyni zamanda istər ölkə daxilində, istərsə də ölkə xaricində təhsil müəssisələrinin, məktəb və bağçaların təmir, bərpa və tikintisinə həyata keçirir. Eyni zamanda Heydər Əliyev Fondunun maliyyə dəstəyi ilə bir sıra ölkə ölkələrdə ibadət yerlərinin, məscid və kilsələrin təmir, bərpasını həyata keçirib. Ümumiyyətcə Heydər Əliyev Fondunun UNESCO ilə əməkdaşlığı çərçivəsində Azərbaycan və UNESCO arasında əlaqələr yüksək səviyyədə inkişaf etmişdir. Məhz Azərbaycan musiqisi və mədəniyyətinin dünya arenasında lauiqli şəkildə təmsil olunması və təbliğini həyata keçirmək məqsədi ilə Bakı şəhərində Beynəlxalq Muğam Mərkəzinin yaradılması ideyasını irəli sürmüşdür. Sonrakı dövrlərdə isə UNESCO səviyyəsində görkəmli alim Nəsirəddin Tusinin 800 illik yubileyi, Azərbaycan alimi və şərqişünası Mirzə Kazımbəyin 200 illik, akademik Yusif Məmmədəliyevin, xalçaçı-rəssam Lətif Kərimov, yazıçı Mir Cəlal Paşayev, dünyaca məşhur rəssamımız Səttar Bəhlulzadənin 100 illik yubileyləri təntənəli şəkildə qeyd olunmuşdur. Ümumilikdə baxsaq Mehriban Əliyevanın rəhbərliyi Heydər Əliyev Fondunun gördüyü işlər istər UNESCO, istərsə də İSESCO tərəfindən yüksək səviyyədə qiymətləndirilir. Sivilizasiyalararası dialoq daxil olmaqla, həyata keçirilən bir sıra xeyriyyə tədbirləri də bunun bariz göstəricisidir. Bütün bunları nəzərə alaraq Mehriban Əliyeva 2004-cü ildə UNESCO-nun və 2006-cı ildə isə İSESCO-nun xoşməramlı səfiri adına layiq görülüb.

UNESCO-nun Ümümdünya mədəni irs siyahısına düşən maddi mədəni irs sərəvətlərimiz bunlardır:

1. İçəri Şəhər, Qız Qalası və Şirvanşahlar Saray Kompleksi – 2000-ci il
2. Qobustan Qaya Sənəti Mədəni Landşaftı – 2007-ci il
3. Xan Sarayı ilə birgə Şəkinin tarixi mərkəzi – 2019-cu il
4. Xınalıqlıların Mədəni Landşaftı və “Köç yolu” Marşrutu – 2023-cü il
5. Hirkan meşələri – 2023-cü il
6. UNESCO-nun Ümümdünya mədəni irs siyahısına düşən qeyri-maddi mədəni irs

sərəvətlərimiz isə bunlardır:

7. Azərbaycan muğamı
8. Azərbaycan aşıq sənəti
9. Novruz Bayramı
10. Azərbaycan Respublikasında ənənəvi xalçaçılıq sənəti
11. Simli musiqi aləti tarixi hazırlanma və ifaçılıq sənəti
12. Çovqan ənənəvi Qarabağ atüstü oyunu
13. Qadın ipək baş örtüyü kələğayının hazırlanma və simvolikası
14. Lahıç misgərlik sənəti
15. Nazik çörəyin hazırlanması və paylaşılması mədəniyyəti – lavaş, katırma, jupka, yufka
16. Mədəni kimliyin göstəricisi dolmanın bişirilməsi və paylaşılması ənənəsi
17. Kamança simli musiqi alətinin hazırlanma və ifaçılıq sənəti

18. Yallı (Köçəri, Tənzərə), Naxçıvanın ənənəvi qrup rəqsləri
 19. Dədə Qorqud / Korkyt Ata / Dede Korkut irsi: Dastan mədəniyyəti, xalq nağılları və musiqisi
 20. Miniatur sənəti
 21. Nar bayramı, ənənəvi nar festivalı və mədəniyyəti
 22. Çay mədəniyyəti – şəxsiyyətin, qonaqpərvərliyin və sosial qarşılıqlı əlaqənin simvolu
 23. Pəhləvanlıq mədəniyyəti: ənənəvi zorxana oyunları, idman və gülüş
 24. Nəsrəddin Hoca ənənəsi / Molla Nəsrəddin / Molla Əpendi / Əpendi / Əfəndi
- Kozanasır Lətifələr
25. İpəkçilik və toxuculuq üçün ənənəvi ipək istehsalı
 26. İncəsənət İllüminasiyası: Təzhib / Tazhib / Tazhib / Zarhalkor
 27. Balaban / mey sənətkarlığı və ifaçılıq sənəti
 28. Sədəf sənətkarlığı.
 29. İftar / Eftari / İftar / İftor və onun sosial-mədəniənənələri

Ancaq 2020-ci ildə Azərbaycan öz torpaqlarını işğaldan azad etdikdən sonra UNESCO nümayəndələrini azad edilmiş şəhər və kəndlərdə erməni vandalizminə baxış keçirməsini və dağıdılmış tarixi, dini və mədəniyyət abidələrini öz gözləri ilə görməsi üçün dəvət etsə də təşkilatdan heç kim gəlməmişdir. Bundan sonra isə Azərbaycanla UNESCO arasında münasibətlər pisləşmişdir. Halbuki Azərbaycan hər zaman haqqın yanında olmuş, dağıdılmış, zərər çəkmiş dini və mədəniyyət abidələrinin təmir və tikintisini həyata keçirmişdir. Hətta bir sıra zəif inkişafa malik dövlətlərdə təhsilin inkişafı üçün maliyyə yardımı etmişdir. Ancaq sonda UNESCO tərəfindən belə ikili standartlara məruz qalması heç də xoşagələndir deyildir. Bunun nəticəsində Mehriban Əliyeva 2022-ci ildə UNESCO-nun xoşməramlı səfiri statusundan imtina etmişdir.

Nəticə

UNESCO dünyanın bir ölkələri ilə yaxından və sıx şəkildə əməkdaşlıq edir. Belə ölkələrdən biri də Azərbayandır. Azərbaycan bu UNESCO-ya üzv olduğu dönmədən təşkilatın inkişafında aktiv şəkildə iştirak etmişdir. Məhz Azərbaycan dövlətinin təşəbbüs və söyləri nəticəsində UNESCO ilə birgə olaraq elm, təhsil, mədəniyyət sahələrində əməkdaşlığın inkişafı və dərinləşdirilməsi üçün bir sıra sənədlər imzalanmışdır. Hər zaman Azərbaycan öz imkanları daxilində bir sıra ölkələrdə mədəniyyət abidələrinin, səhiyyənin inkişafı üçün maliyyə yardımları etmişdir. Azərbaycan mədəniyyətinin, musiqisinin UNESCO çərçivəsində təbliğatı və tanıtılması üçün mühüm addımlar atmışdır. İndi də UNESCO Azərbaycanla əməkdaşlığın yüksək səviyyədə davam etdirilməsində maraqlıdır.

Alpay SHARIFLY

AZERBAIJAN AND UNESCO

Abstract

Azerbaijan creates and develops relations with many international organizations. After gaining independence, the state of Azerbaijan began to attach great importance to the field of culture. Azerbaijan expanded its relations in the field of culture. The state of Azerbaijan is in contact with a number of organizations. The most famous and influential of them was UNESCO, a specialized branch of the UN. Azerbaijan maintains close relations with UNESCO for a long time. Actively participates in aid companies. Participates in the construction of schools and educational institutions in underdeveloped countries. It provides humanitarian aid to such countries. First lady Mehriban Aliyeva was highly appreciated for her work when she was a goodwill ambassador. It was emphasized that the Republic of Azerbaijan will play an important role in relations with organizations such as UNESCO and ISESCO in the future.

Key words: Azerbaijan government, UNESCO, United Nations, culture, educational institution, humanitar

Алпай ШАРИФЛИ

АЗЕРБАЙДЖАН И ЮНЕСКО
Резюме

Азербайджан создает и развивает отношения со многими международными организациями. После обретения независимости Азербайджанское государство стало придавать большое значение сфере культуры. Азербайджан расширил свои связи в сфере культуры. Азербайджанское государство поддерживает контакты с рядом организаций. Самой известной и влиятельной из них была ЮНЕСКО – специализированное подразделение ООН. Азербайджан уже давно поддерживает тесные отношения с ЮНЕСКО. Активно участвует в благотворительных компаниях. Участвует в строительстве школ и учебных заведений в слаборазвитых странах. Он оказывает гуманитарную помощь таким странам. Первая леди Мехрибан Алиева получила высокую оценку за свою работу, когда она была послом доброй воли. Было подчеркнуто, что Азербайджанская Республика в будущем будет играть важную роль в отношениях с такими организациями, как ЮНЕСКО и ИСЕСКО.

Ключевые слова: *Азербайджанское государство, ЮНЕСКО, ООН, культура, учебные заведения, гуманитарная помощь.*

Rəyçi: Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Zaur ƏLİYEV

УДК 304.4

Лейла АХУНДОВА*

**КУЛЬТУРНОЕ РАЗНООБРАЗИЕ КАК НЕОТЪЕМЛЕМАЯ ЧАСТЬ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ: АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ МОДЕЛЬ
МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА**

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 21 mart 2024; çapa qəbul edilmişdir: 23 mart 2024; onlayn çap edilmişdir: 15 aprel 2024

The article was submitted to the editors: March 21, 2024; accepted for publication: 23 March 2024; Published online: 15 Apr 2024

Резюме

В статье представлена подробная информация о содержании и формах культурного разнообразия, в то же время включен анализ решения политики мультикультурализма в Азербайджане в рамках национальных интересов. Учитывая, что многие понятия (например, культура, этническая принадлежность, раса и нация) и человеческие различия являются искусственными конструкциями, предназначенными для разделения людей, стереотипов и ненависти, этот подход предполагает, что людей с разными культурами и идентичностями можно сделать разными, приняв эти понятия. Следует использовать искусственные понятия. Никто не должен подвергаться дискриминации или дискриминации исключительно из-за своих различий, и каждый должен иметь право на равное участие в процессах принятия решений. В статье также представлен анализ данных тем.

Ключевые слова: *культурное разнообразие, мультикультурализм, Азербайджан, религия, нация*

Введение

Ежегодно 21 мая отмечается как День культурного разнообразия. В 2001 году ЮНЕСКО приняла Генеральную декларацию о культурном разнообразии. Одним из важных положений декларации является подтверждение того, что уважение культурного разнообразия, толерантность, диалог и сотрудничество в условиях доверия и взаимопонимания являются лучшей гарантией международного мира и безопасности [5]. Помимо международной безопасности сюда непосредственно включены принципы региональной и национальной безопасности стран. Национальная безопасность в Азербайджане выходит за рамки военной обороны и включает в себя социальную стабильность, культурное единство и сопротивление экстремистским идеологиям. Здесь гармоничное мультикультурное общество, поддерживаемое посредством эффективного диалога и уважения различных идентичностей, укрепляет национальное единство и устойчивость к внешним угрозам. Неправильное управление культурным разнообразием может создать благодатную почву для радикализации и социальных разногласий, которые могут создать проблемы безопасности. Азербайджан добился прогресса в развитии межкультурного диалога и толерантности, о чем свидетельствует мирное сосуществование различных общин. Устранение экономического неравенства между этническими группами и обеспечение равного доступа к возможностям имеет решающее значение для устойчивой социальной гармонии. Участие в открытых и инклюзивных беседах между различными

* Азербайджанский Университет Туризма и Менеджмента, магистр. *Азербайджан, Баку*
E-mail: novruz.nur@mail.ru

сообществами имеет решающее значение для решения проблем, признания общности и укрепления доверия. Инвестиции в программы, которые обучают и расширяют возможности молодого поколения в отношении ценности культурного разнообразия, укрепляют будущие перспективы межгруппового взаимопонимания. Организация Объединенных Наций особо подчеркивает важность сохранения культурного разнообразия. Таким образом, факторы культурного разнообразия лежат в основе всех крупномасштабных военных операций в мире. Преодоление разрыва между культурами имеет важное значение для достижения мира, стабильности и развития.

Главные аспекты культурного разнообразия

20 октября 2005 г. ЮНЕСКО приняла «Конвенцию об охране и поощрении разнообразия форм культурного самовыражения». В конвенции подчеркивается, что культурное разнообразие, развивающееся в условиях демократии, толерантности, социальной справедливости и взаимного уважения между народами и культурами, важно для обеспечения мира и безопасности на местном, национальном и международном уровнях [7].

Культурное разнообразие является движущей силой развития не только с точки зрения экономического роста, но и средством более полной интеллектуальной, эмоциональной, моральной и духовной жизни. Это отражено во всех семи культурных конвенциях, которые обеспечивают прочную основу для продвижения культурного разнообразия. Культурное разнообразие является ценным активом, необходимым для сокращения бедности и устойчивого развития. В то же время принятие и признание феномена культурного разнообразия – особенно через новые медиа и каналы информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) – способствует развитию диалога между цивилизациями и культурами, повышению взаимоуважения и взаимопонимания [4].

Азербайджанская модель мультикультурализма

Азербайджан признан местом встречи разных цивилизаций, где веками формировалась среда национально-культурного разнообразия, где представители разных национальностей и конфессий живут в мире, спокойствии, взаимопонимании и диалоге. Мультикультурализм и толерантность исторически были образом жизни азербайджанцев, а сегодня стали повседневной жизнью каждого гражданина Азербайджанского государства, независимо от национальности, языка и религии. 15 мая 2014 года был создан Бакинский международный центр мультикультурализма, который стал ярким доказательством того, что мультикультурализм является государственной политикой в Азербайджане. Помимо других задач центра, перед центром стоит также задача изучения культурного наследия разных регионов, обеспечения их гармоничного развития в современную эпоху, поддержки процесса охраны исторических, культурных и религиозных памятников путем использования потенциала гражданского общества. общество [6]. Опыт Азербайджана в этой области может послужить ценными уроками для других стран, которые сталкиваются с аналогичными проблемами в поиске баланса между культурным разнообразием и национальной безопасностью. Следовательно, признание культурного разнообразия, содействие межкультурному диалогу и воспитание чувства общей идентичности являются важными компонентами сохранения национальной безопасности Азербайджана и обеспечения мирного и процветающего будущего для всех его граждан. Азербайджан представляет собой интересный пример для изучения концепций культурного разнообразия и мультикультурализма. В Азербайджане представлена разнообразная мозаика из более чем 80 этнических групп, каждая из которых имеет свой язык, традиции и религию. Это разнообразие обогащает национальную культуру, но также создает проблемы. Большинство составляют азербайджанцы (94,8% по состоянию на 2019 год), за ними следуют лезгины, талыши, русские, аварцы и другие [2].

Религиозный ландшафт в основном включает ислам, а также христианство, иудаизм и другие. Культурное самовыражение и традиции различаются в зависимости от региона, отражая исторические влияния и географические факторы.

В современной Европе мультикультурализм считается отчаянной стратегией. Азербайджанский мультикультурализм – это объяснение в реальном социокультурном и этноконфессиональном пространстве и является явным событием. Сейчас известно, что оно имеет глубокие историко-философские основы и древнюю культурную генеологию. Сущность и регулирующая сила азербайджанского мультикультурализма и реализуемой в этом отношении государственной политики состоит в том, что он не опирается на какие-либо искусственные меры и основывает всю свою деятельность на подлинно толерантной и мультикультурной природе, органически присущей Азербайджану. Именно этот характер азербайджанского мультикультурализма дает ему реальную возможность построить безопасное и полностью обеспеченное будущее в мультикультурном пространстве с историей многих пленов. Таким образом, культурная политика, рассчитанная на безопасное будущее, такая как азербайджанский мультикультурализм, необходима не для изменения моральной структуры современного и толерантного общества, представляющего Азербайджан, а для дальнейшего развития его интеллектуального уровня [3, с.355, 356].

Мультикультурализм как политика основан на конституции, и правительство имеет ряд законодательных инициатив в этой области. После обретения независимости Азербайджан реализовал политику мультикультурализма, заложенную в его конституции. Он подчеркивает равенство, взаимное уважение и сохранение культурной самобытности. Различные программы способствуют культурному обмену, изучению языков и межэтническому диалогу. Бакинский международный центр мультикультурализма выступает в качестве центра инициатив и исследований. Мирное сосуществование внутри различных сообществ и процветающие культурные фестивали демонстрируют успех этих усилий. Обеспечение инклюзивного представительства в правительстве, средствах массовой информации и культуре остается постоянной задачей. Расширение прав и возможностей общин меньшинств укрепляет национальное единство. Здесь также важно учитывать внешние воздействия. Итак, геополитические факторы и международная напряженность могут повлиять на внутреннюю динамику. Ключевое значение имеет содействие межконфессиональному диалогу и поощрению межкультурного взаимопонимания. Кроме того, важное значение имеет постоянное общение между сообществами посредством открытого общения, культурного обмена и механизмов разрешения конфликтов. Просвещение молодого поколения о ценности многообразия и содействие инклюзивности в системах образования имеют решающее значение. Обмен опытом и передовой практикой с другими мультикультурными обществами может улучшить подходы к управлению многообразием. Хотя Азербайджан добился значительных успехов в продвижении мультикультурализма, это непрерывный процесс, требующий постоянных усилий и бдительности. Успех этого начинания будет определять социальную гармонию, культурное богатство и национальную безопасность нации.

Политика мультикультурализма направлена на сохранение и развитие культурных различий и самоидентификации в конкретной стране и мире в целом. Однако в отличие от других стран, где их лидеры пытаются применять мультикультурализм без соответствующей идеологической и исторической базы, несмотря на отсутствие соответствующих объективных предпосылок, мультикультурализм в Азербайджане является гармоничным звеном жизни, основой мировоззрения граждан нашей республики.

Заключение

Исследования культурного разнообразия в Азербайджане в основном состоят из нескольких частей, основанных на исторических источниках, священных книгах существующих в стране религий и идеях просветительства.

Некоторые исследования мультикультурализма в азербайджанской культуре основаны на трех важных частях. Во-первых, выявление факторов, которые способствуют отношениям и толерантности к религиям в религиозных текстах. Во-вторых, периодом возрождения наших моральных ценностей, науки и философии в истории азербайджанской мысли следует считать Средние века, считающиеся вершиной нашей культуры. Согласно этому мнению, мысли и соображения о культурном разнообразии, выносливости и толерантности имеют воспитательное значение даже в наше время. Социальные мыслители этого периода в своих трудах высоко ценили интеграцию, сотрудничество и сосуществование, общение, равенство и диалог разных культур. В-третьих, эпоха азербайджанского просвещения. Важность этого периода для современного Азербайджана ясна всем и всеми признана. Признание современности в каждой стране связано с просвещением. Для поддержания стабильности, безопасности и межкультурного мира необходимо реагировать на внешние угрозы и воздействия. Одним из способов этого является передача азербайджанского общественного мнения и культурных ценностей из поколения в поколение.

Параллельно с историческим этапом глобализации мы имеем свои исторические, культурные, религиозные и т.д. мы понимаем свои особенности более глубоко и масштабно. Азербайджанское общество активно укрепляется под идеей мультикультурализма, которая может привести страну к большому прогрессу и прогрессу. Концепция «азербайджанского мультикультурализма» характеризует многовековые традиции, основы истории и менталитета азербайджанского народа. Наша республика является своеобразным символом мультикультурализма, местом безграничной дружбы и взаимодействия азербайджанского народа со всеми народами и нациями, независимо от их религиозных убеждений и исторических особенностей. Как отметил академик Кямал Абдуллаев: «Мультикультурная безопасность является очень важным фактором для Азербайджана. У него есть несколько принципов. Самое главное – равное политическое отношение ко всем религиям и всем национальностям, проживающим в Азербайджане. В результате формируется основа их лояльности друг к другу и государству. Еще одним принципом является формирование у гражданского общества активного и уважительного отношения к различным религиям и культурам, близким друг другу. Их сохранение, изучение и развитие – обязанность государства, конечно, разных слоев азербайджанского общества» [6, с. 213-218].

Использованная литература:

1. Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi. [Elektron resurs] / URL: <http://multikulturalizm.gov.az/en/post/974/our-goal.html>
2. Əhalinin milli (etnik) tərkibinə görə statistik göstəriciləri. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, [Elektron resurs] / URL: <https://www.stat.gov.az/source/demography/>, https://www.stat.gov.az/source/demography/az/001_11-12.xls
3. Nəcəv A., Cəfərova E., Məmmədov İ. Multikulturalizmə giriş: Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. – Bakı: Mütərcim, 2018. – 372 s.
4. Всемирный день культурного разнообразия во имя диалога и развития 21 мая. [Elektron resurs] / URL: <https://www.un.org/ru/observances/cultural-diversity-day>
5. Всеобщая декларация ЮНЕСКО о культурном разнообразии. [Elektron resurs] / URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/cultural_diversity.shtml
6. Ибрагимова Дж. Азербайджанский мультикультурализм: Истоки, тенденции, перспективы. Dövlət idarəçiliyi. - 2015.- №4.-С.213-218. [Elektron resurs] / URL: https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2015_1137.htm
7. Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions, 2005, [Elektron resurs] / URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000142919_rus

**MƏDƏNİ MÜXTƏLİFLİK DÖVLƏT SİYASƏTİNİN TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ:
MULTİKULTURALİZMİN AZƏRBAYCAN MODELİ**

Xülasə

Məqalədə mədəni müxtəlifliyin məzmunu və formaları haqqında ətraflı məlumat verilir, eyni zamanda, Azərbaycanda multikulturalizm siyasətinin milli maraqlar çərçivəsində həllinin təhlili yer alır. Bir çox anlayışların (mədəniyyət, etnik mənsubiyyət, irq və millət kimi) və insan fərqliliklərinin insanları, stereotipləri və nifrəti bir-birindən ayırmaq üçün nəzərdə tutulmuş süni konstruksiyalar olduğunu nəzərə alsaq, bu yanaşma fərqli mədəniyyət və kimliklərə malik insanların bu anlayışları qəbul etməklə fərqli hala gətirilə biləcəyini deməyə əsas verir. Süni anlayışlardan istifadə edilməlidir. Heç kim yalnız fərqliliklərinə görə ayrı-seçkiliyə məruz qalmamalı və ya ayrı-seçkiliyə məruz qalmamalı və hər kəsin qərar qəbul etmə proseslərində bərabər iştirak hüququ olmalıdır. Məqalədə bu mövzuların təhlili də təqdim olunur.

Açar sözlər: *mədəni müxtəliflik, multikulturalizm, Azərbaycan, din, millət*

Leila AKHUNDOVA

**CULTURAL DIVERSITY AS AN INTEGRAL PART OF STATE POLICY: AZERBAIJANI
MODEL OF MULTICULTURALISM**

Summary

The article provides detailed information about the content and forms of cultural diversity, while at the same time including an analysis of the solution to the policy of multiculturalism in Azerbaijan within the framework of national interests. Given that many concepts (such as culture, ethnicity, race and nation) and human differences are artificial constructs designed to separate people, stereotypes and hate, this approach suggests that people with different cultures and identities can be made different by accepting these concepts. artificial concepts should be used. No one should be discriminated against or discriminated against solely because of their differences, and everyone should have the right to equal participation in decision-making processes. The article also presents an analysis of these topics.

Keywords: *cultural diversity, multiculturalism, Azerbaijan, religion, nation*

Rəyçi: Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Kəmalə RUIŇTƏN

İNFORMASIYA MÜHARİBƏSİ: HİBRİD MÜNAQİŞƏNİN ƏSAS TƏRKİB HİSSƏSİ

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 21 mart 2024; çapa qəbul edilmişdir: 22 mart 2024; onlayn çap edilmişdir: 15 aprel 2024

The article was submitted to the editors: March 21, 2024; accepted for publication: 22 March 2024; Published online: 15 April 2024

Xülasə

Hazırkı beynəlxalq siyasi kontekst qeyri-sabitlik xarakteri daşıyır, bu da münaqişələrin yayılmasına səbəb olur. Bu vəziyyət həm unipolyar dünyanın quruluşu, həm də müxtəlif tərəflərin beynəlxalq hüquqa əməl etməməsi nəticəsində yaranır. XX əsr boyunca nüvə silahının inkişafı və qloballaşma kimi müxtəlif amillər müharibə ilə bağlı baxışları dəyişdirmişdir, bu da hibrid müharibə kimi qeyri-ənənəvi taktikalara meydana çıxmasına gətirib çıxardır. Lakin hibrid müharibələrin mənbəyi hələ də anlaşılmaz olaraq qalır və bunun üçün dərin araşdırmalar aparmaq tələb olunur. Hibrid müharibə ilə paralel olaraq "informasiya müharibəsi" anlayışı da diqqəti cəlb edir. Qloballaşma və rəqəmsallaşma sayəsində bu anlayış beynəlxalq aktorlar tərəfindən xarici siyasət vasitəsi kimi getdikcə daha çox istifadə olunmaqdadır. Mənalı olduğuna baxmayaraq, informasiya müharibəsini müəyyən etmək və konseptuallaşdırmaq, eləcə də onun hibrid müharibələrlə əlaqəsini müəyyən etmək hələ də çətin olaraq qalır. Bu çətinliklərin aradan qaldırılması hibrid və informasiya müharibəsi nəticəsində yaranan təhlükələrə qarşı mübarizə üçün vahid strategiyanın hazırlanması üçün zəruridir.

Açar sözlər: *informasiya müharibəsi, hibrid müharibə, informasiya texnologiyaları, xarici siyasət, informasiya silahları*

Introduction

The current state of international security remains unstable, which has led and continues to lead to the growth of conflicts [13]. On the one hand, this is due to the system of the unipolar world, and on the other hand, lack of compliance of the parties with international law. During the 20th century, certain processes in the development of nuclear weapons, the formation of civil society and globalization, which, however, influenced the realization of the senselessness of active hostilities and the need to change the approach to waging war with unconventional tactics. One of these wars is called a hybrid war. The Genesis of hybrid warfare is still poorly studied and requires special attention, giving relevance to scientific research in this area.

Together with the term "hybrid war", another term appears, called "information warfare", this concept is interpreted in different ways: some researchers define it as part of a hybrid war, others write about it as a separate full-fledged phenomenon of our time [11]. In the conditions of technological advancement of the use of various technologies for military purposes is commonplace, that coupled with the weakening of international cooperation, could undermine the global capacity to areas of peacemaking Initiatives and prevention of conflict and violence in all forms [15].

According to political scientists, information warfare can be one of the most important ways to conduct hybrid wars. To confirm this fact, it is necessary to cite the theoretical research of foreign and domestic scientists in order to, firstly, derive a general brief description of hybrid wars, and secondly, to define information warfare as a real way of waging hybrid wars.

* Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası, magistr. *Bakı, Azərbaycan*

E-mail: maryammuradzadeh@gmail.com

As mentioned earlier, in today's world, there is a transformation and modification of wars, new "unconventional" methods of warfare are developing. So, in the 21st century, the so-called "information warfare" (IW), has become one of the usual factors of the reality around us [6]. The term "information warfare" itself is not new, it was coined by Thomas Rohn in scientific circulation as early as 1976 [2].

Globalization of information processes

The growing popularity of this phenomenon is associated with the globalization of information processes, the rapid development of information technology and ubiquitous digitalization. To achieve their goals various international actors are increasingly turning to information warfare techniques and methods. At present, many countries consider IW as an effective tool for conducting foreign policy.

It is impossible to imagine modern international relations without information wars. It is assumed that in the future this topic will not only not lose its relevance but will also become more "acute" and ubiquitous. The process of globalization and digitalization brings the concept of "information war" to the next level.

Along with the development of digital communications, new ways of conducting information warfare appeared. In the 21st century, information warfare is becoming one of the world's most influential political trends. The means of waging a new kind of warfare can be very different: proliferation of disinformation, propaganda, lies, withholding of material information, defamation, distraction, etc. [9].

By studying the numerous studies on the topic of hybrid and information warfare, we can identify the following issues:

The first problem is the lack of an unambiguous doctrinal definition of hybrid war. Different authors, conceptualizing the phenomenon of a new type of war, use different terms, for example, "non-linear warfare", "unconventional warfare", "new generation warfare", "information warfare" and others [4].

The second problem is that, at the moment, researchers have not yet come to a single definition of information warfare, as well as did not establish a specific common relationship between the terms hybrid and information warfare. Debates on whether information warfare is an independent element or it is only an integral part of the hybrid war, is being waged to this day.

The third problem is the blurring of the boundaries between "conventional" and "non-traditional" war [13]. For the essence of the "hybridity" of war is to deny it as such, but at the same time to actively wage it in various ways in order to achieve a predetermined goal for the disorganization of military and state administration [1].

A fourth problem can be identified in the blurring of the boundaries of the hybrid management space war, as it can be waged at the inter-state level, as well as at the societal level, with the help of state and non-state actors [13]. It also complicates the study of motives and prerequisites of the beginning of hybrid warfare, as they can range from political to economic and other purposes.

Thus, the existence of the above-mentioned problems also presupposes the development of a unified approach to countering the phenomena of hybrid and information warfare.

According to some scholars, interest in hybrid warfare arose with a surge in international terrorism [10]. However, the first scientist to "bring to light" the concept of hybrid warfare is Frank Hoffman. It should be noted that his approach to the definition of hybrid warfare is set exclusively within the framework of military-strategic thinking, since the author is a former officer of the U.S. Armed Forces [10].

For example, in his work, F. Hoffman wrote that hybrid threats include a different spectrum of methods of warfare, including conventional forces, irregular tactics and formations, terrorist acts, including indiscriminate violence and coercion, as well as street riots, criminal in nature. In addition, he believes that such wars can be waged by state and non-state actors. According to the scientist, the above activities can through a hierarchical political structure that includes organized or

decentralized units aimed at achieving predetermined goals in a certain battlespace, both in the physical and psychological dimensions of the conflict [13]. Note that F. Hoffman's concept served as the basis for further research and discussions on the topic hybrid wars [10].

Russell Glenn considers the phenomenon of hybrid warfare as a threat to any adversary resorting to a combination of political, military, economic, social and information means, on the other hand, conventional, irregular, catastrophic, terrorist and subversive (criminal) parties ways and methods of warfare [12].

Considering the scientists who study the phenomenon of hybrid warfare, Vladimir Lukyanov defines hybrid warfare as a combination of violent and non-violent methods of influencing the target, used primarily in the field of propaganda, thereby having an impact on the cultural attitudes of society. In his opinion, the result of such a war is the establishment of total control over the object. And the consequence of such results is the destabilization of the facility, which is expressed in the form of revolution and other socio-economic upheavals [5].

In his work "Fundamentals of the Theory of Hybrid Warfare," Doctor of Political Sciences I. N. Panarin defines the term as follows: "Hybrid warfare encompasses various military, political-diplomatic, financial-economic, informational-psychological, and informational-technical measures of exerting negative external or internal influence, threatening the security of the state through technologies of color revolutions, through assistance to terrorism and extremism, and other hostile acts aimed at undermining the sovereignty and stability of the state, against which coordinated actions are taken by the state under a unified state plan to counter hybrid warfare through national defense and security provision by the armed forces, security services, other special services, formations of special purpose forces, special operational response forces, and structures of public diplomacy" [8]. According to the author, the main goal of this type of warfare is the complete or partial disintegration of the state to achieve qualitative transformation and complete change of its internal or external political course [8].

Considering the term "information war", we note that today there is no single definition of this type of war. This is due to the ambiguity of the term "information warfare", which gave rise to many discrepancies in its translations. It can be interpreted as an "information war", "information confrontation", "information and psychological warfare", etc. [3]. In science, there is no single definition of the concept of "information warfare", the authors offer different definitions of this term, let's take a look at some of them.

In his work, I.N.Panarin, gives the following definition of this term: "Information warfare is a way of creating a control system on information flows in order to organize the noosphere and the world informational and psychological space in their own interests" [7].

Another researcher, A.V.Manoilo, characterizes this phenomenon as follows: "Information warfare is a special type of armed conflict in which the parties clash takes place in the form of information operations with the use of information weapons" [6]. The ultimate goal of the IW, according to A. V. Manuilo, is to break the enemy's will to resist and subordinate his consciousness to his own will. Also in his work, the author points out that the high activity of information operations and the confusion of the majority of states in information warfare operations make IW one of the main elements of modern hybrid armed conflicts [6].

In foreign scientific literature, the theory of information warfare was studied by J. Stein. In his work, he gives the following definition: "Information warfare is the use of information to achievement of the goals of the state. Like diplomacy, economic competition, or the use of military force, information in and of itself, one of the key aspects of power and, more importantly, a national resource that it supports diplomacy, economic competition, and the effectiveness of the armed forces." [14].

According to the authors, information warfare is the most important and effective way to conduct hybrid wars, which are becoming increasingly relevant in the modern world. Information Warfare can be both an element of hybrid warfare and used in combination with its other elements, or it can be independent component. It is assumed that in the future new "non-traditional" methods

of conducting wars will be developed and used by different countries to achieve their geopolitical goals.

Thus, we can determine that hybrid warfare is a new kind of conflict that combines traditional methods of warfare with the use of information technology, cultural influencing public opinion, economic sanctions, and other non-standard ways. Such form of a struggle has become the main tool for realizing the interests of states in the international arena.

An important component of hybrid warfare, as mentioned earlier, is information warfare. There are many different

Conclusion

An important component of hybrid warfare, as mentioned earlier, is information warfare. As a rule, it is implemented in the form of information warfare. There are many different definitions of information warfare, and the authors have attempted to define the term: Information warfare is a set of measures in the information environment, carried out with the help of information weapons, the purpose of which is to achieve the goals of the state.

Among the main differences between information warfare and traditional warfare, researchers highlight the following:

- Information warfare has a more flexible arsenal than traditional warfare, therefore, it can affect different segments of the population in different ways;
- In contrast to classical warfare, information warfare has the possibility of multiple captures the same people;
- IW has a more unpredictable result;
- In unconventional warfare, the impact on the enemy is imperceptible and can be presented in friendly uniform;
- the danger of information warfare is that it does not cause visible destruction, hence, it may not always be immediately recognized.

The main characteristics of information warfare, designating it as one of the methods of hybrid wars are:

- Unconventional: Such conflicts occur outside of classic battlefields;
- Complexity: various methods are used to achieve the goal;
- Scale: both interstate relations and the lives of ordinary people are affected;
- High unpredictability: the outcome of an information war is difficult to predict.

Thus, considering the above-mentioned theoretical research and conclusions, we can say that hybrid and information wars are urgent modern problems of international security. This problem needs to be further studied and a solution found. If we do not take concrete action and ignore these problems, they will worsen and lead to irreparable consequences for the entire world community.

References

1. Bartosh A. A. The Paradigm of Hybrid Warfare // Security Issues – 2017. – № 3. – p. 44–61
2. Borhsenius, A. V. Information Warfare: The Problem of Theoretical Interpretation // Bulletin of the Russian University of Friendship of Peoples. Series: State and Municipal Management. – 2016. – №1. – p. 79-89.
3. Ivanov, S. A. Information Warfare: Essence and Main Manifestations // News of Altai State University – 2013. – №4 (80). – p. 276-279.
4. Krivko, M. A. War of the 21st Century: Hybrid, Informational, or "New Cold War"? On the Issue of Terminology Usage // Humanitarian Problems of Military Affairs. – 2019. – № 3. (20). – p. 46-51.
5. Lukyanov, V. Y. Hybrid Wars as a Security Threat in the 21st Century // Bulletin of the Northern (Arctic) Federal University. Series: Humanities and Social Sciences – 2021. – p. 21, № 3. – p. 5-14.

6. Manoylo, A. V. Information Warfare and New Political Reality (I) // Bulletin of Moscow State Regional University. – 2021. – №1. – p. 100-131.
7. Panarin, I. N. Information Warfare and Geopolitics. – Moscow: Generation – 2006. p. 560.
8. Panarin, I. N. Foundations of the Theory of "Hybrid Warfare" // International Cooperation of Eurasian States: Politics, Economics, Law – 2019. – №4. – p. 58-70.
9. Chernykh, S. N., Zueva, N. A. Information Warfare: Traditional Methods, New Trends // Context and Reflection: Philosophy about the World and Humanity – 2017. – P. 6. – № 6A. – p. 191-199.
10. Chikharev, I. A. Hybrid War: On the Issue of Political Interpretation // Bulletin of Moscow University. Series 12. Political Science – 2020. – № 5. – p. 67-84.
11. Yakimchuk, V. V. The Concept of Hybrid and Information Warfare in Russian and Foreign Literature // Scythian – 2020. – №8 (48). – p. 161-166.
12. Glenn R. W. All Glory Is Fleeting: Insights from the Second Lebanon War. Santa Monica. Published by the RAND Corporation. – 2012. – p. 119.
13. International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank., Pathways for Peace Inclusive Approaches to Preventing Violent Conflict. World Bank Publications. Washington. DC. – 2018. – p. 299
14. Hoffman, F. G., Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. Potomac Institute for Policy Studies Arlington. Virginia. – 2007. – p. 72.
15. Stein G. J. Information warfare // Airpower journal. – Spring 1995. – Vol. IX. – No.1. – p. 30-39.
16. United Nations Organization. "New Era of Conflict and Violence" [Online resource] – URL: <https://www.un.org/ru/un75/new-era-conflict-and-violence> (accessed: 02.05.2023).

Марьям МУРАДЗАДЕ

ИНФОРМАЦИОННАЯ ВОЙНА: КЛЮЧЕВОЙ КОМПОНЕНТ ГИБРИДНОГО КОНФЛИКТА

Резюме

Современный международный политический контекст характеризуется нестабильностью, что способствует распространению конфликтов. Эта ситуация вызвана как устройством униполярного мира, так и невыполнением различными сторонами международного права. На протяжении 20-го века различные факторы, такие как развитие ядерного вооружения и глобализация, изменили взгляды на войну, приводя к возникновению нетрадиционных тактик, таких как гибридная война. Тем не менее, происхождение гибридной войны остается недостаточно изученным, что требует углубленных исследований. Параллельно с гибридной войной внимание привлекает понятие "информационная война", которая, благодаря глобализации и цифровизации, все чаще используется международными акторами в качестве инструмента внешней политики. Несмотря на ее значимость, определение и концептуализация информационной войны остаются сложными задачами, также как и определение ее взаимосвязи с гибридной войной. Решение этих проблем имеет важное значение для разработки единой стратегии по противодействию угрозам, создаваемым гибридной и информационной войной.

Ключевые слова: *информационная война, гибридная война, информационные технологии, внешняя политика, информационное оружие*

Maryam MURADZADE

INFORMATION WARFARE: A KEY COMPONENT OF HYBRID CONFLICT

Summary

The current international security landscape is characterized by instability, fueling the proliferation of conflicts. This situation arises from both the unipolar world system and the disregard for international law by various parties. Throughout the 20th century, advancements such as nuclear weaponry and globalization reshaped perceptions of warfare, leading to the emergence of unconventional tactics like hybrid warfare. However, the origins of hybrid warfare remain poorly understood, necessitating focused research efforts. Alongside hybrid warfare, "information warfare" has garnered attention, with differing interpretations among scholars. This phenomenon, propelled by globalization and digitalization, is increasingly utilized by international actors as a tool for foreign policy. Despite its significance, defining and conceptualizing information warfare remains a challenge, as does discerning its relationship with hybrid warfare. Addressing these complexities is crucial for developing unified strategies to counter the threats posed by hybrid and information warfare.

Key words: *information warfare, hybrid warfare, information technology, foreign policy, information weapon*

Rəyçi: Fəlsəfə elmləri doktoru, professor Mübariz SÜLEYMANLI

COP29: AZƏRBAYCAN YENİ DÖVRÜN HƏDƏFLƏRİNƏ DOĞRU

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 25 mart 2024; çapa qəbul edilmişdir: 27 mart 2024; onlayn çap edilmişdir: 15 aprel 2024

The article was submitted to the editors: March 25, 2024; accepted for publication: 27 March 2024; Published online: 15 April 2024

Xülasə

Azərbaycan 1991-ci ildə müstəqillik əldə etdikdən sonra beynəlxalq münasibətlərin tamhüquqlu üzvünə çevrildi. Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulan düşünülmüş xarici siyasət kursu nəticəsində Azərbaycan tezliklə dünya arenasında nüfuzlu bir dövlətə çevrildi. Prezident İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilən məqsədyönlü xarici siyasət sayəsində Azərbaycan qüdrətli ölkə olmaqla yanaşı, həm də dünya müstəvisində qalib bir dövlət kimi də tanınmağa başladı. Son dövrlərdə ölkəmiz dünyanın aparıcı beynəlxalq tədbirlərinin keçirildiyi əsas mərkəzlərdən biridir. Bu il Azərbaycan COP29, Kioto Protokolunun Tərəflər Görüşünün 19-cu və Paris Sazişinin Tərəflər Görüşünün 6-cı sessiyalarının təşkilinə ev sahibliyi edəcək. Qeyd olunan tədbirlər Azərbaycanın beynəlxalq imicinin daha da möhkəmlənməsinə mühüm töhfə verməklə yanaşı, qloballaşan dünyada ölkəmizin ümumbəşəri dəyərlərə önəm verdiyini bir daha təsdiqləyəcək.

Açar sözlər: COP29, qloballaşma, iqlim dəyişikliyi, yaşıl iqtisadiyyat, yaşıl enerji.

Giriş

Azərbaycan 1991-ci ildə müstəqillik əldə etdikdən sonra beynəlxalq münasibətlərin tamhüquqlu üzvünə çevrildi. Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulan düşünülmüş xarici siyasət kursu nəticəsində Azərbaycan tezliklə dünya arenasında nüfuzlu bir dövlətə çevrildi. Belə ki, dövlətimizin müstəqilliyi beynəlxalq münasibətlərin bir çox subyektləri tərəfindən tanındı, Azərbaycan bir sıra beynəlxalq təşkilatların üzvlüyünə qəbul edildi, beləliklə, həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli qarşılıqlı əlaqələr inkişaf etdirildi. Daha sonra Prezident İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilən məqsədyönlü xarici siyasət sayəsində Azərbaycan nüfuzlu ölkə olmaqla yanaşı, həm də dünya müstəvisində qalib bir dövlət kimi də tanınmağa başladı. 44 günlük Vətən müharibəsində qazanılmış qalibiyyətlə ölkəmiz öz gücünü, qüdrətini dünyaya bəyan etmiş oldu. Bu gün Azərbaycan haqlı olaraq beynəlxalq münasibətlər sistemində etibarlı tərəfdaş kimi qəbul edilir. Ölkəmiz Cənubi Qafqaz regionunda lider dövlət hesab olunur, eyni zamanda bölgənin siyasi, iqtisadi və humanitar mərkəzi kimi tanınır. Son dövrlərdə bir çox beynəlxalq səviyyəli tədbirlərin ölkəmizdə keçirilməsi, Azərbaycanın isə öz növbəsində bu tədbirlərin təşkilini layiqincə və uğurla həyata keçirməsi məhz bunun bariz göstəricisidir. Bu günə qədər ölkəmiz Formula 1 Azərbaycan Qran-Prisi, "Eurovision" mahnı müsabiqəsi, I Avropa oyunları, IV İslam Həmrəyliyi oyunları, Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu, Mədəniyyətlərəarası Dialoq Forumu, Qlobal Bakı və Qlobal Media forumları, Dini Liderlərin Zirvə toplantısı, Qoşulmama Hərəkatının nazirlər görüşü və daha neçə beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirlərə ev sahibliyi etmişdir.

"Conference of the Parties", yəni "Tərəflərin Konfransı"

Qloballaşan dünyanın yeni çağırışlarına müsbət cavab verən Azərbaycan bu prosesin müşahidəçisi deyil, fəal iştirakçısıdır. Ümummilli lider Heydər Əliyevin söylədiyi kimi:

* Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti, magistr, *Azərbaycan, Bakı*
E-mail: narmin.aliyeva1986@yandex.ru

“Azərbaycan qloballaşmanın müsbət mənada inkişafına öz töhfəsini verir, Şərqlə Qərblə arasında zəngin tarixi keçmişdən başlanan və gələcəyə istiqamətlənən körpü rolunu həyata keçirir”.

Bu il Azərbaycan COP29, Kioto Protokolunun Tərəflər Görüşünün 19-cu və Paris Sazişinin Tərəflər Görüşünün 6-cı sessiyalarının təşkilinə ev sahibliyi edəcək. Qeyd olunan tədbirlər Azərbaycanın beynəlxalq imicinin daha da möhkəmlənməsinə mühüm töhfə verməklə yanaşı, qloballaşan dünyada ölkəmizin ümumbəşəri dəyərlərə önəm verdiyini bir daha təsdiqləyəcək.

COP29-un Azərbaycanda keçirilməsi ölkəmizin beynəlxalq aləmdə növbəti böyük uğurudur. Üstəlik, nəzərə alsaq ki, bu qərar antiterror əməliyyatlarından sonra dünya birliyinin yekdil rəyi ilə qəbul olunmuşdur, bu onun göstəricisidir ki, Azərbaycan beynəlxalq müstəvidə özünə böyük etimad qazanmışdır. Bu gün ölkəmizin müstəqil siyasəti, prinsipial mövqeyi onun dünya ictimaiyyəti tərəfindən bir daha dəstəklənməsini təmin edir.

“COP29” ifadəsinin mənası ingilis dilindən tərcümədə “Conference of the Parties”, yəni “Tərəflərin Konfransı” deməkdir. Bu tədbir həm də BMT-nin İqlim Dəyişikliyi Konfransı adı ilə də tanınır. 1995-ci ildən bəri keçirilən və dünyanın ən nüfuzlu beynəlxalq tədbirlərindən biri sayılan bu konfransa hər il fərqli ölkə ev sahibliyi edir. Konfransın növbəti mərhələsi 2024-cü il noyabr ayının 11-dən 24-dək Bakıda təşkil olunacaq. Belə nüfuzlu tədbirin ölkəmizdə keçirilməsi Azərbaycan üçün 2024-cü il üzrə ən mühüm hadisə kimi dəyərləndirilə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, BMT-nin İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransı 29-cu sessiyasının – COP29-un bu il ölkəmizdə keçiriləcəyi ilə bağlı qərar 2023-cü il dekabrın 11-də COP28-in 150-dən çox dövlət və hökumət başçılarından iştirakı ilə Dubayda reallaşan plenar iclasında qəbul olunub. Bu vaxta qədər COP-un konfransları qazıntı yanacağı ixracatçıları olan, eyni zamanda “yaşıl enerji”yə də önəm verərək fəal şəkildə sərmayə qoyan ölkələrdə keçirilib. Həmin tədbirdə Azərbaycanın da fəaliyyəti bu nöqtəyi-nəzərdən yüksək qiymətləndirilib. İqlim dəyişikliklərinin qarşısının alınması sahəsində ölkəmiz tərəfindən həyata keçirilən layihələrə yüksək qiymət verilməsinin nəticəsi olaraq dünya ölkələri COP29-un növbəti mərhələsinin Bakıda reallaşdırılması haqqında yekdil qərar qəbul etdilər.

Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 25 dekabr 2023-cü il tarixli Sərəncamı ilə 2024-cü il Azərbaycanda “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan edilib. Sərəncamda iqlim dəyişmələrinə qarşı global mübarizədə beynəlxalq həmrəyliyin gücləndirilməsi əsas məqsəd kimi qeyd edilib [1].

Azərbaycanın enerji siyasətində bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə edilməsi hər zaman prioritet məsələlərdən biri olub. Bu sahədə görülən işlərdən biri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 22 sentyabr tarixli, 1159 nömrəli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Energetika Nazirliyi yanında Bərpa Olunan Enerji Mənbələri Dövlət Agentliyi yaradılması və Agentliyin Əsasnaməsinin təsdiq edilməsidir. Bundan başqa energetika sahəsində mövcud qanunvericiliyin və normativ hüquqi aktların təkmilləşdirilməsi istiqamətində də mühüm addımlar atılmışdır. Belə ki, bərpa olunan enerji mənbələrindən elektrik enerjisi istehsalının təşviq edilməsi məqsədilə “Elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il 31 may tarixli 339-VIQ nömrəli Qanunu təsdiq edilmişdir [2].

Dünyada ətraf mühitin çirklənməsi, azalan təbii ehtiyatlar və artan tələbat fonunda dayanıqlı inkişafa nail olmaq üçün “yaşıl” iqtisadiyyatın genişləndirilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər böyük əhəmiyyət daşıyır. Təsadüfi deyildir ki, Prezident İlham Əliyev tərəfindən təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”də 5-ci prioritet “Təmiz ətraf mühit və “Yaşıl artım” ölkəsi” adlanır. Sənəddə ekoloji təmiz texnologiyaların tətbiqinə əhəmiyyətli yer verilməsi, tullantıların təkrar emalı və çirklənmiş ərazilərin bərpasının təşviqi, ekoloji baxımdan əlverişli olan “yaşıl” texnologiyaların tətbiqinin genişləndirilməsi ilə bağlı qarşıya konkret tapşırıqlar qoyulub [3].

Qeyd edək ki, Azərbaycanda qurulmuş təkrar emal prosesi “yaşıl iqtisadiyyat”ın inkişafına, rəqabətqabiliyyətli sənaye məhsullarının istehsalının genişləndirilməsinə, ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına xidmət edir. Müasir iqtisadiyyatda “təkrar emal” anlayışı mühüm yer tutur.

İstehlak prosesindən sonra tullantıların bir qismini yenidən istifadəyə yararlı hala gətirmək mümkündür. Təkrar emal yenidən istifadəsi mümkün olan materialların dövrü olaraq istehlak prosesinə daxil edilməsidir. Əsas məqsəd təbii sərvətlərin israfının və ekoloji çirklənmənin qarşısını almaq, eləcə də əlavə xammal bazası yaratmaqdır. Təkrar emal ilkin istehsalıdan fərqli olaraq, asan və tez başa gəlir ki, bu da enerji qənaətinə imkan verir [4].

Ölkəmizin bu il COP29-a ev sahibliyi etməsi həm də “yaşıl enerji” amilinə yüksək önəm verilməsinin ifadəsidir. Belə ki, bu gün dünyada mövcud olan qlobal problemlərdən biri və ən əsası məhz ekoloji problemlərdir. Son dövrlərdə Yer planetində baş verən ekoloji problemlər təbii olaraq dünya dövlətlərini xeyli narahat edir. Getdikcə ekoloji problemlərin dünya miqyasında baş vermə təhlükəsi artır.

Dünyada əhalinin sayının sürətlə artması və bununla da enerji istifadəçilərinin çoxalması, həmçinin iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində, sənaye və kənd təsərrüfatında sürətlə gedən inkişaf nəticəsində enerjiyə olan tələbat da artır. Beləliklə, təbii enerji ehtiyatlarının alternativ enerji ehtiyatları ilə əvəz edilməsi zərurəti ortaya çıxır.

Qloballaşan dünyada müasir dövrün əsas hədəflərindən biri ənənəvi enerji mənbələrinin “yaşıl enerji”yə keçidlə əvəz edilməsidir. Dünyanın aparıcı dövlətlərində olduğu kimi, Azərbaycanda da bu sahənin inkişafına xüsusi diqqət və maraq göstərilir. Ölkəmizin coğrafi mövqeyi, iqlim şəraiti, relyefi, eləcə də günəş, külək, su ehtiyatlarından səmərəli istifadə üçün potensialının olması “yaşıl enerji”nin tətbiqi üçün geniş imkanlar yaradır.

Qeyd etmək lazımdır ki, “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”də “yaşıl enerji” istehsalının genişləndirilməsi məsələsi də geniş yer alıb: “Strateji dövrdə qabaqcıl ölkələrdə alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə xüsusilə daha çox artacaqdır. Bunu nəzərə alaraq, ölkədə enerjidən səmərəli istifadə edilməli və yeni dayanıqlı enerji mənbələrinə üstünlük verilməlidir. İndiki və gələcək nəsillərin tələbatını dolğun ödəmək məqsədilə ekoloji baxımdan əlverişli olan “yaşıl” texnologiyaların tətbiqi genişləndirilməlidir. Elmi-texniki potensiala əsaslanmaqla iqtisadiyyatın bütün sahələrində alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrinin ilkin istehlakda payı artırılmaqla və iqlim dəyişikliklərinə təsir azaldılmalıdır. Ekoloji təmiz nəqliyyat vasitələrindən istifadə edilməsi ətraf mühitə və atmosfer havasının keyfiyyətinə müsbət təsir göstərəcəkdir” [5]. Bu istiqamətdə əsas hədəf kimi bərpaolunan enerjinin payını mövcud 17,3 faizdən 2025-ci ildə 24 faizə, 2030-cu ildə isə 30 faizə çatdırmaq müəyyən olunub. Eyni zamanda işğaldan azad edilmiş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur, eləcə də Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazilərinin “Yaşıl enerji” zonasına çevrilməsi üçün layihələrin həyata keçirilməsi də enerji siyasəti sahəsində qabaqcıl istiqamətlərdən bir kimi qəbul edilib.

İşğaldan azad edilmiş torpaqlarda 10 min kvadratkilometr ərazi “yaşıl enerji” zonası elan edilib. Burada artıq bir neçə su elektrik stansiyası inşa edilib və fəaliyyətə başlayıb. Eyni zamanda günəş və külək elektrik stansiyalarının tikilməsi ilə bağlı da layihələr nəzərdə tutulub.

Energetika Nazirliyinin məlumatlarına əsasən, Azərbaycanda alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafı üçün böyük potensial mövcuddur. Ölkənin mümkün olan bərpa olunan enerji mənbələrinin potensialı 26 940 MVt, o cümlədən, külək enerjisi üzrə 3 000 MVt, günəş enerjisi üzrə 23 040 MVt, bioenerji potensialı 380 MVt, dağ çaylarının potensialı 520 MVt həcmində qiymətləndirilir. 2013-2019-cu illərdə külək və günəş stansiyaları tərəfindən Azərbaycanda 408 mln. kVt-saat elektrik enerjisi istehsal edilib. Belə ki, 2013-cü ildə bu stansiyalar cəmi 1,6 mln. kVt-saat elektrik enerjisi istehsal etmişdirsə, 2019-cu ildə bu göstərici 149 mln. kVt-saat təşkil edib, bu da son 7 ildə 93 dəfə artım deməkdir [6].

Nəticə

22 fevral 2021-ci il tarixində Energetika Nazirliyi ilə BP şirkəti arasında iri miqyasda karbonsuzlaşdırılmış, inteqrasiya edilmiş enerji və nəqliyyat sistemləri, o cümlədən Azərbaycanın şəhər və rayonlarında bərpa olunan enerji layihələri üçün tələb edilən potensialın və şəraitin qiymətləndirilməsi üzrə əməkdaşlıq etmək məqsədilə Anlaşma Memorandumu imzalanmışdır. Memorandum Azərbaycanda iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, rəqabətli enerji bazarının yaradılması, təmiz ətraf mühit və “yaşıl artım” ölkəsi prioriteti üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi, BP-nin isə

2020-ci ildə "xalis sıfır emissiya" hədəflərini elan etməsi kontekstində imzalanıb. Memorandum çərçivəsində, təmiz enerji layihələri, az karbonlu nəqliyyat, "yaşıl" binalar, tullantıların idarə olunması, təmiz sənaye, təbii iqlim həlləri, inteqrasiyalı tərəfdaşlıqlar, həmçinin inteqrasiyalı və karbonsuzlaşdırılmış enerji və nəqliyyat sistemlərinin hazırlanması istiqamətində əməkdaşlıq imkanlarının araşdırılması nəzərdə tutulur. Bundan əlavə, 2021-ci ilin iyun ayının 3-də Cəbrayıl və Zəngilan ərazisində 240 MVt gücündə günəş elektrik stansiyasının tikintisi üzrə BP ilə İcra Müqaviləsi imzalanmışdır. Sənəd çərçivəsində BP tərəfindən tikilməsi planlaşdırılan elektrik stansiyası layihəsi ətrafında müvafiq iqtisadi və texniki təhlillər aparılmışdır [7].

Prezident İlham Əliyevin dediyi kimi: "Azərbaycan neft-qaz ölkəsi kimi bu sahədə də özünü göstərəcəkdir və dünyada hər kəs bir daha görəcək ki, bizim gündəliyimiz yaşıl enerji ilə bağlıdır. Yaşıl enerji növlərinin yaradılması və yaşıl enerjinin dünya bazarlarına nəqli hazırda bizim enerji siyasətimizin prioritetidir. Bu, reallıqdır və bütün dünya bunu bir daha görəcək" [8].

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında 2024-cü ilin "Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili" elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 25 dekabr 2023-cü il <https://president.az/az/articles/view/62737>
2. Elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 31 may 2021-ci il, № 339-VIQ. <https://e-qanun.az/framework/47842>
3. "Yaşıl" iqtisadiyyat. <https://www.economy.gov.az/az/page/yasil-iqtisadiyyat>
4. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. <https://president.az/az/articles/view/50474>
5. Azərbaycan Respublikasının Energetika Nazirliyi. <https://minenergy.gov.az/>
6. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi. <https://www.economy.gov.az/>
7. COP29-un gələn il ölkəmizdə keçirilməsi ilə əlaqədar İlham Əliyevin nitqi. <https://president.az/az/articles/view/62875>

Narmin ALİYEVA

COP29: AZERBAIJAN TOWARDS THE GOALS OF THE NEW ERA

Summary

After gaining independence in 1991, Azerbaijan became a full member of international relations. As a result of the thoughtful foreign policy course founded by the national leader Heydar Aliyev, Azerbaijan soon became an influential state in the world arena. Thanks to the purposeful foreign policy pursued by President Ilham Aliyev, Azerbaijan began to be recognized not only as a prestigious country, but also as a winning state at the world level. Recently, Azerbaijan is one of the main centers where prestigious international events are held. This year, Azerbaijan will host COP29, the 19th session of the Meeting of the Parties to the Kyoto Protocol and the 6th session of the Meeting of the Parties to the Paris Agreement. In addition to making an important contribution to strengthening the international image of Azerbaijan, the mentioned measures will once again confirm that our country attaches importance to universal values in the globalized world.

Keywords: COP29, globalization, climate change, green economy, green energy.

Нармин АЛИЕВА

COP29: АЗЕРБАЙДЖАН НА ПУТИ К ЦЕЛЯМ НОВОЙ ЭРЫ

Резюме

После обретения независимости в 1991 году Азербайджан стал полноправным участником международных отношений. В результате продуманного внешнеполитического

курса, заложенного общенациональным лидером Гейдаром Алиевым, Азербайджан вскоре стал влиятельным государством на мировой арене. Благодаря целенаправленной внешней политике, проводимой Президентом Ильхамом Алиевым, Азербайджан стал признаваться не только престижной страной, но и государством-победителем на мировом уровне. В последнее время Азербайджан является одним из главных центров проведения престижных международных мероприятий. В этом году в Азербайджане пройдет COP29, 19-я сессия Совещания сторон Киотского протокола и 6-я сессия Совещания сторон Парижского соглашения. Помимо внесения важного вклада в укрепление международного имиджа Азербайджана, упомянутые меры еще раз подтвердят, что наша страна придает значение общечеловеческим ценностям в глобализированном мире.

Ключевые слова: *COP29, глобализация, изменение климата, зеленая экономика, зеленая энергетика.*

Rəyçi: Fəlsəfə elmləri doktoru, professor Sakit HÜSEYNOV

UOT: 304.4

Nicat KAZIMLI*

FİSKAL SİYASƏT VƏ SƏNAYE ARASINDA İQTİSADI ASILILIQ VƏ ONA NƏZARƏT

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 26 mart 2024; çapa qəbul edilmişdir: 27 mart 2024; onlayn çap edilmişdir: 15 aprel 2024

The article was submitted to the editors: March 26, 2024; accepted for publication: 27 March 2024; Published online: 15 April 2024

Xülasə

Maliyyə siyasəti, iqtisadiyyatın sənaye bölməsinin maliyyə təchizatı ilə təmin edilməsi və bu istiqamətdə maliyyə səviyyəsini nəzarətdə saxlamaq məqsədilə mühüm vasitədir. Ölkələrin mərkəzi bankları faiz dərəcələrini, həmçinin kredit təchizatlarını və valyuta dövriyyələrini nizamlayaraq iqtisadiyyatın sənaye bölməsinin maliyyə üzərində nəzarətini çoxalda bilər.

Azərbaycanda vergi nəzarətinin mükəmməlləşdirilməsinə istiqamətləndirilmiş iqtisadi tədbirlər öz əksini Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində tapıb. Azərbaycan Respublikasının Vergilər Məcəlləsində nəzarət mexanizmi mükəmməlləşdirilmiş, vergi subyektləri üçün səmərəli, həmçinin iqtisadi cəhətdən əlverişli vergi mexanizminin formalaşdırılması nəzərdə tutulub.

Məqalədə fiskal siyasət və sənaye arasında iqtisadi asılılıq və ona nəzarət haqqında bəhs olunmuşdur. Burada nəzarətin növləri və onların hər birinin fiskal siyasət və sənaye arasındakı rolu qeyd olunmuşdur. Həmçinin, məqalədə fiskal siyasətin sənaye sektoruna təsiri haqqında da məlumatlar təqdim olunmuşdur.

Açar sözlər: nəzarət anlayışı, maliyyə nəzarəti, vergi nəzarəti, ticarət siyasəti, gömrük nəzarəti, valyuta nəzarəti.

Giriş

Fiskal siyasət və sənaye sektoru arasındakı iqtisadi asılılıq, dövlət tərəfindən həyata keçirilən maliyyə siyasətinin sənaye bölməsinə necə təsir etməsi və eyni zamanda sənaye bölməsinin həyata keçirilən siyasətlərə hansı tərzdə reaksiya verməsini əhatələyir. Qeyd olunan asılılıq, ölkə iqtisadiyyatının davamlılığı və sənaye bölməsinin tərəqqisi üçün mühüm bir məsələ hesab olunur.

Fiskal siyasət və sənaye sektoru arasındakı iqtisadi asılılıq və onlara nəzarət mövzusu, ölkənin iqtisadi cəhətdən tərəqqisində mühüm rola malik olan zəruri bir məsələdir. Bu məsələdə, nəzarət də həyata keçirilən siyasət tədbirlərinin və quruluşların iqtisadiyyatın sənaye bölməsinə göstərdiyi təsirini dürüst bir formada idarə etməyə yardım edir.

Nəzarət anlayışı isə, fiskal siyasətlə sənaye bölməsinin bir-birinə təsir etməsini və bağlantısını idarə etmək və düzgün formada nizamlamaq məqsədilə tətbiq edilən əməliyyatları ifadə edir. Həmin nəzarəti dövlət təşkil edə və yaxud sənaye birlikləri və qurumları icra edə bilər.

Nəzarət anlayışı, fiskal siyasətlə sənaye bölməsinin bir-birinə necə təsir etməsini və yekunda ölkə iqtisadiyyatının inkişafını necə formalaşdırmasını başa düşmək üçün mühüm anlayış hesab olunur. Onun vasitəsilə yüksək səviyyədə tərəqqi və demokratik şərait təmin edilməsi məqsədilə müəyyən siyasət və tədbirlər həyata keçirilir [1].

Həyata keçirilən fiskal siyasətin sənaye sektoruna təsiri aşağıdakı kimi olur:

- vergi tarifləri, büdcə kəsirləri, maliyyə yardımları və s. fiskal siyasət addımları sənaye bölməsinin performansına təsir edir;

*Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, magistrant, Bakı, Azərbaycan
E-mail: nicat.kazimli.93@bk.ru

- vergi güzəştləri, həvəsləndirmələr və eləcə də göstərilən dəstəklər sənaye bölməsinin inkişaf etməsinə kömək edir;

- vergi artımı və büdcə kəsirləri sənaye bölməsinin məhdudlaşdırılması ilə sərmayələrin və istehsalatın xeyli azalmasına səbəb olur;

Sənaye nəzarəti:

- sənaye bölməsi, istehsal etdiyi sənaye məhsullarının qiyməti, istehsalat və istehsal məhsullarının keyfiyyəti və s. kimi məsələlərdə nəzarət altında olmaq istəyir;

- sənaye birlikləri və başqa müəssisələr, sənaye bölməsinin mənafeyi naminə nəzarət tədbirlərini həyata keçirir.

Dövlət nəzarəti:

- dövlət, fiskal siyasət yolu ilə sənaye bölməsinə nəzarət edir;

- dövlət, idarəetmə və nizamlayıcı tədbirlər həyata keçirməklə sənaye bölməsində demokratik rəqabət şəraiti yaradır [].

Fiskal siyasət və sənaye sektoru arasındakı iqtisadi asılılıq

Fiskal siyasətlə sənaye bölməsi arasındakı nəzarət dövlətin iqtisadi fəaliyyətini nəzərə almaqla bu fəaliyyəti nizamlayan tədbirləri ifadə edir. Bu da həyata keçirilən vergi siyasəti, büdcə nizamlanması, borcların idarə edilməsi, mənfəət və sənaye yardımları kimi dəyişiklikləri əhatələyir. Fiskal siyasət dövlətdə göstərilən ictimai xarakterli xidmətlərin, eləcə də infrastrukturun, təhsilin və səhiyyənin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi və sənaye bölməsinin inkişaf etməsini nizamlayır.

Nəzarət tədbirləri hökumət, beynəlxalq qurumlar və eləcə də müşahidə orqanları səviyyəsində fiskal siyasət və sənayenin fəaliyyət göstərməsinin dəstəklənməsi, onların mühafizəsi, həmçinin sənaye fəaliyyəti ilə əlaqədar ortaya çıxan risklərin idarə olunması ilə əlaqədardır. Qeyd olunan nəzarət tədbirləri maliyyə nəzarəti, müasir dövrün nəzarət standartları və onların təhlükəsizliyi, rəqabətin mühafizəsi və s. sahələri əhatələyir.

Fiskal siyasətlə sənaye bölməsi arasında olan iqtisadi asılılığa nəzarətin müxtəlif cür növləri və vasitələri vardır. Həmin vasitələr və növlər, ölkə iqtisadiyyatında dövrüyyəni tənzimləmək və eləcə də bu asılılığı effektiv şəkildə idarəsini təmin etmək məqsədi ilə inkişaf edib.

Maliyyə nəzarəti – təsərrüfat subyektlərinin işində maliyyə və bununla bağlı olan məsələlərin həll edilməsi, eləcə də onun təşkil edilməsinin müəyyən üsullarının və növlərinin dəyişməsi üzrə proseslərin cəmidir. Bu nəzarət növü ölkə iqtisadiyyatında milli məhsulun natural və qiymət göstəriciləri balansındakı pozulmaları, eləcə də mikroiqtisadi və makroiqtisadi nizamlama əməliyyatında olan uyğunsuzluqları aşkarlamaq məqsədi ilə vasitə kimi istifadə edilir. Bu nəzarət dairəsinə puldan istifadə edilmə yolu ilə yerinə yetirilən bütün proseslər daxildir. Bu halda ilk öncə maliyyə ehtiyatlarının yaradılması, eləcə də bu fəaliyyətin bütün formaları üzrə pul vəsaiti fondlarının bir-birilə qarşılıqlı münasibətləri vurğulanmalıdır [2].

Maliyyə nəzarətinə aşağıda qeyd olunanlar daxildir:

1. müəyyən olunan iqtisadi qanunların tələblərinə nəzarət;

2. ümumi ictimai məhsulun qiymətinin və ölkənin milli gəlirinin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi;

3. dövlət büdcəsinin tərtibi və büdcəyə nəzarət;

4. vergi nəzarəti [4].

5. Fiskal siyasətlə sənaye arasında olan maliyyə nəzarətinin vəzifələrinə aşağıdakılar aid edilir:

- maliyyə vəsaitlərinin yaradılması və bu vəsaitlərə olan tələbatlar arasında olan balansın təmin olunması;

- büdcə qarşısında qoyulan maliyyə öhdəliklərinin vaxtında və tam şəkildə təmin olunması;

- istehsal müəssisələrinin və qurumların pul vəsaitlərindən məqsədyönlü şəkildə istifadəyə, hesabat işlərinin düzgün formada qurulmasına yardım etmək;

- hazırda qüvvədə olan qanunvericilik və hüquqi-normativ aktlara düzgün şəkildə əməl edilməsinə nəzarəti daha da gücləndirmək;

- istehsal müəssisələrinin xarici və iqtisadi fəaliyyətlərində effektiv fəallığa çatmalarına yardım etmək [5].

Maliyyə nəzarəti – xüsusi növ və metod tətbiq edilməsi yolu ilə idarə etmə və təsərrüfat obyektlərinin maliyyə işinin və bununla əlaqəli proseslərin yoxlanılması cəmindən ibarətdir.

Fiskal siyasətlə sənaye arasında aparılan maliyyə nəzarətinin predmeti geniş mənada təkrar istehsalın bütün mərhələlərini və idarəetmənin səviyyələrini, qısa mənada isə dövlət büdcəsini əks etdirir. Fiskal siyasətlə sənaye arasındakı maliyyə nəzarətinin obyekt, təsərrüfat subyektlərinə məxsus maliyyə vəsaitlərinin formalaşdırılması və onlardan istifadə zamanı meydana çıxan pul münasibətləri və yenidən bölgü əməliyyatıdır. Həyata keçirilən maliyyə yoxlamasında əsas qiymət göstəriciləri yoxlanılır. Burada mübahisəli məsələlərdən biri – maliyyə nəzarəti obyektinin müəyyənləşdirilməsidir.

S.P.Opyonişev və V.A.Jukov qeyd edirlər ki, “maliyyə nəzarətinin mahiyyəti və yeri haqqında danışarkən onun həyata keçirilməsində sənaye müəssisəsi, təşkilat, bank, səhmdar cəmiyyətləri və s. yəni sahibkarlıq edən subyektlərin rolunun araşdırılmasına ehtiyac duyulur və bu səviyyədə maliyyə nəzarəti maliyyə-təsərrüfat nəzarətini də həyata keçirir, yəni o, təkcə sırf maliyyə deyil, hətta bəzi hallarda vergi hesablanması düzgünlüyünü, istehsalatın səmərəliliyini və büdcə vəsaitlərinin istifadə səmərəliliyini müəyyən etmək üçün təsərrüfat fəaliyyətini də əhatə edir” [3].

Bununla əlaqədar maliyyə nəzarətinin obyekt rolunda təsərrüfat əməliyyatları məcmusu, eləcə də maddi və qeyri-istehsal sahələrinin pul münasibətləri çıxış edir. Bu nəzarət növünün aparılmasının 2 yanaşması irəli sürülür:

1. maliyyə resurslarının və maddi qiymətlilərin mühafizə edilməsinin, onların qeydiyyata və eləcə də hesabatı haqqında olan informasiyalarının təmini, ölkənin maliyyə qanunvericiliyinə əməl edilməsi;

2. sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin dürüst formada qiymətləndirilməsi, sənaye müəssisələrində istehsal proseslərinin fasiləsizliyinin və təsərrüfatçılığın əlverişliliyinin artırılması şanslarının aşkarlanması [4].

Maliyyə nəzarətinin obyekt rolunda dövlət büdcəsi vəsaitlərinin tamamilə səfərbər edilməsi ilə bağlı ərazi, sosial və sahə baxımdan, ölkənin milli gəlirinin müəyyən hissəsinin yenidən bölgüsü və eləcə də ölkənin qarşıya qoyulan funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün ondan məqsəduyğun şəkildə istifadə edilməsi üçün fiziki və hüquqi şəxslər arasında meydana çıxan pul münasibətləri çıxış edir. Bu nəzarət növünün obyekt – yerinə yetirilməsi pul ilə dəyərləndirilən nəzarətdə olan subyektiv fəaliyyət hesab olunur. Yəni, pul ilə qiymətləndirilməsi mümkün olmayan fəaliyyət maliyyə nəzarətinin obyekt hesab olunmur.

Maliyyə nəzarətinin subyekt kimi isə - maliyyə nəzarəti istiqamətində hüquqlar verilmiş müəssisələr çıxış edir.

Maliyyə nəzarətinin onu yerinə yetirən subyektlərin hüquqi təbiətindən asılı olaraq növləri aşağıdakılardır:

- dövlət qurumları tərəfindən həyata keçirilən dövlət nəzarəti;
- nazirliklərin və idarələrin xüsusi nəzarət şöbələri tərəfindən həyata keçirilən idarə nəzarəti;
- sənaye müəssisələrinin firmadaxili nəzarət;
- auditor, yəni qeyri-dövlət nəzarəti [1].

Ən mühüm nəzarət alətlərindən biri – vergi nizamlanmasıdır. Hər bir dövlət vergi sistemini öz siyasi və iqtisadi mənafeyinə müvafiq şəkildə nizamlayır. Vergi və vergi nizamlamaları, iqtisadiyyatın sənaye bölməsini həvəsləndirmək və iqtisadi asılılığı nəzarətdə saxlamaq üçün zəruri hesab olunur. Vergi həvəsləndirmələri sənaye müəssisələrinə maliyyə yardımı edərək ölkənin yerli sənaye bölməsinin inkişaf etməsinə təşviq edir.

Bir sıra dünya ölkələrində olduğu kimi, bazar münasibətlərinə keçən ölkəmizdə də dövlətin maliyyə və büdcə sisteminin yaradılmasında və onun iqtisadi imkanlarının çoxaldılmasında vergilərin əhəmiyyətli rolu vardır və bu rol getdikcə daha da artır. Bu yanaşmadan ölkəmizdə vergitutmanın mükəmməlləşdirilməsi və müasir dövrün standartlarına və tələblərinə cavab verən

vergi xidmətinin formalaşdırılması, vergi nəzarətinin mükəmməlləşdirilməsi məsələsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bazar münasibətlərinə keçid dövlətdə beynəlxalq tələblərə cavab verən vergi sisteminin yaradılmasını, bazar əlaqələrinin tələblərinə müvafiq və məqsədyönlü vergi siyasətinin həyata keçirilməsini irəli sürür. Ölkədə müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilən iqtisadi tədbirlər çərçivəsində vergi sahəsində də əhəmiyyətli dəyişikliklərin, eləcə də innovasiyaların aparılması mühüm zərurətə çevrilmişdir. Bir sıra dövlətlərin maliyyə sisteminin özülünü təşkil edən vergilər zəruri ödəniş aləti olduğuna və onun ödənilməsi ilə əlaqədar kimsənin könüllü arzusu olmadığına görə, həmin ödənişlərin vaxtında və bütöv şəkildə yerinə yetirilməsi, həmçinin mövcud vergi qanunvericiliyinə əməl olunması üçün vahid nəzarət sisteminin mövcud olması vacibliyi meydana çıxır. Vergi siyasəti, iqtisadiyyatın sənaye bölməsinə təsir göstərmək üçün ən unikal vasitələrdən hesab olunur. Vergi tariflərinin dürüst şəkildə nizamlanması, sənaye məhsullarının istehsal olunmasına, onların ixracına və qiymətlərinə təsir edə bilər. Hökumət vergi sahəsində həvəsləndirmələr, gəlir vergisində güzəştlər və sənaye bölməsinə özəl istisnalar şəklində islahatlar həyata keçirməklə iqtisadiyyatın sənaye bölməsini dəstəkləyir [4].

Fiskal siyasəti və sənaye arasındakı vergi nəzarəti – vergi subyektlərinin və vergitutma obyektlərinin hesabatına, eləcə də, vergi qurumlarının vergiləri bütöv və vaxtında yığmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Ölkənin iqtisadi cəhətdən təhlükəsizliyinin təmin edilməsi vergi nəzarətinin ən mühüm vəzifəsi hesab olunur. Elə buna görə də vergi nəzarətinin gücləndirilməsi ölkəmizin vergi sistemində həyata keçirilən iqtisadi tədbirlərin mühüm istiqamətlərindəndir.

Hazırkı fiskal siyasətin müəyyənəşdirilməsi mexanizminin çətin olması, eləcə də, onun daha çox hərəkətliliyi bu sahədə çalışan iqtisadçılar tərəfindən daha çox nəzər yetirilməsini vacib edir. Bütövlükdə fiskal siyasətə nəzarətin məzmununa bir neçə aspektdən nəzər yetirilə bilər:

1. İqtisadiyyatın dövlət tərəfindən idarə edilməsinin elementi, yəni funksiyası kimi;
2. Vergi münasibətlərinin məzmunundan yaranan vergi qanunvericiliyinin icra edilməsi üzrə vəzifəli dövlət icra hakimiyyəti qurumları, eləcə də yerli özünü idarəetmə qurumları, başqa səlahiyyətli təşkilatlar və vəzifəli subyektlər tərəfindən aparılan xüsusi fəaliyyət kimi [2].
3. Fiskal siyasətə vergi nəzarətinin mühüm növlərindən biri – vergi yoxlamalarıdır. Vergi yoxlamaları vergilərin düzgün şəkildə hesablanmasına, onların vaxtında ödənilməsinə nəzarət üzrə müvafiq vergi qurumları tərəfindən həyata keçirilən prosessual hərəkətlər hesab olunur. Bu yoxlamaların əsas məqsədi – ölkədə mövcud olan vergi qanunvericiliyinə əməl edilməsinə nəzarətin aparılmasıdır. Vergi yoxlamalarının obyekt rolunda vergi subyektinin həm maliyyə və təsərrüfat, həm də ödəniləcək vergilərin düzgün şəkildə hesablanması və onların dövlət büdcəsinə ödənilməsi ilə əlaqəli məcmu fəaliyyət çıxış edir.

Vergi nəzarəti növlərinin siyahısı Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə müəyyənəşdirilir. Vergi nəzarətinin üsulları isə mövcud qanunvericilikdə aşkarlanmayan formada çıxış edir. Qeyd olunanlardan başqa nəzarət işinin eyni bir hüquqi növü daxilində müxtəlif nəzarət üsulları, bəzi hallarda isə ölkənin vergi qanunvericiliyi ilə müəyyənəşdirilən nəzarət növü ilə eyni olan üsullar tətbiq edilə bilər. Bu nəzarət növünün formalarından fərqli olaraq nəzarət üsulları Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində qeyri-aşkar şəkildə öz əksini tapıb. Bu nəzarət metodlarının tətbiq edilməsi zamanı mütləq mövcud hüquqi normalara əməl edilməlidir, əks təqdirdə vergi yoxlamasının həyata keçirilməsi haqqında aktın heç bir hüquqi qüvvəsi olmayacaq.

Fiskal siyasətlə sənaye arasındakı iqtisadi asılılığa nəzarətdə ticarət siyasəti, hər hansı bir dövlətin iqtisadiyyatının daxili sənaye quruluşu və eləcə də beynəlxalq ticarət əlaqələri arasında bir əlaqə yaradır. Həmin siyasət, dövlətin daxili sənaye bölməsini dəstəkləməklə yanaşı beynəlxalq ticarətə olan asılılığı minimuma endirmək və yerli sənaye bölməsinin tərəqqisini təmin etmək məqsəd ilə təşviqatlar həyata keçirir [5].

Ticarət siyasəti mövcud iqtisadi asılılığı nəzarət altında saxlamaq üçün aşağıda qeyd edilən yollarla aparılır:

- ticarət siyasəti, dövlətin beynəlxalq ticarətini nizamlayan tarif və məhdudiyyətlər müəyyən edir. Bu da, ölkənin yerli sənaye məhsullarının davamlılığını çoxaltmaq və ölkə iqtisadiyyatının

- sənaye bölməsinin inkişaf etməsini təmin etməkdən ötrü idxal məhsullarının ölkə ərazisinə girişinə müəyyən məhdudiyətlər tətbiq etməklə yerli istehsalı dəstəkləyir;

- ticarət siyasəti, beynəlxalq ticarət çərçivəsində ölkə ərazisinə daxil olan sərmayələri cəlb edir [4].

Bu da, ölkə iqtisadiyyatının sənaye bölməsinin tərəqqisini təmin etmək və eləcə də sənaye sahələrinə məhdud sayda sərmayələri cəlb etməkdən ötrü xarici sərmayələri həvəsləndirir;

- ticarət siyasəti, dövlətlərarası əməkdaşlıq və ticarət birlikləri yaradır. Bu birliklər, dövlətlər arasında ticarətə olan asılılıq səviyyəsini aşağı salmaq üçün bu sahəyə aid olan təcrübələri birləşdirir və çoxşaxəli ticarət potensialı formalaşdırır;

- ticarət siyasəti, dövlətin ixtisaslaşma və rəqabətçilik strategiyasını dəstəkləyir. Qeyd edilən strategiyalar, ölkənin sənaye bölmələrinin möhkəmləndirilməsini, tərəqqisini təmin etməklə idxal məhsullarına olan asılılıq səviyyəsinin aşağı salınmasını və istehsal məhsullarının beynəlxalq bazarlarda daha da rahat rəqabətliyini təmin edir;

- ticarət siyasəti, dövlətin ixrac imkanlarını çoxaltmaq üçün təşviqatlar və dəstək layihələri həyata keçirir. Bu, ölkə iqtisadiyyatının sənaye bölməsinin beynəlxalq bazarlarda uğurla iştirak etməsini təmin edir və mövcud iqtisadi asılılığı minimuma endirir [2].

Qeyd edilən yollar ticarət siyasətinin fiskal siyasətlə sənaye arasındakı iqtisadi asılılığa olan nəzarətdə oynadığı rolu təşkil edir.

Gömrük nəzarəti – ölkə qanunvericiliyinə müvafiq olaraq gömrük yığım və dövlət rüsumlarının tam və tamamilə vaxtında ölkə büdcəsinə mədaxil edilməsini təmin edir. Gömrük nəzarəti, fiskal siyasətlə sənaye arasındakı iqtisadi asılılığın mühüm tərəfi hesab olunur. Həmin nəzarət, dövlətlər arasında hərəkət edən mal, xidmət və eləcə də insanların hərəkətlərini dürüst formada idarə etməyə yardım edir və o, fiskal siyasətə və iqtisadiyyatın sənaye bölməsinə yüksək səviyyədə təsir göstərir [6]. Gömrük nəzarəti, ticarət sahəsinə aid mədəniyyətin inkişaf etməsində mühüm rola malikdir. Sənaye bölməsinə məxsus müxtəlif məhsul və xidmətlərin idxalı və ixracı, dövlətin ticarət potensialını və ölkə iqtisadiyyatının qlobal uyğunlaşmasını təmin edir.

Gömrük nəzarəti, dövlət üçün mühüm resurslardan sayılan ölkənin gəlirlərini təmin edir. Hər bir prosesdən əldə edilən gömrük rüsumları və s. maliyyə qiymətliləri, büdcəyə məxsus olur və həyata keçirilən fiskal siyasətə istiqamət verir. Gömrük nəzarəti, iqtisadiyyatın sənaye bölməsinin dəstəklənməsi və tərəqqisi üçün ölkənin həyata keçirdiyi sənaye siyasətləri ilə də bağlıdır. Ölkənin sənaye tərəfdaşlarına verdiyi təşviq və yardımlar, bu nəzarət ilə birləşdirilməklə sənayenin kompensasiya və təşviq edilməsi üçün güclü alətlərə çevrilir. Nəticədə, gömrük nəzarəti, fiskal siyasətlə sənaye bölməsi arasındakı qarşılıqlı asılılıq əlaqələri ilə birləşir. Bu, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin qorunması və tərəqqisi üçün mühüm alətdir.

Valyuta nəzarəti – dövlətin iqtisadi cəhətdən qorunmasının təmin olunması məqsədlərinə xidmət göstərir. Valyuta nəzarəti, valyuta əməliyyatları haqqında qanunvericiliyə riayət olunması məqsədi ilə həyata keçirilir. Valyuta nəzarəti, fiskal siyasətlə sənaye bölməsi arasındakı iqtisadi asılılığın qiymətli bir hissəsidir. Bu nəzarət növü, ölkədə valyuta ilə bağlı əməliyyatların nizamlanmasını, nəzarətdə saxlanmasını və həyata keçirilən əməliyyatların idarə edilməsini ifadə edir. Valyuta nəzarəti, ölkə iqtisadiyyatının və həyata keçirilən maliyyə siyasətinin sabitliyinin qorunmasında mühüm rol oynayır. Valyuta nəzarəti, fiskal siyasətə müvafiq olaraq valyuta ilə bağlı məsələlərin idarə edilməsinə yardım edir. Misal üçün, ölkənin valyuta məzənnələrini müəyyən etməsi, dövlət borclarını idarə etməsi və valyuta ilə bağlı başqa məsələlər bu nəzarət altında yer tutur.

Sənaye bölməsi, ölkədə mövcud olan valyuta dövriyyəsinin vəziyyətindən də asılı olur. Valyuta nəzarəti iqtisadiyyatın sənaye bölməsinin maliyyə vəsaitləri ilə təmin edilməsi potensialını, beynəlxalq ticarətini və sərmayələrini nizamlayır. Valyuta nəzarəti, fiskal siyasətlə sənaye bölməsi arasındakı iqtisadi asılılığın tərkib hissəsidir və dövlətin maliyyə və iqtisadiyyatının sabit və inkişaf etmiş şəkildə olması üçün mühüm rol oynayır. Bu nəzarət növü, ölkənin əsas iqtisadi maraqlarını qorumaq və sənayenin inkişaf etməsini təmin etməkdən ötrü strateji xarakterli aləm hesab olunur [7].

Nəticə

Fiskal siyasət, ölkənin gəlir və məsrəfləri ilə bağlı olduğundan sənayenin tərəqqisi üçün mühüm təsirə malik olur. Ölkənin vergilər, məsrəflər və eləcə də büdcə mükafatları kimi fiskal alətlərin köməyi ilə iqtisadiyyatın sənaye bölməsinin tərəqqisini nizamlamaq mümkündür. Fiskal siyasət sayəsində tətbiq olunan vergi tarifləri, sənayenin maliyyə vəsaitləri ilə təmin edilməsi və sərmayələri üçün səmərəli bir şərait formalaşdırma bilər və bu da nəticədə iqtisadiyyatın sənaye sektorunu təşviq edə bilər. Məsələn, vergi güzəştləri və yaxud büdcə dəstəkləri sənaye sektorunun böyüməsinə və inkişaf etməsinə kömək edə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Мельник М.В. Контроль и ревизия: учебник для среднего профессионального образования. Москва: Экономистъ. 2007, с.15-62
2. Musayev A.F., Kəlbəyev Y.A., Hüseynov A.A. Azərbaycan Respublikasında vergi xidməti: islahatlar və nəticələr. Bakı: Təfəkkü, 2002
3. Paul Wonnacott və Ronald Wonnacott. Ticarət siyasəti və beynəlxalq iqtisadiyyat. <https://www.researchgate.net>
4. Paul De Grauwe. Valyuta nəzarəti və məzənnə siyasəti.
5. Vəliyev Z.T. Dövlət büdcəsi. "ZİYA+" mətbəəsi, Bakı, 2006

Nicat KAZIMLI

ECONOMIC INTERDEPENDENCE AND CONTROL BETWEEN FISCAL POLICY AND INDUSTRY

Summary

Financial policy is an important tool in order to ensure the financial supply of the industrial sector of the economy and to keep the financial level under control in this direction. Central banks of countries can increase the financial control of the industrial sector of the economy by regulating interest rates, as well as credit supplies and currency circulations.

Economic measures aimed at improving tax control in Azerbaijan are reflected in the Tax Code of the Republic of Azerbaijan. The Tax Code of the Republic of Azerbaijan envisages the formation of a perfected control mechanism, efficient and economically favorable tax mechanism for tax subjects.

The article talks about economic dependence and control between fiscal policy and industry. Types of control and the role of each of them between fiscal policy and industry are mentioned here. Also, the article presents information about the impact of fiscal policy on the industrial sector.

Keywords: *concept of control, financial control, tax control, trade policy, customs control, currency control.*

Ниджат КЯЗЫМЛЫ

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ВЗАИМОЗАВИСИМОСТЬ И КОНТРОЛЬ МЕЖДУ НАЛОГОВО БЮДЖЕТНОЙ ПОЛИТИКОЙ И ПРОМЫШЛЕННОСТЬЮ.

Резюме

Финансовая политика является важным инструментом обеспечения финансового снабжения промышленного сектора экономики и удержания финансового уровня под контролем в этом направлении. Центральные банки стран могут усилить финансовый контроль над промышленным сектором экономики путем регулирования процентных ставок, а также кредитных поставок и денежного обращения.

Экономические меры, направленные на улучшение налогового контроля в Азербайджане, отражены в Налоговом кодексе Азербайджанской Республики. Налоговый кодекс Азербайджанской Республики предусматривает формирование совершенного механизма контроля, эффективного и экономически выгодного налогового механизма для субъектов налогообложения.

В статье говорится об экономической зависимости и контроле между фискальной политикой и промышленностью. Здесь упоминаются виды контроля и роль каждого из них между фискальной политикой и промышленностью. Также в статье представлена информация о влиянии фискальной политики на промышленный сектор.

Ключевые слова: *концепция контроля, финансовый контроль, налоговый контроль, торговая политика, таможенный контроль, валютный контроль.*

Rəyçi: Sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Üzeyir ŞƏFİYEV

HISTORICAL STUDY OF US-INDIA RELATIONS: WITH SPECIAL REFERENCE TO POST-COLD WAR DEVELOPMENTS

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 23 mart 2024; çapa qəbul edilmişdir: 25 mart 2024; onlayn çap edilmişdir: 15 aprel 2024

The article was submitted to the editors: March 23, 2024; accepted for publication: 25 March 2024; Published online: 15 April 2024

Summary

Post-cold war geo-political scenario compelled India to re-examine its nonalignment commitment and transform its foreign policy from reactive approach to proactive approach. First to protect its national interest and second to ensure its presence on global stage. Realizing this, present Indian government made radical shift by abandoning nonalignment centric foreign policy completely. Although, India wants to make comprehensive strategic partnership with US by claiming that it would maintain its own strategic autonomy. This article is effort to study the evolution of US-India relations that is being manifested in the form of defence cooperation, economic engagement and strategic partnership.

Key Words: *India, USA, Trade, Security, Nuclear Deal, Strategic Partnership.*

Introduction

After end of cold war India-US relations improved and gradually transformed into global strategic partnership. Recent thumping majority of Hindu Nationalist Bhartiya Janta Party (BJP) in Indian parliament helped to further sharpen these bilateral ties. After coming in power, Mr. Modi has significantly changed the dynamic of the bilateral relations within a very short time. But he cannot be called champion because he did not bring any great idea as far as engagement of India with the United States is concerned. Different aspects of US - India relations have been getting discussed since mid-2000s. In this respect, main contribution of Modi is he ended India's ambiguous approach towards America and brought clarity to India's foreign policy objectives.

It is important to be noted that Modi's own party BJP has been reluctant to make strategic partnership with the United States in the beginning. Because thoroughly they have been closed and conservative in their socio-economic and political thinking. As opposition party during 2004 to 2014, BJP opposed every step taken by Indian National Congress lead government to develop close relations with US. However, BJP remained antithetical to those policies that Dr Manmohan Singh government adopted in response to Bush administration favorable stands toward India. Initially consequential measures to reach out to US was taken by previous BJP government under leadership of Mr. Atal Bihari Vajpayee, he was heading coalition government at that point of time. But Major breakthrough in bilateral ties came when Obama visited New Delhi and issued the "joint vision statement" with Mr. Modi emphasizing on Indian Ocean and the Asia-Pacific region. It is worth to be mentioned here that creating Asian balance of power was core agenda of India-US relations in the first term of UPA government while Congress party of India at the helm of power.

There was no major development recorded at the time of Trump presidency. Except there were two massive rallies that were held in the US and India for greeting two leaders: 'Howdy Modi' and 'Namaste Trump', in which Narendra Modi undiplomatically called for "Agle Baar,

* Assistant Professor, Department of International Relations, Faculty of Economics & Administrative Sciences Karabuk University. *Turkey, Karabuk.*
E-mail: serajahsan@karabuk.edu.tr

Trump Sarkar” in US, in response Trump publicly said in Ahmadabad, “Prime Minister Modi is a friend of mine and he is doing a very good job”. Although, a section of Indians especially diaspora community in US and Hindu right at home expected from Trump administration to bring a new height in India-US relations. Bilateral ties in Trump administration was largely associated with security and defence. Because it was in US interests to strengthen India for countering China’s challenges in Indo-Pacific. As far as current US President Biden is concerned, he is regarded as friendly to India. He also views China as a major threat to U.S interest across the globe. Therefore, it is anticipated that bilateral relations will get more robust to deal with common challenge that is China. Despite all, during his election campaign, he raised his views on some contentious issues in Indian politics like Kashmir and CAA that shows his reservations related to certain policies of current dispensation in India

Evolution of India’s Foreign policy

There is no doubt after independence, Nehru has been seen as major architect of modern India. Essentially, he formulated India’s foreign policy. Therefore, it is important to examine Nehru’s thought process. Nehru’s world view was shaped by India’s cultural geography but mostly he was influenced by India ‘s anti colonial movement under Gandhi leadership. He followed the Gandhian teaching of Satyagraha during the freedom struggle. After getting independence, he was more inclined to employ the master’s teaching in international politics. As it is known fact that Gandhi mobilized millions of Indian against British Raj by using non-violent method and succeeded to get freedom from world greatest empire. Despite all brutality of British empire, there was no bitterness against former colonial master. Therefore, Gandhian ideas became source of inspiration for independent India. “Our cause becomes a world cause,” as Nehru stated. He saw solution of several problems in Gandhi’s thoughts that humanity was facing [9, p.7].

Nehru formulated the newly independent country ‘s foreign policy based on anti- colonialism that reflected in the idea of non-alignment, *Panchsheel*, disarmament and One World. He tried his best to apply Gandhian paradigms of tolerance and means justifying ends in International Relations. Nehru was witness of destruction of first and second world war, how imperial forces destroyed the entire world for their self-interest. In this context Nehru tried to portray India as “essentially a gentle and peace-loving country” and not inclined to be aggressive power and not to employ the political actions against other countries [9, S.7]. India did not like to be part of block rivalries and indulge in Cold War politics. Because there was possibility to generate hatred and make their fellow human being as sub-human and evil. India decided to raise voice against arms races and nuclear proliferation [13, p.13].

As per Indian thought it was “crisis of spirit” negating the dignity of human life and “a strange way to ensure security by adding to every conceivable danger” [13, p.13]. After witnessing highly two destructive wars, it was expected to begin new dawn that would manifest in the form of “new civilization” based on tolerance and international co-operation rather than supporting *realpolitik* in International Relations. Realist like Mckinder, Spykman and Lippman made grave mistakes by institutionalizing the Cold War in epistemology and glorifying the power as an end of international relations [23, p. 551-552].

According to relentless “logic of the age” end should be the people and the only justifiable means should be the peace. India would make an example by not only realizing the right ends but as true believers in Gandhian values, “India would adopt the right means and the right methods” [24, p. 69]. Like other anti-colonial stalwart, Nehru had distaste for war, conflict and conquest because these things produce chaotic environment in which he himself grew up. Therefore, as passionate observer of historical events, he tried to learn from unfolding international crisis. In his time, He was regarded as someone who belongs to “enlightened generation” that observed two devastating world wars, “both of which were caused by paranoid alliance systems and balance of power calculations”. He visited Europe and the Soviet Union a lot of time between 1920 and 1930 to take part in the international anti-imperialist league in Brussels. He also actively participated in

organizing the Indian congress for the republicans that were waging anti-Franco Spanish Civil War [35, p. 215].

In a 1927 report of Indian national congress, Nehru stated that India must join anti-imperialist struggle that is going on across the world. He argued, “we must understand world movements and policies, and fashion our movement accordingly” [22]. He did not face any kind of dilemma like West European countries as far as choosing between the “less evil” communism or Nazism are concerned. Because he did not perceive communism as abhorrent ideology. But as far Nazism was concerned it was definitely evil. Nehru’s ideas to make equal distance from both emerging powers namely America and the USSR was clear in his war period writings because he realized that both powers have potential to be imperialist force in long run.

Nehru diligently differentiated between pacifism and utopianism from the perspective of practical idealism, in his view pacifism is negative and platitudinous, but utopianism reflects enlightened self-interest that can be applied in particular foreign policy contexts. Therefore, on the India’s initiative, the disarmament sub-committee of the UN came into being in 1953; it was India that first proposed a worldwide suspension of nuclear tests in 1957. Non – proliferation preserved “ultimate good” but was also essential to prevent India’s Planning and economic development from” going to pieces because the whole world goes to pieces” [25, p. 69]. Nonalignment not only laid the foundation of One World but also kept open doors for economic and military assistance from both East and West to poverty stricken and defenseless India [29, p. 221].

As I mentioned above Nehru chose the path of nonalignment in the face of the bipolar order of the Cold War, arguing that India would have to ‘plough a lonely furrow’. Indian foreign policy of the time seemed moralistic to outsiders, defining the national interest as congruent with ‘world co-operation and world peace. Domestically it was defended as ‘the only honorable and position for India [25, p. 69].

There is no doubt, as Prime Minister of India, Nehru was major force behind the government decision making on foreign policy. Although Nehru discussed widely the ideological foundation of India’s foreign policy in parliament and other public forums but observer of Indian foreign policy pointed out so many times that ministry of external affairs (MEA) kept the monopoly of information. Therefore, public scrutiny and accountability of its policies remained limited. Due to domestic challenges that India has been facing, very few leading national figures have given so much attention to expand the country’s international relations and increase its profile as it was required [20, p. 87].

Indian foreign policy between idealism and realism

After getting independence, India tried to make good relations with Afro-Asian countries so it could have been in position to play the leading role in emerging global political and strategic order. Its main objective was to ensure democratization in international relations at greater level so politically weak and economically poor countries of third world should also have voice and sayings in International affairs. In addition, they would have access to available economic resources and opportunities without facing any difficulties [21, p. 862].

These commitments of India to International community displayed at Global, regional, and national levels. India made effort to reduce cold war tensions on several occasion at both regional and international levels. Consequently, India came in fore as one of the early exponents of a nuclear test ban treaty. in 1952, India had introduced a draft resolution co-sponsored with Ireland to implement global ban on nuclear tests. However, these efforts demonstrated India’s interest in shaping a particular global order where it tried to ensure the possibility of use of force at minimum level. India also took active part in United Nations peacekeeping operations and advocated peaceful resolution of regional conflicts. To achieve these goals, India got involved in the international control commission in Vietnam along with Canada and Poland. India had been key member of the Neutral Nations Repatriation Commission in Korea and it also contributed to the United Nations Peacekeeping force by sending its troops in the Belgian Congo [33].

In addition, India tried its best to lend the support to anti colonial struggle. Therefore, India's diplomacy was cautiously crafted for debating and raising the issues at a several International forums and particularly in the nonaligned movement (NAM) platform. To solve regional dispute especially with Pakistan related to Kashmir issue, India reached to the United Nations in hope to resolve the conflict peacefully. But without getting any conclusion, the matter suddenly got embroiled in Cold War politics [10]. Due to cold war politics, unfortunately impartial discussions could not take place at the United Nations. Gradually India's political leadership got disappointed with UN. They left the hope that Kashmir dispute can be resolved by using the United Nations mechanism. a group of Afro-Asian leaders criticized India after failing diplomatic solutions with dictatorial Salazar regime in Portugal and Prime Minister Nehru opted for the force to drive out the Portuguese from their colonial enclave in Goa in 1960 [32].

Finally, at the National level, India demonstrated commitment to nonalignment, therefore it had to make some significant policy choices. Specially India's dedication to one of the main components of the nonalignment doctrine that was to keep high defense expenditure limited [38, p. 8]. To succeed in its motive, India forwarded the policy of Panchsheel that were five principles of peaceful Coexistence toward the PRC. The five significant principles that became backbone for India's foreign policies were to show mutual respect for each other's territorial integrity and sovereignty; to have non-aggression; non-interference attitude toward one another's internal affairs; to adhere equality and mutual benefit; and peaceful coexistence constantly [29].

As a result, Indian military budget was made limited even though there was clear sign about a possible security threat from the PRC that was continue to increase [35, p. 25]. After getting defeated by China in 1962 war, India found itself unable to continue nonalignment movement. Realities of International power politics forced India to think its stand and make choice in International politics by giving priority to their own interests

India-US relation in Cold War Era

During 1962 India- china war, US openly supported India's stand over its border dispute with China in the eastern Himalayas and even helped India by sending military equipment [18, p. 146]. Despite the realization of significance of India-US relations and occasionally cooperation between two countries, it was obvious from beginning that India could not have afforded to be active US ally in the battle against global communism. India tried its best to maintain the balance by not joining either American or Soviet bloc in the Cold War conflict, rather India preferred to keep on the non-aligned policy to be independent of both superpowers [35, p. 271]. To some extent US policy makers showed sympathy with India's stand of nonalignment. Because at that point of time India was not in position to take risk by choosing side in Cold War struggle and became the target of two superpowers. Due to same reason, US had not been in favor to join any military alliances for the first 150 years of its on political history. It was not unusual that India a newly independent and to some extent vulnerable country had opted for same path [17, p.154].

America objected to nonalignment because as principal objective of Indian foreign policy it could not get transformed into genuine neutrality. Instead, India restrained itself from becoming the close ally of US and preferred to be in Soviet Union's ambit, especially during early 1970 s. [14, p. 647]. India's close engagement with Soviet Union was based on two reasons, one was subjective preferences and another was objective strategic factors. As far as preference of Soviet Union in comparison with US is concerned, Indians adored the Soviet Union's economic success. There was another reason, Prime Minister Jawaharlal Nehru was very much inclined toward socialist idea of economic development and later generations of Indian intellectual elites also regarded American form of free market capitalism as imperialist project that of which they have been vocal critic for long time. Indian deliberately assumed that Soviet Union did not have the past colonial history therefore it would not act like expansive power in near future, neither they would like to increase their influence at the cost of India's geo-political interest [38, p. 41]. This idea was carried out for long time by left centric Indian policy makers.

At strategic level, the Soviet Union provided India major protection against its regional opponents. In 1971, New Delhi and Moscow made peace treaty and both countries agreed to enhance friendship and cooperation for helping each other against possible military threat [12, p. 69]. Since then, India mostly relied on Soviets for military and political assistance against People's Republic of China. India desperately needed help to contain China's aggression that it faced due to border dispute in 1962.

In early 1970, China also improved its relations with US that furthered the perception of Beijing being a great threat to India. Soviets also showed keen interest to strengthen the relations with India by supplying the sophisticated arms in highly favorable terms. Secondly to support Indian position on Kashmir, Soviets took firm stands in U.N. Security Council over territorial dispute with Pakistan that is still continue even after the end of Soviet Union [14, p.642-656]. In response to Soviet solidarity, India constantly supported Soviet Union's stands on several disputed international issues. New Delhi not only ignored the criticism of Soviet aggression against Afghanistan in 1979, as it had done earlier with the Soviet aggression against Hungary in 1956 and Czechoslovakia in 1968. Actually, New Delhi never felt hesitation to support Soviet's stand but it also didn't accept the fact that Eastern Block's military capabilities put Western Europe on risk [14, p. 651].

In reality, India's nonaligned foreign policy enraged US because India did not agree to US proposal for assisting against increasing Soviet influence. In fact, India preferred to cooperate with Soviet Union actively in several areas at big scale. As a result, India was not seen as friendly country to actualize America's grand strategic goals in the region. India was perceived as instrument of Soviets to damage American interest [38, p. 41]. From economic point of view, Indian market was also not very attractive for US during the Cold War period. Because it was not so developed and it was kept closed for foreign capital. Therefore, US did not see India as a potential market for trade, investment or outsource the works for skilled labor. Although there was possibility that America could have gained some economic leverage by engaging with India. Secondly, due to unsteady economic situation, India was not in position to increase its military capability for jeopardizing American interests in South Asia [31].

Whatever strategic interest US has had in South Asia, essentially it was meted out with the collaboration of India's arch rival, Pakistan that participated actively in anti-communist military alliances such as Central Treaty Organization (CENTO) and South East Asia Treaty Organization (SEATO). Pakistan was encouraged to participate in American grand strategic alliance in the region. Pakistan also agreed to allow Washington to use its territory as a base to eavesdrop on Soviet Union. In addition, Pakistan became major instrument for American arms supply to anti Soviet forces in Afghanistan during the 1980s [4]. In return, America favored Pakistan by giving substantial economic aid and military assistance [16, p.72].

US close ties with Pakistan further increased the estrangement in Indo-US relations and Indians were convinced that America has had malign intentions. On several occasions, India objected to the intention and purpose of US-Pakistan relations. Actually, Indians did not like US policy to assist dictatorial regime in Pakistan rather than cooperating with democratic state like India [40, p. 41]. During the Cold War period, one contentious issue that kept India and US apart it was proliferation of nuclear weapons. After India's 1974 nuclear experiment, US tried to make South Asia a center piece of its non-proliferation policy. In its effort to stop proliferation of nuclear weapons, US enacted several laws such as 178 Nuclear non-proliferation act, Pressler Amendment act, and Symington Amendment act. Primary goal of these legislations was to deter India and Pakistan both from gaining nuclear weapons [7, p.74].

India and US Relations in Post-Cold War Era

After getting dismantled of Soviet Union, there was end of the Cold War as well. Changed geo-political situation compelled India to transform its foreign and security policies. Despite its self-proclaimed nonaligned commitment in international politics, India worked closely with Soviet Union. Now India lost its trusted superpower ally that had been providing it military and diplomatic

protection for long time. Post-Soviet Russia did not make any explicit commitment to India that arms' supply would continue in identical terms of Cold War. Therefore, Indian leadership was desperate to look for other avenues. Gradually they started to take some measures to improve their relations with China as well.

After realizing change in the world order, Indians were not very keen to contain America's strategic, economic, and diplomatic goals in the region but they were more inclined to advance their relations for gaining mutual benefit while India was firm not to be part of US maneuvers to curb China's interests in the region completely. But in the same time Indian establishment perceived that maintaining close ties with US can be helpful to counter rising Chinese power and it would be also useful to narrow the gap that occurred due to end Soviet Union [8].

US was also not looking India as former ally of its arch enemy Soviets but they were trying to examine the worth of Indo-US relations on their own merits. India's deteriorating economic situation also caused to reconcile with US for their own survival in new geo political situation that emerged after Cold War. In 1991, India was facing severe financial crisis due to ongoing war in Gulf region and besides that, there were three major incidents that created the financial crisis in India. First, India's foreign exchange reserve almost got drained because of buying crude oil from international market. There was fear that after the outbreak of war India might have faced the energy crisis. Secondly, situation of war forced India to recall more than their 100,000 expatriates who were working in the Gulf region. Coming back of these workers to their home country reduced the foreign exchange that India was receiving. Thirdly, after end of the war, immediately India was required to pay a series of loan to multilateral banks. these three factors together brought Indian exchequer into a crisis [41, p.77].

Due to economic distress, Indian intelligentsia started to advocate strengthening ties with United States by keeping old reservations aside. A lot of possible sectors had been explored to work with Americans, especially easy access to much required technology and flow of investment for bailing out Indian economy from ongoing fiscal crisis. India and U.S maintain sizeable economic ties. Currently, US became one of India's largest business partner. Bilateral trade touched new height in 2019 by setting 146 billion US dollars trade record. but due to the COVID-19 pandemic, it got declined slightly in 2020. They made new trade records in 2022. U S is also major source of foreign direct investment in India. there was 48.2 billion dollars inward investment that flowed between 2000 and 2021 [6].

In the strategic realm, US shifted its position sharply on Indo-Pakistani issues and tilted toward India increasingly that was perceived as positive sign from Indian establishment. Especially this shift in American foreign policy was observed when US asked Pakistan not to support secessionist movements in Punjab and Kashmir, instead, to pursue negotiation and search for political solution. As far as Kashmir dispute is concerned, America urged Pakistan to resolve the conflict on the basis of 1972 Shimla agreement [21, p. 866].

A lot of Indians felt delighted when they realized the possibility that US would cut security aid to Pakistan because Pakistan was continue involved in developing nuclear capabilities for arsenal. US also approved India as regional power when India played an assertive regional role in the internal affair of Sri Lanka and Maldives during the late 1980s. This gesture was also interpreted by some analysts as sign of India getting agreed to be part of Pax Americana. In the Post-Cold War scenario, to make global strategic balance "A final Indian policy decision to line up with the Pax Americana" probably that would have not been without its constraints and costs. As professor Muni observed: "*India would have to identify itself closely with broad thrust of emerging American strategic interests from, say, Guatemala, to the Gulf, to Guam. The U.S. expectation that India would join its so-called multinational force in the Gulf to push Iraq out of Kuwait may be recalled in this regard. Washington's unhappiness over the political fuss created by the opposition parties in India on the question of refuting U.S. war planes enroot to the Gulf War was clearly evident*" [21, p. 867].

In the post-Gulf War strategic order proposed by United States for Asia, India was expected that it would validate and cooperate with US moves in Indian Ocean region. Probably these moves would include India's sensitive neighborhood, as it was done in recent past. Landing of US marines in large numbers in Bangladesh in June 1991 under the guise of cyclone relief that was unusual. Another example was to revitalize the plan for extending the voice of America transmission station in Sri Lanka [3]. Despite, there were existing provisions against such expansion in the Indo-Sri Lankan agreement of 1987. Indian approach to be identified as close ally of US and its total reliance upon the United States will compel India not to further nuclear and missile programs. As the application of the Pressler Amendment act reflects (no US aid to countries pursuing nuclear-weapons programs) in a US House of Representatives resolution may be seen as an indication for India [39, p. 228].

As India heightened economic reforms and furthered its economy toward global integration. It was obvious that US and India both were required to develop certain mechanism for a durable engagement with each other. Preferences of India foreign policy also got changed, there was tremendous increment in US-India cooperation in several areas. There was no doubt, India was required to have US support for reviving its slowly growing economy. Former US president Bill Clinton administration acknowledged India "as an emerging success story of Globalization". As one observer said "Yet, relations could only go so far with US refusal to reconcile itself to India's nuclear program and its inability to move beyond India's hyphenated relationship with Pakistan in its South Asia policy" [11, p. 20].

In 1998, India conducted nuclear tests that further increased the complications in US-India bilateral relations. While clearing doubt around India's nuclear status, Bill Clinton administration showed interest to improve US -India relations without compromising their nonproliferation objective. Protracted negotiations between the deputy chairman of the Planning Commission and later the foreign minister of India, Jaswant Singh, and the US deputy secretary of State, Strobe Talbott took place that stressed on the obvious difficulties [42]. In concrete terms there was a little gain by these negotiations. But they provided a space to continue the process of engagement that gave US-India bilateral engagement a new direction. As result, Mutual trust was evolved between US and Indian foreign policy makers that was so significant to carry on the high-level political engagements. The visit of President Clinton to India in 2000 helped to reach to new height in strategic partnership. Later in 2004, joint declaration made by Indian Prime Minister and US president paved the way for fast progress in Indo-US ties [44].

In fact, it was George W. Bush administration that set the motion for US – India bilateral engagement. This move made India as prominent country in the Bush administration's global strategic calculus. As it was explained by Condoleezza Rice in her article that was published by 'Foreign Affairs' prior to 2000 presidential elections. In the article, she argued "there is a strong tendency conceptually (in the United States) to connect India with Pakistan and to think only of Kashmir or the nuclear competition between the two states" [5, p. 56]. She also made point that "India has the potential to become a great power and that US foreign policy would do well to take that into account". Therefore from beginning, Bush administration denied to see India from the nonproliferation perspective but projected India as a natural and strategic ally [34].

The tragic event of September 11, 2001 changed the entire world. There was huge shift that took place in US foreign policy as well. Consequently, Bush administration stopped to pursue its new approach toward India. However, the transformation that took place in US viewpoint related to India remained continue. When Rice was appointed as secretary of state in 2005, at that point of time, United States took new initiative to nurture a coherent policy for restructuring its ties with India. Rice made visit to India in March 2005 that was part of her Asia tour. During this visit she put forward "an unprecedented framework for cooperation with India," this was an outstanding move that also captured the Indian establishment by surprise [19, p. 57].

Rice entirely reshaped the discourse by disclosing that Bush administration was inclined to contemplate civilian nuclear energy cooperation with India. After some days, state department made

statement regarding to administration's new India policy that was projected as its objective "to help India become a world major power in the 21st century" [45]. To move further in that direction, there was required to erase those old mistrust that produced ramifications between two countries over the nuclear issue. But it became very obvious for both United States and India that the way to build a healthy strategic partnership between the two democracies goes through peaceful nuclear energy cooperation [11, p. 20].

Despite, for last two decades, US-India relations have been strengthened. Their interests are converged gradually on the large scale. But nuclear nonproliferation regime has been reluctant to facilitate civilian nuclear technology to India due to its larger restrictive implications across the entire high technology spectrum. This policy has been perceived as a major obstacle in making relationship most robust. It was conveyed to US Congress that if it fails to actualize the deal, this would be regarded not only as blow in US-India relation but it would help to regenerate anti-US sentiment among a section of the Indian elite. Rice appeared before the house of representatives and senate committees to present her testimonies in which she portrayed India as "a rising global power that could be a pillar of stability in a rapidly changing Asia" and argued that to implement nuclear agreement was significant to realize full-scale partnership between the world's two largest democracies [15, p. 279].

US India collaboration on strategic issues are also getting expanded significantly. Before coming Taliban in power, India was counted as one of the top five donors to Afghan government. Even Taliban being in power, India did not cut the humanitarian aids to Afghan people and India donated 2 million Dollar in a response to the United Nations secretary general's appeal for supporting Iraq to ease its economic stress. later India gave another 10 million dollars to the global democracy fund that was too initiated by the U.N. secretary general [30].

The Indian and US navies have been patrolling Malacca straits jointly. Pentagon admired and praised India's swift response to the Indian Ocean tsunami in 2004. In certain policy circle of both countries, there is opinion that United States would prefer to have a strong US-India alliance so it can be employed as a "bulwark against the arc of Islamic instability running from the Middle East to Asia and to create much greater balance in Asia" [1]. Exaggerating so called Islamic menaces, presenting Islam as security threat to the contemporary world order unfortunately became common norm, hawkish policy makers in both countries are busy to create the fear among innocent people in the name of so-called Islamic terrorism to score political benefit. The 2006 Quadrennial Defense Review (QDR) of United States powerfully argued the significance of India for US in emerging global security scheme [45].

2021 entire Quadrennial defense review discussed about rising military power of China. it is worth to be noted that QDR has given significance to India as rising global power that can be counter balance to China. The report reviewed importance of India as well and described India as an emerging great power that has potential to be a key strategic partner of US because both countries share some common values. Especially both believe in democracy, rule of law and individual freedom that provide the foundation for expending strategic cooperation. Magazine also highlighted those concerns especially related to rapidly centralization of power in Russia and lack of transparency in security affairs in China. It is also worth of noticing that India has been referred as America's close ally like Japan, Australia and NATO countries [43].

The QDR explicitly says, it is important to forge close collaboration with these allies (including India) in the war against terrorism and recommends for making joint effort to stop the proliferation of weapons of mass destruction (WMD) and other non-traditional threats. Magazine further argued that for implementing these measures, it is required to preserve the alliances and ensure enhancing the capabilities of partners for discharging their responsibilities in this regard. in this context, to examine rapidly growing US-India ties, the nuclear treaty between two states take important place. it also exhibits keen interest of two sides to strengthen their bilateral relations by leaving the Cold War politics behind, but it also reflects that it is not easy to ignore those complexities that exist inherently to slow the process.

The debate that is still going on in both countries related to nuclear deal demonstrates great importance of deal that deepens US-India bilateral relations. It is expected that the nuclear treaty would stabilize the relations between the two countries. Its consequences had been felt in India's immediate neighborhoods. It is important for India to make clear that its growing security relations with US would not jeopardize security of its neighboring country and India would maintain good relations with all.

Conclusion

Recent US-India bilateral relations are perceived as very comprehensive strategic partnership that includes political, economic, defence, technology and security issues. As far as their level of strategic collaboration is concerned, tremendous development has been noted between two countries over the time. Growing Indian economy also played a vital role to heighten US-India relations because the fertile market of India has been a major reason to attract US investors that helped to strengthen their business relations as well. From a strategic point of view, relations between US and India got widened. In the current geo-political scenario both countries are not only cooperating with each other in economic and military spheres but they are also making joint effort to eradicate the so-called global terrorism but their major effort is to contain China's influence globally.

In the American policy circle, India is seen as the world's largest democracy and a major defense partner. There is a strong possibility that the United States and India will work together bilaterally and multilaterally to sustain the shared vision of a free and open Indo-Pacific. Because the US has been perceiving China as the most serious threat and the Indo-Pacific as the major area of rivalry. Therefore, the US is enhancing its engagement with India rapidly. As the currently released US National Security Strategy (NSS) document reflects the central role of India in Washington's rivalry with China in the Indo-Pacific.

Despite the fact that the Trump administration eradicated India's tariff policies, even though he did not approve a limited trade deal with India. He refused to carry on those negotiations that were initiated under prior US administrations on a Bilateral Investment Treaty. India's commercial relations with Russia and Iran along with inflexible visas policies remained contentious issues between two governments. But Trump's consistent opposition to China benefited India directly or indirectly to realize its grand strategy. President Biden usually has been conceived as India friendly. During his election campaign he called India a natural partner of the US. His position regarding China makes sure that the bilateral security relationship will get enhanced continuously and India's position as a key partner would not be reduced in the Indo-Pacific region and in the newly formed military alliance "Quad".

In spite of all these, President Biden also criticized illiberal policies of the current Indian regime headed by Mr. Modi especially related to Human Rights violations in Kashmir. He emerged as a vocal critic of the present Indian government for making exclusive citizenship law that is called CAA. India is better positioned to deal with present geo-political uncertainties in comparison with other US partners and allies. In the past, India made effort to keep the US away from the Subcontinent, in the contemporary geo-political scenario, India wants the US to play an effective role in the region to counter the Chinese influence. But Pakistan has been seen as an exceptional case due to the nature of conflict between the two countries. It is assumed that India can explore some possibilities to resolve the old conflict with Pakistan by support of their common strategic partners including the US and Middle East countries. Finally, it would remain to be seen how long India succeeds to maintain its strategic autonomy in the complicated advancing geo-political world.

References:

1. Alex Perry, "Why Bush Is Courting India?" Time, (February 28, 2006), <https://content.time.com/time/world/article/0,8599,1168486,00.html> (Last visited 27 January 2023).
2. American military strategy to deal with Chinese threat
3. Blank Stephen. India and the Gulf After Saddam // Strategic Insights, Volume 3, Issue 4 (April 2004).
4. Brines Russel. The Indo-Pakistani Conflict, New York: Pall Mall, 1968.

5. Condoleezza Rice, "Promoting the National Interest," *Foreign Affairs*, Vol.79, No.1 (January /February 2000) P. 56.
 6. Department for Promotion of Investment and Internal Trade, Government of India https://dpiit.gov.in/sites/default/files/FDI_Factsheet_Spetember-21.pdf (Last visited 24 November 2022).
 7. Devin T. Hagerty, *The consequences of Nuclear Proliferation: Lessons from South Asia*, Cambridge: M.I.T Press, 1998, pp. 74-75.
 8. Garver John. *Protracted Contest: Sino-Indian Rivalry in the Twentieth Century*, Seattle: University of Washington Press, 2002.
 9. Gopal S. *Selected work of Jawaharlal Nehru*, Series 2, Vol. 1, Delhi: Oxford University press, 1972, p.7.
 10. Gupta C. Das, *War and Diplomacy in Kashmir, 1947-48*, New Delhi: Sage Publications, 2002.
 11. Harsh V. Pant, *India Negotiates its Rise in the International System*, New York: Palgrave Macmillan Press, 2008, p. 20.
 12. Horn Robert. *Soviet-Indian Relations: Issues and Influence* New York: Praeger, 1982.
 13. Jawaharlal Nehru on International Co-operation, Delhi: Ministry of Information and Broad casting, (1996) p. 69.
 14. Kapur Paul and Ganguly Sumit. *The Transformation of US-India relations: an explanation for the rapprochement and prospects for the future // Asian Survey*, Vol. 47, No. 4 (July, August 2007), pp. 642-56.
 15. Kirk Jason A., "Indian-Americans and the U.S.–India Nuclear Agreement: Consolidation of an Ethnic Lobby?" *Foreign Policy Analysis*, Vol.4 (2008) pp. 275-300.
 16. Kux Denis. *Disenchanted Allies: The United States and Pakistan 1947-2000*, Johns Hopkins University Press, 2001, p. 70-74.
 17. Lewis Gaddis John. *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War*, Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 154.
 18. Maxwell Neville, *India's china war*, Dehra Dun: Natraj Publishers, 1970, p. 146.
 19. Mohan C. Raja, *Impossible Allies: Nuclear India, United States and the Global Order*, New Delhi: India Research Press, 2006, p. 57.
 20. Mukherjee Rohan & Malone David M., "Indian foreign policy and contemporary security challenges" *International Affairs*, Vol, 87, No,1 (January 2011) pp. 87-104.
 21. Muni S.D., "India and the Post-Cold War World: Opportunities and Challenges" *Asian Survey*, Vol, 31, No, 9 (September, 1991) PP 862-874.
 22. Narayanan K.R., "Nehru's Vision of India and the World-then and now," *Nehru Memorial Lecture*, New Delhi, (November 13, 1997).
 23. Nehru J. *The discovery Of India*, New Delhi: Oxford University Press, 1986, pp. 551-52.
 24. Nehru J. *India's foreign policy and relations 1947-1972*, vol.1, New Delhi: Oxford university Press, 1982, p.10.
 25. Nehru J. *India's foreign policy: Selected Speeches 1946-1961*, Delhi: Ministry of Information and Broad casting,1961, p. 69.
 26. Paul Kapur and Sumit Ganguly. *The Transformation of US-India relations: an explanation for the rapprochement and prospects for the future. // Asian Survey*, Vol. 47, No. 4 (July, August 2007), pp. 642-56.
- Quadrennial Defense Review The Republic of China 2021. Ministry of National Defence, R.O.C.
[https://www.mnd.gov.tw/NewUpload/%E6%AD%B7%E5%B9%B4%E5%9C%8B%E9%98%B2%E5%A0%B1%E5%91%8A%E7%B8%BD%E6%AA%A2%E8%A8%8E\(QDR\)/%E6%AD%B7%E5%B9%B4%E5%9C%8B%E9%98%B2%E5%A0%B1%E5%91%8A%E7%B8%BD%E6%AA%A](https://www.mnd.gov.tw/NewUpload/%E6%AD%B7%E5%B9%B4%E5%9C%8B%E9%98%B2%E5%A0%B1%E5%91%8A%E7%B8%BD%E6%AA%A2%E8%A8%8E(QDR)/%E6%AD%B7%E5%B9%B4%E5%9C%8B%E9%98%B2%E5%A0%B1%E5%91%8A%E7%B8%BD%E6%AA%A)

2%E8%A8%8E(QDR).files/%E6%AD%B7%E5%B9%B4%E5%9C%8B%E9%98%B2%E5%A0%B1%E5%91%8A%E7%B8%BD%E6%AA%A2%E8%A8%8E(QDR)-110/110%20QDR(%E8%8B%B1%E6%96%87%E6%AD%A3%E5%BC%8F%E7%89%88).pdf (Last visited 10 February 2023).

28. Ram S. Chaulia,” BJP, India's Foreign Policy and the “Realist Alternative” to the Nehruvian Tradition” International Politics, vol, 39 (June 2002) pp. 215 -234.

29. Ranganathan C.V. Panchsheel and the Future: Perspectives on India-China Relations, New Delhi: Sam Kriti, 2007.

30. Reyaz Ahmad Ganaie & Muzaffar Ahmad Ganaie, “India’s Afghanistan policy: a quest for strategic space post the US withdrawal” Humanities & Social Sciences Communications” (22 December, 2022), file:///C:/Users/Lenovo%20G5030/Downloads/s41599-022-01489-7%20(1).pdf (27 January 2023)

31. Rotter Andrew. Comrades at Odds: The United States and India, 1947-1964, Ithaca, N. Y: Cornell University Press, 2000.

32. Rubinoff Arthur. India’s use of force in Goa, Bombay: Popular Prakashan, 1971.

33. Sar D.R.desai. Indian Foreign policy in Cambodia, Laos, and Vietnam, Berkelye, CA: University of California Press, 1968.

34. Speech delivered by Ambassador Robert O Blake on U S India Relations // Center for Strategic & International Studies on July 24, 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=dkJ6DTEzA7c> (Last visited 25 December 2022) .

35. Stephen P. Cohen, India: Emerging Power, Washington, D.C, Brooking Institution Press, 2001, p. 271.

36. Stephen P. Cohen. The Indian Army: Its contribution to the Development of a Nation, New York: Oxford University Press, 1990.

37. Sumit Ganguly and Manjeet Pardesi. Explaining Sixty Years of India’s Foreign Policy. // India Review, Vol.8, No, 1, (January-March 2009), pp. 4-19.

38. Sumit Ganguly. Future Uncertain: Indian Security Policy Approaches the Millennium // Journal of International Affairs, vol,51, No,1 (1997) pp. 221-238.

39. Sumit Ganguly. India walks a middle path in Gulf Conflict // Asian Wall Street Journal Weekly, (March 4, 1991).

40. Sumit Ganguly. India’s foreign policy grows up // World Policy Journal (winter: 2003-04), p. 41.

41. Sumit Ganguly. War of 1965 // Journal of Strategic Studies, vol,13, No, 4 (December 1990) pp. 77-93.

42. Talbott Strobe. Engaging India: Diplomacy, Democracy and the Bomb. Washington, DC: Brookings Institution Press, 2004

43. United States - India Joint Statement on Next Steps in Strategic Partnership. <https://2001-2009.state.gov/r/pa/prs/ps/2004/36290.htm> (Last visited 15 December 2022)

44. United States Foreign Policy in South Asia. <https://2001-2009.state.gov/p/sca/rls/rm/32599.htm> (Last visited 28 December 2022).

45. US security plan to deal with so-called Islamic terrorism, <https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/quadrennial/QDR2006.pdf?ver=2014-06-25-111017-150> (Last visited 10 February 2023).

Seraj AHSAN

ABŞ-HİNDİSTAN MÜNASİBƏTLƏRİNİN TARİXİ TƏDQIQI: SOYUQ MÜHARİBƏDƏN SONRAKI İNKİŞAFA XÜSUSİ İSTİNAD İLƏ

Xülasə

Soyuq müharibədən sonrakı geo-siyasi ssenari Hindistanı qoşulmamaq öhdəliyini yenidən nəzərdən keçirməyə və xarici siyasətini reaktiv yanaşmadan proaktiv yanaşmaya çevirməyə məcbur

etdi. Birincisi milli mənafeyini qorumaq, ikincisi isə qlobal səhnədə varlığını təmin etmək ilə bağlı idi. Bunu dərk edən indiki Hindistan hökuməti qoşulmama mərkəzli xarici siyasətdən tamamilə imtina edərək köklü dəyişiklik etdi. Baxmayaraq ki, Hindistan öz strateji muxtariyyətini qoruyacağını iddia edərək ABŞ-la hərtərəfli strateji tərəfdaşlıq etmək istəyir.

Bu məqalə ABŞ-Hindistan münasibətlərinin müdafiə sahəsində əməkdaşlıq, iqtisadi əməkdaşlıq və strateji tərəfdaşlıq şəklində özünü göstərən təkamüllü münasibətlərini öyrənməyə cəhddir.

Açar sözlər: *Hindistan, ABŞ, Ticarət, Təhlükəsizlik, Nüvə Razılaşması, Strateji Tərəfdaşlıq.*

Серадж АХСАН

ИСТОРИЧЕСКИЙ ОБЗОР АМЕРИКАНО-ИНДИЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ: С ОСОБЫМ ССЫЛКОЙ НА СОБЫТИЯ ПОСЛЕ ХОЛОДНОЙ ВОЙНЫ

Резюме

Геополитический сценарий, сложившийся после «холодной войны», вынудил Индию пересмотреть свои обязательства по неприсоединению и переключить свою внешнюю политику с реактивного на активный подход. Первая заключалась в защите национальных интересов, а вторая – в обеспечении своего присутствия на мировой арене. Понимая это, нынешнее индийское правительство произвело радикальные изменения, полностью отказавшись от внешней политики, ориентированной на неприсоединение. Хотя Индия хочет иметь всеобъемлющее стратегическое партнерство с США, претендуя на сохранение своей стратегической автономии.

Эта статья представляет собой попытку изучить развитие отношений между США и Индией, которое проявляется в форме оборонного сотрудничества, экономического сотрудничества и стратегического партнерства.

Ключевые слова: *Индия, США, торговля, безопасность, ядерная сделка, стратегическое партнерство.*

Rəyçi: Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Elvin TALİŞİNSKİ

UOT: 304.4

Vəfa HƏSƏNOVA*

MƏDƏNİ QLOBALLAŞMA VƏ BEYNƏLXALQ TURİZM

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 26 mart 2024; çapa qəbul edilmişdir: 27 mart 2024; onlayn çap edilmişdir: 15 aprel 2024

The article was submitted to the editors: March 26, 2024; accepted for publication: 27 March 2024; Published online: 15 April 2024

Xülasə

Son dövrlərdə texnologiya, media, nəqliyyat və ticarət sahələrindəki irəliləyişlərlə idarə olunan mədəni qloballaşma qlobal miqyasda mədəniyyətlərin bir-biri ilə əlaqəsinin və inteqrasiyasının artmasına səbəb olmuşdur. Mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi və yaxınlaşması nəticəsində turizm sənayesi əhəmiyyətli dərəcədə təsirlənib və turistlər, destinasiyalar və ev sahibləri üçün xüsusi yeniliklərə səbəb olmuşdur. Mövcud ədəbiyyatın, empirik tədqiqatların və nümunə araşdırmalarının hərtərəfli icmalına əsaslanaraq, bu məqalə qloballaşmanın və xüsusilə, mədəni qloballaşmanın inkişaf edən təbiətini və onun beynəlxalq turizmin müxtəlif aspektlərinə təsirini araşdırır. Bundan əlavə, bu məqalə mədəni müxtəlifliyə qarşı qarşılıqlı hörmət və qiymətləndirmənin gücləndirilməsində mədəni mübadilənin və anlaşmanın əhəmiyyətini araşdırır, eyni zamanda beynəlxalq turizm kontekstində mədəni müxtəlifliyin təşviqi və mədəni homogenləşmənin qarşısının alınması arasında gərginliyin yaratdığı problemləri həll edir. Nəhayət, bu məqalə mədəni qloballaşma və beynəlxalq turizm arasında mürəkkəb qarşılıqlı əlaqənin daha dərinə dərk edilməsinə xüsusi töhfə verib, turizm tədqiqatları sahəsində gələcək tədqiqatlar, siyasətin inkişafı və strateji planlaşdırma üçün məlumat verə biləcək fikirlər təqdim edir.

Açar sözlər: *mədəni qloballaşma, beynəlxalq turizm, mədəni hibridləşmə, mədəni əmtəələşmə və kommersiyyalaşma, orjinallıq, marjinallıq.*

Giriş

Qloballaşma müxtəlif millətlər, şirkətlər və hökumətlər arasında qarşılıqlı əlaqə və inteqrasiya prosesidir və həmçinin, beynəlxalq ticarət və investisiyalar tərəfindən idarə olunan və informasiya texnologiyalarının köməyi ilə həyata keçirilən prosesdir. Bu prosesin ətraf mühitə, mədəniyyətə, siyasi sistemlərə, iqtisadi inkişafa və firavanlığa və bütün cəmiyyətlərdə insanların fiziki rifahına təsirləri var. Qloballaşma həm də beynəlxalq pul, ideya və mədəniyyət axınının artması ilə insanların artan qarşılıqlı əlaqəsi kimi də təsvir edilə bilər. O, ilk növbədə sosial və mədəni aspektləri olan iqtisadi inteqrasiya prosesidir. Biznes lüğətinə görə, qloballaşma dedikdə, milli sərhədlər boyunca kapitalın, əmtələrin və xidmətlərin sərbəst transferi ilə bir-biri ilə əlaqəli və bir-birindən asılı olan dünyanın daha geniş dünyagörüşünə malik yerli və millətçi perspektivlərin açılması nəzərdə tutulur [1]. Bu prosesin mənfi və müsbət tərəfləri var. Belə ki, qloballaşma prosesi nəticəsində dünya ölkələri böyük ölçüdə bir-birindən asılı vəziyyətə düşmüş, və dövlət, sərhəd, xüsusi mədəni dəyərlər kimi məfhumların mənalı aşınmışdır. Antoni Giddensin sözləri ilə desək, “ölkələr arasında sərhədləri aşan sosial, siyasi və iqtisadi əlaqələr hər bir ölkədə yaşayanların taleyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir... Artıq dünyanın heç bir ölkəsində həyat başqalarından tam təcrid olunmur” [2]. Ən ümumi mənada qloballaşma dünya birliyinin artan “qarşılıqlı asılılığını” təsvir edir.

Bütün dünyaya təsir edən qloballaşma anlayışının baxış bucağından asılı olaraq dəyişən digər tərifləri isə “qərbləşmə” anlayışdır. “Qərb ölkələrinin təmsil etdiyi nöqtənin bəşəriyyətin çata biləcəyi ən yüksək siyasi və iqtisadi mərhələ olduğunu” qəbul edən modernləşmə nəzəriyyəçilərinə görə,

*Azərbaycan Turizm Universiteti, magistr. *Bakı, Azərbaycan*
E-mail: a.vafa89@yahoo.com

qloballaşma - qərbləşmə, müasirləşmə və ya modernləşmə layihəsinin adlarından biridir (3). Tənqidi yanaşma ilə baxsaq, görərik ki, qloballaşma qərbin iqtisadi, siyasi və mədəni vahidləşdirmə səyinin adıdır. Morley və Robinsin dediyi kimi, “qlobal kapitalizm özünü modernləşmə və müasirliyin transsendent və universallaşdırıcı qüvvəsi kimi təqdim etsə də, əslində qərbləşmə deməkdir” [4]. Bir az diqqət yetirsək, bu iki fərqli yanaşmada “qərbləşmə” anlayışı da fərqli şeylərə istinad edir. Birincidə qərbləşmə “tərəqqi, inkişaf, modernləşmə”, ikincidə isə “Qərbə bənzəmək”, “ona oxşamaq”, “öz nümunələri və tərifləri daxilində mövcud olmaq” kimi təqdim olunur. İlk dəfə iqtisadi ölçüsü ilə ortaya çıxan və heç də yeni bir şey olmayan qloballaşma həm də millətlərin və cəmiyyətlərin siyasi və mədəni olaraq bir-birindən asılılığını ortaya çıxarmışdır. Xüsusilə yeni kommunikasiya texnologiyalarının “sərhədsizliyi” ilə paralel olaraq mədəniyyətin qloballaşmasından danışılmağa başlayır.

Mədəniyyətlər qlobal miqyasda qarşılıqlı əlaqədə olduqda və yaxınlaşdıqca mədəni qloballaşmanın beynəlxalq turizmə təsiri getdikcə daha aydın görünür. Beynəlxalq turizm, digər tərəfdən, müxtəlif mədəni keçmişə malik turistlər və ev sahibləri arasında görüşləri asanlaşdıraraq, mədəni mübadilə üçün əsas vasitə rolunu oynayır. Turistlər yerli adət-ənənələrin, mətbəxlərin, incəsənətin və irsin zəngin təsvirlərinə qərqlənməyə, orijinal mədəni təcrübələr axtararaq səyahətlərə çıxırlar. Öz növbəsində, turizm məkanları ziyarətçiləri cəlb etmək üçün öz mədəni sərvətlərindən istifadə edir, mədəni turizmi iqtisadi inkişaf və mədəni qorunma vasitəsi kimi göstərir.

Son onilliklərdə mədəni qloballaşma fenomeni beynəlxalq turizmin mənzərəsini dərinlən dəyişdirdi, turist davranışlarını, məkan seçimlərini və ümumi turizm təcrübəsini yenidən formalaşdırdı. Tədqiqatçılar bu mürəkkəb münasibətlərin çoxşaxəli dinamikasını və nəticələrini anlamağa çalışdıqları üçün mədəni qloballaşma və beynəlxalq turizm arasındakı bu qarşılıqlı əlaqə əhəmiyyətli elmi marağa səbəb olub. Bu akademik məqalə mədəni qloballaşmanın turizm sənayesinin müxtəlif aspektlərinə və əksinə necə təsir etdiyini araşdırmaq, mədəni qloballaşma və beynəlxalq turizm arasındakı mürəkkəb qarşılıqlı əlaqəni araşdırmaq məqsədi daşıyır.

Mədəni qloballaşma və onun beynəlxalq turizmə təsiri

Qloballaşmanın bəlkə də ən mübahisəli ölçüsü “mədəni qloballaşma”dır. Ştuard Hol bu bərdə iki fərqli qloballaşmadan bəhs edir: müasir və postmodern qloballaşma [5]. Müasir qloballaşma “iqtisadi dövriyyə” ilə məhdudlaşan qloballaşmadır, lakin postmodern qloballaşma anlayışı iqtisadiyyatdan siyasətə, ətraf mühitdən mədəniyyətə qədər bütün sahələri əhatə edən bu gün içində olduğumuz qloballaşmaya aiddir.

Mədəni qloballaşma artan kommunikasiya, nəqliyyat və ticarət nəticəsində bütün dünyada mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi və inteqrasiyasına aiddir. O, dünya miqyasında insanlar və cəmiyyətlər arasında ideyalar, dəyərlər, adət-ənənələr, dillər və bədii ifadələr kimi mədəni elementlərin mübadiləsini və yayılmasını nəzərdə tutur. Mədəni qloballaşma texnologiyadakı irəliləyişlər, media və iqtisadiyyat və siyasətdəki qloballaşma prosesləri də daxil olmaqla müxtəlif amillərlə idarə olunur.

Qloballaşma müxtəlif mədəniyyətlər arasında qarşılıqlı əlaqəni sürətləndirən mühüm amildir. Qloballaşma nəticəsində dünya miqyasında ticarət, nəqliyyat və texnoloji inkişafın əhəmiyyətli dərəcədə artması müxtəlif mədəniyyətlər arasında mədəni təması asanlaşdırıb və mədəni qarşılıqlı əlaqəni artırıb. Bu proses mədəniyyətlərin bir-birini tanımasına, qarşılıqlı əlaqəsinə və hibridləşməsinə imkan verir. Mədəni qloballaşma mədəniyyətlər arasında fərqlərin aradan qaldırılması ilə deyil; əvəzinə müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri nəticəsində yeni mədəni ifadə və formaların yaranmasına səbəb olub. Belə ki, bu proses mədəni kimlikləri potensial olaraq dəyişdirərkən mədəniyyətləri zənginləşdirir. Məsələn, yemək vərdisləri, geyim üslubları və musiqi kimi mədəni elementlər mədəni qarşılıqlı təsir nəticəsində fərqlənə və ya birləşə bilər. Mədəni qloballaşma bir çox mədəniyyətlərdə oxşar elementlərin yaranmasına səbəb ola bilər.

Məsələn, fast food mədəniyyəti bütün dünyada geniş yayılmış və bir çox ölkələrdə məşhur olmuşdur. Eynilə, musiqi janrları və moda meyilləri də qloballaşmanın təsiri ilə dünyada məşhurlaşmışdır. Ancaq bu proses həm də mədəni qaynaşma gətirir. Məsələn, müxtəlif mətbəxlər birləşdirilə bilər ki, yeni dad yarada və ya moda meyilləri fərqli mədəniyyətlərdən ilhamlanaraq fərqli bir üsluba çevrilə

bilər. Buna misal olaraq Türkiyədəki fast-food pizza şəbəkələrinin dönerli pizza növlərini təqdim etməsi və ya türk dönerinin Avropa sousları ilə məşhur Avropa yeməyinə çevrilməsidir. Həmçinin, mədəni qloballaşma ilə birlikdə dünya moda meyillərinin getdikcə oxşarlaşdığı, ölkələr və mədəniyyətlər arasında geyim mədəniyyətlərindəki fərqlərin aradan qalxdığı da müşahidə olunur.

Həmçinin, mədəniyyətin qloballaşması həm də tənqidi araşdırmaya səbəb olan bir sıra mənfi nəticələrə malikdir. Belə ki, qloballaşan dünyada mədəniyyətin homogenləşməsi və əmtələşməsi əhəmiyyətli narahatlıqlara çevrilmişdir. Qlobal kütləvi informasiya vasitələri və istehlakçılıq yerli ənənələrin unikallığını və müxtəlifliyini pozaraq, standartlaşdırılmış mədəniyyətin yayılmasına töhfə verib [6]. Qlobal medianın geniş təsiri çox vaxt mədəni vahidliyə və fərqli mədəni ifadələrin itirilməsinə səbəb olur. Üstəlik, qloballaşmadan qaynaqlanan istehlakçılıq mədəni məhsulları və təcrübələri əmtələşdirməyə meyillidir, onların daxili dəyərini qiymətləndirməkdənsə, onları bazara çıxarılan mallara endirir [7].

Mədəni qloballaşmanın yaratdığı digər problem yerli mədəni təcrübələrin və dillərin marjinalaşması və aşınmasıdır. Dominant qlobal mədəniyyətlər təsir göstərdikcə, yerli mədəni təcrübələr tez-tez dəyərsizləşir və ya məhv edilir [8]. Bu marjinalaşma müxtəlif mədəni ifadələrin sağ qalmasını təhdid edir və nəsillər boyu toplanmış dəyərli ənənəvi biliklərin itirilməsinə səbəb ola bilər. Bundan əlavə, qloballaşma prosesləri ilə əlaqədar dillərin tənəzzülü azlıqların mədəniyyətləri üçün problemlər yaradır, çünki dil mədəni irsin və kimliyin ötürülməsində həlledici rol oynayır [9].

Mədəni qloballaşmanın digər mənfi nəticəsi mədəni mənimsəmədir. Mədəni məhsulların və təcrübələrin qlobal dövriyyəsi, lazımi diqqət və ya hörmət olmadan, təcrid olunmuş mədəniyyətlərin elementlərinin dominant mədəniyyətlər tərəfindən mənimsənilməsinə səbəb ola bilər [10]. Bu istismar güc balanssızlıqlarını davam etdirir və mədəni kimliklərin silinməsinə töhfə verə bilər. Bundan əlavə, incəsənət və musiqi kimi ənənəvi mədəni ifadələr, mənşəyi olduğu icmalara fayda vermədən, tez-tez kommersiya məqsədləri üçün istifadə olunur.

Göründüyü kimi, qloballaşmanın mədəniyyətə təsiri həm müsbət, həm də mənfi nəticələrə səbəb olur. Bir tərəfdən, mədəniyyətlər arasında qarşılıqlı əlaqələrin yaranmasına, müxtəlif mədəniyyətlərin kəşfinə və dərk edilməsinə imkan verir. Müxtəlif mədəniyyətlərin qaynaşması nəticəsində yeni mədəni ifadələr yaranır, mədəni müxtəliflik artır. Digər tərəfdən isə qloballaşmanın mədəniyyətə təsiri həm də mədəni kimliklərin dəyişməsinə və ya itirilməsinə səbəb olur. Nəticədə, o mədəniyyətlər arasında sərhədləri və fərqləri azaldır, mədəni mübadiləni artırır və mədəniyyətlər arasında yeni sintezin yaranmasına gətirib çıxarır. Bundan əlavə, mədəni qloballaşma turistlərin üstünlüklərinə, təyinat seçimlərinə, mədəni mübadilələrə və mədəni irsin kommersiyalaşdırılmasına və qorunmasına təsir etməklə beynəlxalq turizmin formalaşmasında mühüm rol oynayır. O, qlobal turizm sənayesində mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsini, mədəni müxtəlifliyi və orijinallığı qorumaq üçün davamlı və məsuliyyətli turizm təcrübələrinin təşviqinin vacibliyini vurğulayır.

Məqalənin əvvəlki hissələrində qloballaşmanın mədəniyyətə təsiri prosesinin müsbət və mənfi tərəfləri aydın formada tərənnüm olunub, araşdırmalara əsasən, bu prosesin həm də öz növbəsində beynəlxalq turizmə də aşağıdakı əsas təsirləri var:

• **Mədəni hibridləşdirmə:** Bu, müxtəlif mədəni elementlərin qarışmasına və hibridləşməsinə gətirib çıxarır, nəticədə yeni mədəni ifadələr, şəxsiyyətlər və təcrübələr meydana çıxır. Bu, turistlərin müxtəlif mədəni təcrübələrlə məşğul olması üçün unikal imkanlar yaradır, çünki əksər istiqamətlər getdikcə daha çox öz multikultural irsini nümayiş etdirir. Beynəlxalq turizm kontekstində mədəni hibridləşmə ən çox turistlərin səyahətləri zamanı müxtəlif mədəni təsirlərlə qarşılaşdıqları və onlarla əlaqə saxladığıları zaman baş verir. Bu, füzyon mətbəxi, hibrid memarlıq üsulları və ya ənənəvi və müasir incəsənət formalarının qarışığı kimi müxtəlif yollarla özünü göstərə bilər. Məsələn, Sinqapurun kulinariyasını turizm istiqamətlərində Şərqi və Qərbi mətbəxlərinin birləşməsinə və ya dünya səviyyəsində keçirilən mədəniyyət festivallarında musiqi janrlarının hibridləşdirilməsini göstərmək olar.

• **Rəqəmsal əlaqələr:** Rəqəmsal əlaqə mədəni qloballaşma dövründə turist davranışlarının və üstünlüklərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Smartfonların, sosial media platformalarının və onlayn səyahət resurslarının geniş istifadəsi ilə turistlər istiqamətlər və mədəni təcrübələr haqqında

məlumatlara, rəylərə və tövsiyələrə misli görünməmiş çıxış əldə edirlər. Rəqəmsal platformalar həmyaşıdlar arasındakı ünsiyyəti asanlaşdırır, turistlərə səyahət təcrübələrini bölüşmək, məsləhət axtarmaq və həmfikir səyahətçilərlə əlaqə saxlamaq imkanı verir. Bu rəqəmsal əlaqə turistlərin qərar qəbul etmə proseslərinə, marşrutun planlaşdırılmasına və mədəni orijinallıq və immersiv təcrübə ilə bağlı gözləntilərinə təsir göstərir.

• **Mədəni əmtəələşməsi və kommersionlaşdırılması:** Turizm sənayesində mədəniyyətin əmtəələşməsi və kommersionlaşdırılması mədəni elementlərin turistlərin istehlakı üçün satıla bilən məhsullara və təcrübələrə çevrilməsini nəzərdə tutur. Bu, çox vaxt mədəni irsin, adət-ənənələrin və artefaktların turistik yerlər və ya satış üçün suvenir kimi qablaşdırılmasını nəzərdə tutur. Mədəni əmtəələşmə destinasiyalar və icmalar üçün iqtisadi faydalar yarada bilsə də, eyni zamanda mədəni orijinallığın əhəmiyyətsizləşməsinə və ya təhrif olunmasına gətirib çıxara bilər. Məsələn, mədəniyyət parkları, irs turları və ilk növbədə turist auditoriyası üçün hazırlanmış mədəni tamaşalar.

• **Orijinal mədəni irsin qorunması və təbliği:** Əsl mədəni irsin qorunub saxlanması və təbliği davamlı mədəni turizmin inkişafı üçün vacib məsələlərdir. Turizm istiqamətləri öz mədəni irsini həddindən artıq turizm, urbanizasiya və qloballaşma kimi təhlükələrdən qorumağa çalışır, eyni zamanda yerli adət-ənənələrə və vərdislərə hörmət edən və qoruyan məsuliyyətli turizm təcrübələrini təşviq edirlər. Bu, mədəni irsin qorunmasının əhəmiyyəti haqqında məlumatlılığın artırılmasına yönəlmiş irsin qorunması səyləri, icma əsaslı turizm layihələri və mədəni təhsil proqramları kimi təşəbbüsləri əhatə edə bilər. Bundan əlavə, destinasiyalar öz irslərinin zənginliyini və müxtəlifliyini nümayiş etdirən orijinal mədəni təcrübələri fəal şəkildə təbliğ etməklə yanaşı, turizmin mədəni orijinallığa mənfi təsirlərini azaltmaq üçün xüsusi siyasət və qaydalar həyata keçirə bilər.

• **Mədəni mübadilə və anlaşma:** Mədəni mübadilə və anlaşma beynəlxalq turizm tərəfindən asanlaşdırılan mədəni qloballaşmanın əsas komponentləridir. Turistlər müxtəlif mədəni mənşəyə malik olan şəxslərlə, istər ailə yanında qalmaq, bələdçili turlar, mədəni tədbirlər və ya immersiv təcrübələr vasitəsilə mənəvi qarşılıqlı əlaqədə olmaq imkanı əldə edirlər. Bu görüşlər turistlərə yerli icmaların adət-ənənələri, inancları və həyat tərzini haqqında anlayışlar əldə etməyə, qarşılıqlı hörmət, tolerantlıq və mədəni müxtəlifliyə qiymət verməyi təşviq etməyə imkan verir. İlk əldən təcrübə və mədəniyyətlərarası dialoq vasitəsilə turistlər tez-tez qlobal mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsini daha dərindən dərk edir, stereotiplərə meydan oxuyur və empatiyanı, xüsusən də mədəni empatiyanı təşviq edirlər.

• **Homogenləşmənin çətinlikləri və müxtəliflik:** Mədəni qloballaşma mədəni müxtəlifliyi və mədəniyyətlərarası mübadiləni təşviq etməklə yanaşı, eyni zamanda mədəni homogenləşmə və fərqli mədəni kimliklərin itirilməsi ilə bağlı problemlər də təqdim edir. Qlobal turist üstünlüklərini təmin etmək və iqtisadi qazancları artırmaq üçün bəzi istiqamətlər mədəni təcrübələrin standartlaşdırılmasına və kommersionlaşdırılmasına üstünlük verə bilər ki, bu da turizm təkliflərinin homogenləşməsinə gətirib çıxarır. Bu fenomen yerli adət-ənənələrin, dillərin və adətlərin zəifləməsi və ya marginallaşması ilə nəticələnə bilər, çünki təyinat yerləri daha geniş, beynəlxalq auditoriyaya müraciət etməyə çalışır. Eyni zamanda turizm mühitində qlobal brendlərin, franşayzinqlərin və Qərbi mədəni normalalarının üstünlüyü yerli orijinallığın və mədəni irsin aşınmasına kömək edə bilər. Mədəni müxtəlifliyin qorunmasını qlobal turizm bazarının tələbləri ilə balanslaşdırmaq, mədəni kimliklərini qoruyarkən turizmin inkişafını davamlı şəkildə idarə etmək istəyən istiqamətlər üçün kritik problem olaraq qalır.

Ümumiyyətlə, mədəni qloballaşmanın inkişafı beynəlxalq turizm üçün həm imkanlar, həm də problemlər yaradır. Bu göstəricilərdən istifadə etməklə, turizmin maraqlı tərəfləri ilə dəyişən istehlakçı seçimlərinə uyğunlaşa, davamlı mədəni turizm təcrübələrini təşviq edə və qlobal səyahət sənayesində mədəni müxtəlifliyə daha çox qiymət verməyə kömək edə bilərik.

Mədəni qloballaşma ilə beynəlxalq turizm arasında müsbət və mənfi əlaqələr

Mədəni qloballaşma və beynəlxalq turizm mədəni mübadilə, iqtisadi inkişaf və qarşılıqlı anlaşmaya kömək edən simbiotik əlaqəni bölüşür. Bu əlaqələrin mühüm müsbət cəhətlərindən biri mədəni mübadilə və mədəniyyətlərarası anlaşmanın təşviqidir. Beynəlxalq turizm turistlərə müxtəlif mədəniyyətlərə, adət-ənənələrə və həyat tərzlərinə qərqlənməyə imkanlar yaradır və yerli

icmalarla mənalı qarşılıqlı əlaqə yaradır. Bu qarşılıqlı əlaqələr ideyaların, dəyərlərin və perspektivlərin mübadiləsini asanlaşdırır, qarşılıqlı hörməti, tolerantlığı və mədəni müxtəlifliyə qiymət verməyi təşviq edir. Bundan əlavə, turizm mədəni irsin qorunub saxlanmasını və təbliğini təşviq edir, çünki destinasiyalar ziyarətçiləri cəlb etmək üçün unikal adət-ənənələrini, sənətlərini, mətbəxlərini və tarixi yerlərini nümayiş etdirir. Bu qorunma səyi mədəni kimliklərin qorunmasına kömək edir və turizm istiqamətlərinin davamlı inkişafına töhfə verir. Eyni zamanda mədəni qloballaşma ekzotik mədəniyyətlərə, ənənələrə və təcrübələrə maraq yaratmaqla, orijinal və immersiv mədəni görüşlər axtaran turistləri cəlb etməklə beynəlxalq turizmin cəlbediciliyini artırır. Nəticədə, beynəlxalq turizm yoxsulluğun azaldılmasına və sosial-iqtisadi səlahiyyətlərin artırılmasına töhfə verməklə, bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrdə iqtisadi artımı, iş yerlərinin yaradılmasını və infrastrukturun inkişafını stimullaşdırır.

Bununla belə, mədəni qloballaşma və beynəlxalq turizm arasındakı əlaqə həm də destinasiyalar, ev sahibi icmalar və mədəni irs üçün problemlər və mənfəət təsirlər təqdim edir. Əsas problemlərdən biri turizm sənayesində mədəniyyətin əmtəələşməsi və kommersionlaşdırılmasıdır. Destinasiyalar turistləri cəlb etmək üçün rəqabət apardıqca, tez-tez bazara çıxarılan mədəni elementlərə və təcrübələrə üstünlük vermək tendensiyası mövcuddur ki, bu da mədəni irsin əmtəələşməsinə və kommersionlaşdırılmasına məqsədləri üçün yerli ənənələrin istismarına gətirib çıxarır. Bu fenomen orijinal mədəni identikliklərin aşınması və turizm təkliflərinin homogenləşməsi ilə nəticələnə bilər, çünki destinasiyalar öz unikal mədəni irsini qorumaq əvəzinə, qlobal turist üstünlüklərini təmin edir. Bundan əlavə, mədəni qloballaşma yerli mədəniyyətlərin və adət-ənənələrin marginallaşmasına kömək edə bilər, çünki dominant qlobal mədəniyyətlər və Qərbi normaları yerli təcrübə və həyat tərzinə kölgə salır. Turistlərin axını və kütləvi turizm fəaliyyətlərinin çoxalması həmçinin kövrək ekosistemlərə, təbii ehtiyatlara və mədəni obyektlərə əhəmiyyətli təzyiqlik göstərə bilər ki, bu da ətraf mühitin deqradasiyasına, mədəni əmtəələşməsinə və təyinat icmalarında sosial pozulmalara səbəb olur. Üstəlik, mədəni qloballaşma və turizm sosial-mədəni gərginliyi, bərabərsizlikləri və münaqişələri gücləndirə bilər, çünki icmalar turizmin inkişafı nəticəsində yaranan mədəni mənimləmə, şəxsiyyət siyasəti və sosial-iqtisadi bərabərsizliklərlə mübarizə aparır.

Mədəni qloballaşma və beynəlxalq turizm mədəni mübadilə, iqtisadi artım və qlobal anlaşma üçün imkanlar təqdim etməklə yanaşı, mədəni əmtəələşmə, şəxsiyyətin qorunması və sosial-iqtisadi davamlılıqla bağlı problemlər də təqdim edir. Bu çağırışları həll etməklə və məsuliyyətli turizm təcrübələrini təşviq etməklə, tərəflər mədəni qloballaşmanın müsbət aspektlərindən istifadə etməklə yanaşı, onun turizm istiqamətləri və ev sahibi icmalara mənfəət təsirlərini azalda bilər.

Nəticə

Yekun olaraq, mədəni qloballaşma və beynəlxalq turizm arasındakı qarşılıqlı əlaqə müasir qlobal mənzərənin formalaşmasında bu iki fenomenin mürəkkəbliyini və bir-biri ilə əlaqəli olduğunu vurğulayır. Bu məqalə boyu biz mədəni qloballaşma və turizm arasındakı çoxşaxəli əlaqəni araşdırdıq, onların turistlərə və ev sahibi icmalara mədəni irs üçün təqdim etdiyi müsbət töhfələri və problemləri vurğuladıq. Mədəni qloballaşma mədəniyyətlərarası mübadiləni asanlaşdırır, qarşılıqlı anlaşmanı təşviq edir və müxtəlif mədəni təcrübələrə maraq yaratmaqla turizmin cəlbediciliyini artırır. Beynəlxalq turizm, öz növbəsində, iqtisadi inkişafa, mədəni qorunmaya və qlobal əlaqəyə kömək edir, sosial-iqtisadi güclənməyə və mədəni zənginləşdirməyə töhfə verir. Bununla belə, mədəniyyətin əmtəələşməsi, orijinallığın itirilməsi və turizmin inkişafı nəticəsində yaranan sosial-mədəni gərginlik mədəniyyətin qorunması, ictimaiyyətin iştirakı və ətraf mühitin qorunmasına üstünlük verən davamlı və məsuliyyətli turizm təcrübələrinə ehtiyac olduğunu vurğulayır. İrəliləyərkən, turizm sənayesindəki maraqlı tərəflərin dünya miqyasında mədəniyyətlərin və irsin müxtəlifliyinə hörmət edilməsi və turizmin inkişafı üçün daha ədalətli, əhatəli və mədəni cəhətdən həssas yanaşmanın təşviq edilməsi istiqamətində birgə işləmələri zəruridir. Bununla biz gələcək nəsillər üçün daha bir-biri ilə əlaqəli, harmonik və davamlı qlobal birlik yaratmaq üçün mədəni qloballaşmanın və beynəlxalq turizmin transformasiya potensialından istifadə edə bilərik.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Alankuş Kural, Sevda, "Qloballaşma/Lokallaşma və Yerli Medianın İmkanları" // Birikim, 1998. İyul/Avqust 1998: 195-209.
2. Appadurai, A. Geniş mənada müasirlik: Qloballaşmanın mədəni ölçüləri. Minnesota Universiteti Mətbuat. 2016
3. Bhabha, H. K. Mədəniyyətin yeri (Routledge klassikləri). London: Routledge. 2016
4. Business Lüğəti <http://www.businessdictionary.com/definition/globalization.html>
5. GIDDENS Entoni. Sosiologiya. 2000
6. HALL, Stüart. Yerli və Qlobal: Qloballaşma və Etniklik. // Mədəniyyət, Qloballaşma, Dünya Sistemi, Red.: Anthony D. King. 1998, s. 39-61
7. Hannerz, U. Mədəni mürəkkəblik: Mənanın sosial təşkilində tədqiqatlar. New York, NY: Columbia University Press. 2016
8. MORLEY David və ROBINS, Kevin. Şəxsiyyət məkanları; Qlobal Media, Elektron Mühitlər və Mədəni Sərhədlər. 1995
9. Skutnabb-Kangas T. Təhsildə linqvistik soyqırım, yoxsa dünya miqyasında müxtəliflik və insan hüquqları? (2-ci nəşr). New York, NY: Routledge. 2017
10. Tomlinson, J. Qloballaşma və mədəniyyət (2-ci nəşr). Malden, MA: Siyasi Mətbuat. 2017

Vafa HASANOVA

CULTURAL GLOBALIZATION AND INTERNATIONAL TOURISM

Summary

In recent times, cultural globalization, driven by advances in technology, media, transportation, and commerce, has led to an increase in the interconnectedness and integration of cultures on a global scale. As a result of the interaction and convergence of cultures, the tourism industry has been significantly affected and has led to special innovations for tourists, destinations and hosts. was. Based on a comprehensive review of existing literature, empirical research and case studies, this article explores the evolving nature of globalization, and in particular cultural globalization, and its impact on various aspects of international tourism. In addition, this article explores the importance of cultural exchange and understanding in fostering mutual respect and appreciation for cultural diversity, while also addressing the challenges posed by the tension between promoting cultural diversity and preventing cultural homogenization in the context of international tourism. Finally, this article has made a special contribution to a deeper understanding of the complex interplay between cultural globalization and international tourism, providing insights that can inform future research, policy development, and strategic planning in the field of tourism studies.

Keywords: *cultural globalization, international tourism, cultural hybridization, cultural commodification and commercialization, originality, marginality.*

Вафа ГАСАНОВА

КУЛЬТУРНАЯ ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТУРИЗМ

Резюме

В последнее время культурная глобализация, вызванная достижениями в области технологий, средств массовой информации, транспорта и торговли, привела к усилению взаимосвязи и интеграции культур в глобальном масштабе. В результате взаимодействия и сближения культур индустрия туризма значительно пострадала и привела к появлению особых инноваций для туристов, направлений и хозяев. был. Основываясь на всестороннем обзоре существующей литературы, эмпирических исследованиях и тематических исследованиях, в

этой статье исследуется развивающаяся природа глобализации, в частности культурной глобализации, и ее влияние на различные аспекты международного туризма. Кроме того, в этой статье исследуется важность культурного обмена и понимания в укреплении взаимного уважения и признания культурного разнообразия, а также рассматриваются проблемы, возникающие из-за противоречий между поощрением культурного разнообразия и предотвращением культурной гомогенизации в контексте международного туризма. Наконец, эта статья внесла особый вклад в более глубокое понимание сложного взаимодействия между культурной глобализацией и международным туризмом, предоставив информацию, которая может помочь в будущих исследованиях, разработке политики и стратегическом планировании в области исследований туризма.

Ключевые слова: *культурная глобализация, международный туризм, культурная гибридизация, культурная коммодификация и коммерциализация, оригинальность, маргинальность.*

Rəyçi: Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Rəşad ƏSGƏROV

MÜƏLLİFLƏR ÜÇÜN QAYDALAR

JURNAL HAQQINDA

“Sosiologiya. Sosial psixologiya. Siyasət” elmi araşdırmalar jurnalı 2020-ci ildə “Rezonans” Sosial Araşdırmalar İctimai Birliyi tərəfindən təsis edilmişdir. 18 iyun 2020-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyində 4307 nömrəsi ilə mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmişdir. 08 yanvar 2021-ci ildə mərkəzi Fransanın Paris şəhərində yerləşən Beynəlxalq Serial Nəşrlərin Qeydiyyatı Mərkəzi tərəfindən “Sosiologiya. Sosial psixologiya. Siyasət” elmi araşdırmalar jurnalına Beynəlxalq Standart Seriya Nömrəsi (İSSN L: 2709-7854) verilmişdir.

Jurnalda əsasən sosiologiya, psixologiya, siyasət, fəlsəfə, tarix, hüquq kimi ictimai və humanitar elm sahələrinin ümumkonseptual məsələlərini elmi-metodoloji cəhətdən ifadə edən, müəlliflərin yeni ideya və yanaşmalarını əks etdirən elmi-analitik məqalələrin, yeni nəşrlərə dair diskussiya məzmunlu rəy və şərhlərin dərcinə üstünlük verilir.

Müstəqil, resenziyalı, elmi nəşrdir. İl ərzində 4 sayı çap edilir. Jurnalın nüsxələri kitabxanalara, beynəlxalq indeks təşkilatlarına, abunəçilərə və məqalə müəlliflərinə çap olunduqdan sonrakı 1 ay ərzində təqdim edilir.

Azərbaycan, türk, rus və ingilis dillərində məqalələr dərc edilir.

ÜMUMİ QAYDALAR

I. Məqalələrin məzmunu

Jurnala göndəriləcək məqalələr sosial elmlər sahəsinə öz töhfəsini verəcək və sosial elmlərə yenilik gətirəcək səviyyədə aktual və orijinal olmalı, analitik xarakter daşımalı və akademik tələblərə cavab verməlidir. Elmi məqalənin **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmalı, **Mətn** hissəsində tədqiq edilən məsələlər, qaldırılan problemlər bölmələr üzrə ətraflı şərh edilməli, **Nəticə** hissəsində elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq müəllifin gəldiyi elmi qənaət, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. aydın şəkildə verilməli, təklif və tövsiyələr irəli sürülməlidir.

II. Məqalələrin strukturu, tərtib edilmə qaydaları və həcmi

Redaksiyaya təqdim edilən məqalələr Ali Attestasiya Komissiyasının dövrü elmi nəşrlərin qarşısında qoyduğu tələblərə (<http://aak.gov.az>) və “Sosiologiya.Sosial psixologiya.Siyasət” elmi araşdırmalar jurnalının “Müəlliflər üçün qaydalar”ına tam cavab verməlidir.

Məqalələr dəqiq strukturlaşdırılmalıdır. Hər məqalədə ardıcıl olaraq:

- UOT indekslər və PACS tipli kodlar təqdim edilir.
- Müəllifin adı və soyadı, Müəllifin işlədiyi qurumun adı və ünvanı, Müəllifin vəzifəsi, elmi dərəcəsi və elmi adı, təmsil etdiyi ölkə və electron poçt ünvanı səhifənin yuxarı sağ küncündə göstərilir.
- **Məqalənin adı** - səhifənin ortasında, böyük hərflərlə, qaraldılmış şriftlərlə (başlıq və mətn arasında - sətir atlama) verilir.
- Məqalənin yazıldığı dildə **Xülasə** və ən azı 5 **açar söz** göstərilir.
- Məqalənin Giriş hissəsi müəllif tərəfindən müəyyən edilir.
- **Əsas mətn** yarımbaşlıqlara bölünür.
- Tədqiqatın əsas elmi nəticələri qısa və ümumiləşdirilmiş şəkildə **Nəticə** hissəsində təqdim edilir.
- Məqalələrin sonunda iki dildə (azərbaycan dilində olan məqalələrə rus və ingilis, türk və rus dilində olan məqalələrə azərbaycan və ingilis; ingilis dilində olan məqalələrə azərbaycan və rus dillərində) **“Xülasə”** verilir (burada tədqiqatın elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti və nəticə göstərilir)
- Hər bir “Xülasə”dən sonra **açar sözlər** təqdim edilir.
- Cədvəl və şəkillərin adı olmalı və nömrələnmişdir.
- Məqalənin həcmi yuxarıdakı şərtlər nəzərə alınmaqla 8 səhifədən az olmamalıdır. A4 formatında, Times New Roman şrifti, şrift ölçüsü – 12, sətir aralığı - 1,5, abzas - 1 sm, haşiyələr: sol – 2,5 sm, sağ - 1,5 sm, yuxarı və alt - hər biri 2 sm olmalıdır.

- **Məqalədə rast gəlinən mənbələrə istinad olunma qaydası:**
- Məqalədə yalnız istinad edilən ədəbiyyat kodlaşdırılaraq sonda əlifba sırası ilə verilir.
- İstinad edilmiş ədəbiyyatın kodu mötərizədə yazılır. (Məs.: Duqlas Nortun fikrinə görə,
- “*İnstitutlar cəmiyyəti ... formal çərçivələrlə məhdudlaşdırır və sosial münasibətləri təşkilatlandırır*” [76, s. 35-36].)
- Məqalənin sonunda Ədəbiyyat siyahısı verilir.
- Ədəbiyyat siyahısı dissertasiyalara şamil edilən müvafiq qaydalara uyğun tərtib olunmalıdır.
- **Məqalələrin redaksiyaya təqdim edilmə qaydası:**

Məqalələr electron qaydada təqdim edilə bilər. Jurnalın saytında xüsusi “Online məqalə qəbulu” bölməsi vardır.

Müəlliflər məqalələri jurnalın electron poçtuna da (ssps.journal21@academic-studies.az) göndərə bilərlər.

Məqalə ilə yanaşı müəlliflər jurnalın saytıdakı (academic-studies.az) **Arayış** bölməsində tələb edilən məlumatları yerləşdirib redaksiyaya təqdim etməlidirlər.

III. Məqalələrin qiymətləndirilməsi, resenziyalaşdırılması və dərci

“Sosiologiya.Sosial psixologiya.Siyasət” elmi araşdırmalar jurnalına göndərilən məqalələr əvvəlcə redaksiya tərəfindən jurnalın nəşri prinsipləri baxımından qiymətləndirilir. Nəşr prinsiplərinə uyğun olmayan məqalələr düzəldilmək üçün müəllifə göndərilə və ya resenziyalaşdırmadan imtina edilə bilər.

Resenziyalaşdırma üçün qəbul edilən məqalələrin resenziya prosesində elmi obyektivlik və elmi keyfiyyət kriteriyalarına xüsusi diqqət yetirilir. Resenziyalaşdırma üçün qəbul edilən yazılar müvafiq sahəyə aid iki resenzentə göndərilir. Resenzentlərin adları məxfi saxlanılır. Müəlliflərin resenzentlərin və redaksiyanın tənqid, irad və təkliflərini nəzərə almaları zəruridir. Müəlliflər razılaşmadıqları məqamlarla bağlı əsaslandırılmış şəkildə etiraz etmək hüququnu saxlayırlar. Nəşrə qəbul edilməyən məqalələr müəlliflərinə qaytarılır.

IV. Kompiyasiya və plagiatlıq halları

Bütün məqalələr kompiyasiya və ya plagiat ola biləcəyi ehtimalına görə nəzərdən keçirilir. Plagiatlıq hallarına rast gəldikdə məqalə dərhal çap prosesindən kənarlaşdırılır.

V. Müəlliflik hüquqları

Jurnalda dərc edilən məqalələrdə müəlliflik hüququ qorunur və bu məqalələrin bütün nəşr hüquqları “Sosiologiya.Sosial psixologiya.Siyasət” elmi araşdırmalar jurnalına aiddir.

Göstərilən tələblərə cavab verməyən məqalələr dərc edilmir.

Hər hansı bir nömrədə nəşr edilmiş məqalələrdə rast gəlinən səhvlərin növbəti saylarda göstərilməsini nəzərdə tutan “**DÜZƏLİŞ**” bölməsi vardır.

Nəşrin müəlliflərə təqdim edilməsi

Jurnalın pulsuz çap nüsxəsini müəllif redaksiyada əldə edə bilər. Jurnalın müvafiq nömrəsinin elektron variantı Jurnalın web sahifəsində yerləşdirilir və müəlliflərin elektron poçt ünvanlarına PDF variantda göndərilir.

Redaksiyanın ünvanı və əlaqə telefonları:

AZ11075, Azərbaycan, Bakı, A.M.Cümə 19/69, b.28, m.28

Tel.: (+994 12) 464 83 56; (+994 55) 768 94 26

URL: www.academic-studies.az

E-mail: ssps.journal21@academic-studies.az

YAZARLAR İÇİN KURALLAR

DERGİ HAKKINDA

"Sosyoloji. Sosyal psikoloji. Politika" bilimsel araştırma dergisi "Rezonans" Sosyal Araştırmalar Halk Birliği tarafından 2020 yılında kurulmuştur. 18 Haziran 2020 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı'nda 4307 numara ile basılı yayınlar siciline dahil edilmiştir. 8 Ocak 2021'de Uluslararası Standart Seri Numarası (ISSN L: 2709-7854), merkezi Paris, Fransa'da bulunan Uluslararası Seri Yayınları Tescil Merkezi tarafından "Sociology. Social Psychology. Politics" bilimsel araştırma dergisine atandı.

Dergide ağırlıklı olarak sosyoloji, psikoloji, siyaset, felsefe, tarih, hukuk gibi sosyal ve insani bilimlerin genel kavramsal konularını ifade eden, yazarların yeni fikir ve yaklaşımlarını yansıtan bilimsel-analitik makaleler, yeni yayınlara ilişkin tartışma görüş ve yorumları yayınlanmaktadır.

Bağımsız, hakemli, bilimsel bir yayındır. Yılda 4 sayı yayınlanmaktadır. Derginin kopyaları, yayın tarihinden itibaren 1 ay içinde kütüphanelere, uluslararası indeks kuruluşlarına, abonelere ve yazarlara sağlanır.

Makaleler Azerice, Türkçe, Rusça ve İngilizce olarak yayınlanmaktadır.

GENEL KURALLAR

I. Makalelerin İçeriği

Dergiye gönderilecek makaleler, sosyal bilimlere katkı sağlayacak ve sosyal bilimlere yenilik getirecek ölçüde konuyla ilgili ve özgün, analitik ve akademik gereksinimleri karşılamalıdır. Bilimsel makalenin giriş bölümünde konunun uygunluğu kanıtlanmalı, metin bölümünde araştırılan konular, sorunlar bölümler halinde ayrıntılı olarak açıklanmalı, sonuç bölümünde yazarın bilimsel sonucu çalışmanın niteliğine göre yapılmalıdır. Alan ve makale, bilimsel yenilik, pratik önem, ekonomik verimlilik vb. netleştirilmeli, öneri ve önerilerde bulunulmalıdır.

II. Makalelerin yapısı, kuralları ve hacmi

Yazı işleri ofisine gönderilen makaleler, Yüksek Onay Komisyonu'nun süreli yayınlar (<http://aak.gov.az>) gerekliliklerini ve "Sociology. Social Psychology. Politics" bilimsel dergisinin "Yazarlar için Kuralları" nı tam olarak karşılamalıdır.

Makaleler net bir şekilde yapılandırılmalıdır. Sırayla her makalede:

- UOT endeksleri ve PACS tipi kodları sağlanır.
- Yazarın adı ve soyadı, yazarın çalıştığı kurumun adı ve adresi, yazarın konumu, bilimsel derecesi ve bilimsel unvanı, temsil ettiği ülke ve e-posta adresi sayfanın sağ üst köşesinde görüntülenir.
- Makalenin başlığı sayfanın ortasında, büyük harflerle, kalın yazı tipinde (başlık ile metin arasında - satır atlamalı) verilir.
- Özet ve makalenin dilinde en az 5 anahtar kelime.
- Makalenin giriş kısmı yazar tarafından belirlenir.
- Ana metin alt başlıklara ayrılmıştır.
- Araştırmanın temel bilimsel sonuçları, Sonuçlar bölümünde kısa ve geliştirilmiş bir şekilde sunulmaktadır.
- Makalelerin sonunda iki dilde "Özet" verilmektedir (Azerice makaleler Rusça ve İngilizce, Türkçe ve Rusça makaleler Azerice ve İngilizce olarak; İngilizce makaleler Azerice ve Rusça olarak)
- Anahtar kelimeler her "Özet"ten sonra sunulur.
- Tablo ve şekiller isimlendirilmeli ve numaralandırılmalıdır.
- Makalenin hacmi yukarıdaki koşullar dikkate alınarak 8 sayfadan az olmamalıdır. A4 formatı, Times New Roman yazı tipi, yazı tipi boyutu - 12, satır aralığı - 1,5, paragraf - 1 cm, kenarlıklar: sol - 2,5 cm, sağ - 1,5 cm, üst ve alt - her biri 2 cm .
- Makalede bulunan kaynaklara nasıl başvurulur:
- Makalede sadece atıfta bulunulan literatür kodlanmış ve sonunda alfabetik sıraya göre verilmiştir.

- Alıntı yapılan literatürün kodu parantez içinde yazılmıştır. (Örnek: Douglas North'a göre,
- “Kurumlar toplumu ... resmi çerçevelerle sınırlar ve sosyal ilişkileri düzenler” [76, s. 35-36].)
- Kaynakça listesi makalenin sonunda verilmiştir.
- Bibliyografya, tezler için geçerli olan ilgili kurallara uygun olarak derlenmelidir.
- Yazı İşleri Müdürlüğüne Makale Gönderme Prosedürü:

Makaleler elektronik olarak gönderilebilir. Derginin web sitesinde özel bir "Çevrimiçi makale gönderme" bölümü bulunmaktadır.

Yazarlar ayrıca derginin e-posta adresine (ssps.journal21@academic-studies.az) makale gönderebilirler.

Yazarlar, makale ile birlikte derginin web sitesinin (academic-studies.az) Kaynaklar bölümüne gerekli bilgileri yerleştirmeli ve editörlere sunmalıdır.

III. Makalelerin değerlendirilmesi, hakem değerlendirmesi ve yayınlanması

"Sociology. Social Psychology. Politics" adlı bilimsel dergiye gönderilen makaleler ilk olarak yayın kurulu tarafından derginin yayın ilkeleri açısından değerlendirilir. Yayınlanma ilkelerine uygun olmayan yazılar, düzeltilmesi veya gözden geçirilmesi için yazarına gönderilebilir.

Hakemliğe kabul edilen makalelerin değerlendirilmesinde bilimsel objektiflik ve bilimsel kalite kriterlerine özel önem verilir. İncelenmek üzere alınan yazılar, ilgili alandaki iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur. Yazarlar, hakem ve editörlerin eleştirisi, yorum ve önerilerini dikkate almalıdır. Yazarlar, anlaşmazlık noktalarında nesnel olarak katılmama hakkını saklı tutar. Yayına kabul edilmeyen yazılar yazarlarına iade edilmez.

IV. Komplikasyon ve intihal vakaları

Tüm makaleler olası yanlış beyan veya intihal için gözden geçirilir. İntihal durumunda makale derhal baskı sürecinden çıkarılır.

V. Telif hakkı

Dergide yayınlanan makalelerin telif hakları saklıdır ve bu makalelerin tüm yayın hakları "Sociology. Social Psychology. Politics" adlı bilimsel dergiye aittir.

Bu şartlara uymayan makaleler yayınlanmayacaktır.

Herhangi bir sayıda yayınlanan makalelerin, sonraki sayılardaki hataları belirtmesi amaçlanan bir "**DÜZELTME**" bölümü vardır.

Yayının yazarlara sunumu

Yazar, derginin ücretsiz basılı bir kopyasını editör ofisinden alabilir. Derginin ilgili sayısının elektronik versiyonu derginin internet sitesinde yer almakta ve PDF versiyonu yazarların e-posta adreslerine gönderilmektedir.

Yazı işleri müdürlüğünün adres ve iletişim numaraları:

AZ11075, Azərbaycan, Bakü, AM Juma 19/69, s.28, m.28

Tel.: (+994 12) 464 83 56; (+994 55) 768 94 26

URL: www.academic-studies.az

E-mail: ssps.journal21@academic-studies.az

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

О ЖУРНАЛЕ

Научно-исследовательский журнал «Социология. Социальная психология. Политика» учрежден в 2020 году Общественным объединением социальных исследований «Резонанс». 18 июня 2020 года он был включен в реестр печатных изданий под номером 4307 в Министерстве юстиции Азербайджанской Республики. 8 января 2021 года Международный стандартный серийный номер (ISSN L: 2709-7854) был присвоен научно-исследовательскому журналу «Социология. Социальная психология. Политика» Центром регистрации международных серийных изданий со штаб-квартирой в Париже, Франция.

В журнале в основном публикуются научно-аналитические статьи, отражающие общие концептуальные вопросы социальных и гуманитарных наук, таких как социология, психология, политика, философия, история, право, отражающие новые идеи и подходы авторов, дискуссионные мнения и комментарии к новым публикациям.

Это независимое рецензируемое научное издание. В год выходит 4 номера. Копии журнала предоставляются библиотекам, международным индексным организациям, подписчикам и авторам в течение 1 месяца после публикации.

Статьи публикуются на азербайджанском, турецком, русском и английском языках.

ОСНОВНЫЕ ПРАВИЛА

I. Содержание статей

Статьи, представляемые в журнал, должны быть актуальными и оригинальными, аналитическими и соответствовать академическим требованиям в той мере, в какой они вносят вклад в социальные науки и приносят инновации в социальные науки. Во вступительной части научной статьи должна быть обоснована актуальность темы, в текстовой части подробно изложены исследуемые вопросы, проблемы по разделам, в заключительной части научный вывод автора по характеру изучаемой темы. область и статья, научная новизна, практическая значимость, экономическая эффективность и др. должны быть разъяснены, должны быть сделаны предложения и рекомендации.

II. Структура, правила и объем статей

Статьи, представляемые в редакцию, должны полностью соответствовать требованиям ВАК к периодическим изданиям (<http://aak.gov.az>) и «Правилам для авторов» научного журнала «Социология. Социальная психология. Политика».

Статьи должны быть четко структурированы. В каждой статье по порядку:

- Приведены индексы UOT и коды типов PACS.
- Имя и фамилия автора, название и адрес учреждения, в котором работает автор, должность автора, ученая степень и научное звание, страна, которую он представляет, и адрес электронной почты отображаются в правом верхнем углу страницы.
- Название статьи дается посередине страницы, прописными буквами, жирным шрифтом (между названием и текстом - пропуск строки).
- Резюме и не менее 5 ключевых слов на языке статьи.
- Вступительная часть статьи определяется автором.
- Основной текст разбит на подзаголовки.
- Основные научные результаты исследования представлены в краткой и обобщенной форме в разделе «Результаты».
- В конце статей дается «Резюме» на двух языках (статьи на азербайджанском языке на русском и английском языках, статьи на турецком и русском языках на азербайджанском и английском языках; статьи на английском языке на азербайджанском и русском языках)

- Ключевые слова представлены после каждого «Резюме».
- Таблицы и рисунки должны быть названы и пронумерованы.
- Объем статьи должен быть не менее 8 страниц с учетом вышеуказанных условий. Формат А4, шрифт Times New Roman, размер шрифта — 12, межстрочный интервал — 1,5, абзац — 1 см, поля: левое — 2,5 см, правое — 1,5 см, верхнее и нижнее — по 2 см.
- Как ссылаться на источники, встречающиеся в статье:
- Только ссылочная литература в статье кодируется и приводится в алфавитном порядке в конце.
- В скобках указывается код цитируемой литературы. (Пример: по словам Дугласа Норта,
- «Институты ограничивают общество... формальными рамками и организуют общественные отношения» [76, с. 35-36].)
- В конце статьи приводится список литературы.
- Список литературы должен быть составлен по соответствующим правилам, применимым к диссертациям.
- Порядок подачи статей в редакцию:
- Статьи могут быть представлены в электронном виде. На сайте журнала есть специальный раздел «Онлайн-подача статей». Авторы также могут присылать статьи на электронный адрес журнала (ssps.journal21@academic-studies.az).
- Вместе со статьей авторы должны разместить необходимую информацию в разделе «Справочная информация» на сайте журнала (academic-studies.az) и представить ее в редакцию.

III. Оценка, рецензирование и публикация статей

Статьи, представляемые в научный журнал «Социология. Социальная психология. Политика», предварительно оцениваются редакционной коллегией с точки зрения принципов публикации журнала. Статьи, не соответствующие принципам публикации, могут быть направлены автору для исправления или отказа от рецензирования.

В процессе рецензирования статей, принятых на рецензирование, особое внимание уделяется критериям научной объективности и научного качества. Записи, полученные на рассмотрение, отправляются двум рецензентам в соответствующем поле. Имена рецензентов держатся в секрете. Авторы должны учитывать критические замечания, замечания и предложения рецензентов и редакторов. Авторы оставляют за собой право объективно не соглашаться по пунктам разногласий. Статьи, не принятые к публикации, авторам не возвращаются.

IV. Случаи сложности и плагиата

Все статьи проверяются на возможное искажение фактов или плагиат. В случае обнаружения плагиата статья немедленно снимается с печати.

V. Авторское право

Статьи, опубликованные в журнале, защищены авторским правом и все права на публикацию этих статей принадлежат научному журналу «Социология. Социальная психология. Политика».

Статьи, не соответствующие этим требованиям, не будут опубликованы.

Статьи, опубликованные в любом номере, имеют раздел «ИСПРАВЛЕНИЕ», предназначенный для указания на ошибки в последующих выпусках.

Презентация публикации авторам

Автор может получить бесплатный печатный экземпляр журнала в редакции. Электронная версия соответствующего номера журнала размещается на сайте журнала и высылается в формате PDF на электронные адреса авторов.

Адрес и контактные телефоны редакции:

AZ11075, Азербайджан, Баку, А.М.Джума 19/69, стр.28, м.28

Тел.: (+994 12) 464 83 56; (+994 55) 768 94 26

URL: www.academic-studies.az

E-mail: ssps.journal21@academic-studies.az

RULES FOR AUTHORS

ABOUT THE JOURNAL

"Sociology. Social psychology. Politics" scientific research journal was established in 2020 by "Resonance" Social Research Public Union. On June 18, 2020, it was included in the register of printed publications under the number 4307 in the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan. On January 8, 2021, the International Standard Serial Number (ISSN L: 2709-7854) was assigned to the scientific research journal "Sociology. Social Psychology. Politics" by the Center for Registration of International Serial Publications, headquartered in Paris, France.

The journal mainly publishes scientific-analytical articles expressing general conceptual issues of social and humanitarian sciences such as sociology, psychology, politics, philosophy, history, law, reflecting the authors' new ideas and approaches, discussion opinions and comments on new publications. .

It is an independent, peer-reviewed, scientific publication. 4 issues are published per year. Copies of the journal are provided to libraries, international index organizations, subscribers and authors within 1 month of publication.

Articles are published in Azerbaijani, Turkish, Russian and English.

GENERAL RULES

I. Content of articles

Articles to be submitted to the journal must be relevant and original, analytical and meet academic requirements to the extent that they contribute to the social sciences and bring innovation to the social sciences. In the introductory part of the scientific article the relevance of the topic should be substantiated, in the text part the researched issues, problems should be explained in detail by sections, in the concluding part the scientific conclusion of the author according to the nature of the field and article, scientific novelty, practical significance, economic efficiency, etc. should be made clear, suggestions and recommendations should be made.

II. Structure, rules and volume of articles

Articles submitted to the editorial office must fully meet the requirements of the Higher Attestation Commission to periodicals (<http://aak.gov.az>) and the "Rules for Authors" of the scientific journal "Sociology. Social Psychology. Politics".

Articles must be clearly structured. In each article in sequence:

- UOT indices and PACS type codes are provided.
- Name and surname of the author, name and address of the institution where the author works, position of the author, scientific degree and scientific title, country he represents and e-mail address are displayed in the upper right corner of the page.
- The title of the article is given in the middle of the page, in capital letters, in bold fonts (between the title and the text - line skipping).
- Summary and at least 5 keywords in the language of the article.
- The introductory part of the article is determined by the author.
- The main text is divided into subheadings.
- The main scientific results of the research are presented in a short and generalized way in the Results section.
- At the end of the articles "Summary" is given in two languages (articles in Azerbaijani in Russian and English, articles in Turkish and Russian in Azerbaijani and English; articles in English in Azerbaijani and Russian)
- Keywords are presented after each "Summary".

- Tables and figures should be named and numbered.
- The volume of the article should not be less than 8 pages, taking into account the above conditions. A4 format, Times New Roman font, font size - 12, line spacing - 1.5, paragraph - 1 cm, borders: left - 2.5 cm, right - 1.5 cm, top and bottom - 2 cm each .
- How to refer to the sources found in the article:
- Only the referenced literature in the article is coded and given in alphabetical order at the end.
- The code of the cited literature is written in parentheses. (Example: According to Douglas North,
- “Institutions limit society ... to formal frameworks and organize social relations” [76, p. 35-36].)
- A list of references is given at the end of the article.
- The bibliography should be compiled in accordance with the relevant rules applicable to dissertations.
- Procedure for submitting articles to the editorial office:

Articles can be submitted electronically. The magazine's website has a special "Online article submission" section. Authors can also send articles to the journal's e-mail address ssps.journal21@academic-studies.az

Along with the article, the authors must place the required information in the Reference section of the journal's website (academic-studies.az) and submit it to the editors.

III. Evaluation, peer review and publication of articles

Articles submitted to the scientific journal "Sociology. Social Psychology. Politics" are first evaluated by the editorial board in terms of the principles of publication of the journal. Articles that do not comply with the principles of publication may be sent to the author for correction or refusal to be reviewed.

In the process of reviewing articles accepted for review, special attention is paid to the criteria of scientific objectivity and scientific quality. Entries received for review are sent to two reviewers in the relevant field. The names of the reviewers are kept confidential. Authors should take into account the criticisms, comments and suggestions of reviewers and editors. The authors reserve the right to objectively disagree on points of disagreement. Articles that are not accepted for publication will not be returned to the authors.

IV. Cases of complication and plagiarism

All articles are reviewed for possible misrepresentation or plagiarism. In case of plagiarism, the article is immediately removed from the printing process.

V. Copyright

Articles published in the journal are copyrighted and all publishing rights to these articles belong to the scientific journal "Sociology. Social Psychology. Politics".

Articles that do not meet these requirements will not be published.

Articles published in any issue have a "**CORRECTION**" section, which is intended to indicate errors in subsequent issues.

Presentation of the publication to the authors

The author can get a free printed copy of the magazine in the editorial office. The electronic version of the relevant issue of the magazine is placed on the website of the magazine and sent in PDF version to the e-mail addresses of the authors.

Address and contact numbers of the editorial office:

AZ11075, Azerbaijan, Baku, A.M.Juma 19/69, p.28, m.28

Tel .: (+994 12) 464 83 56; (+994 55) 768 94 26

URL: www.academic-studies.az

E-mail: ssps.journal21@academic-studies.az

DÜZƏLIŞLƏR